

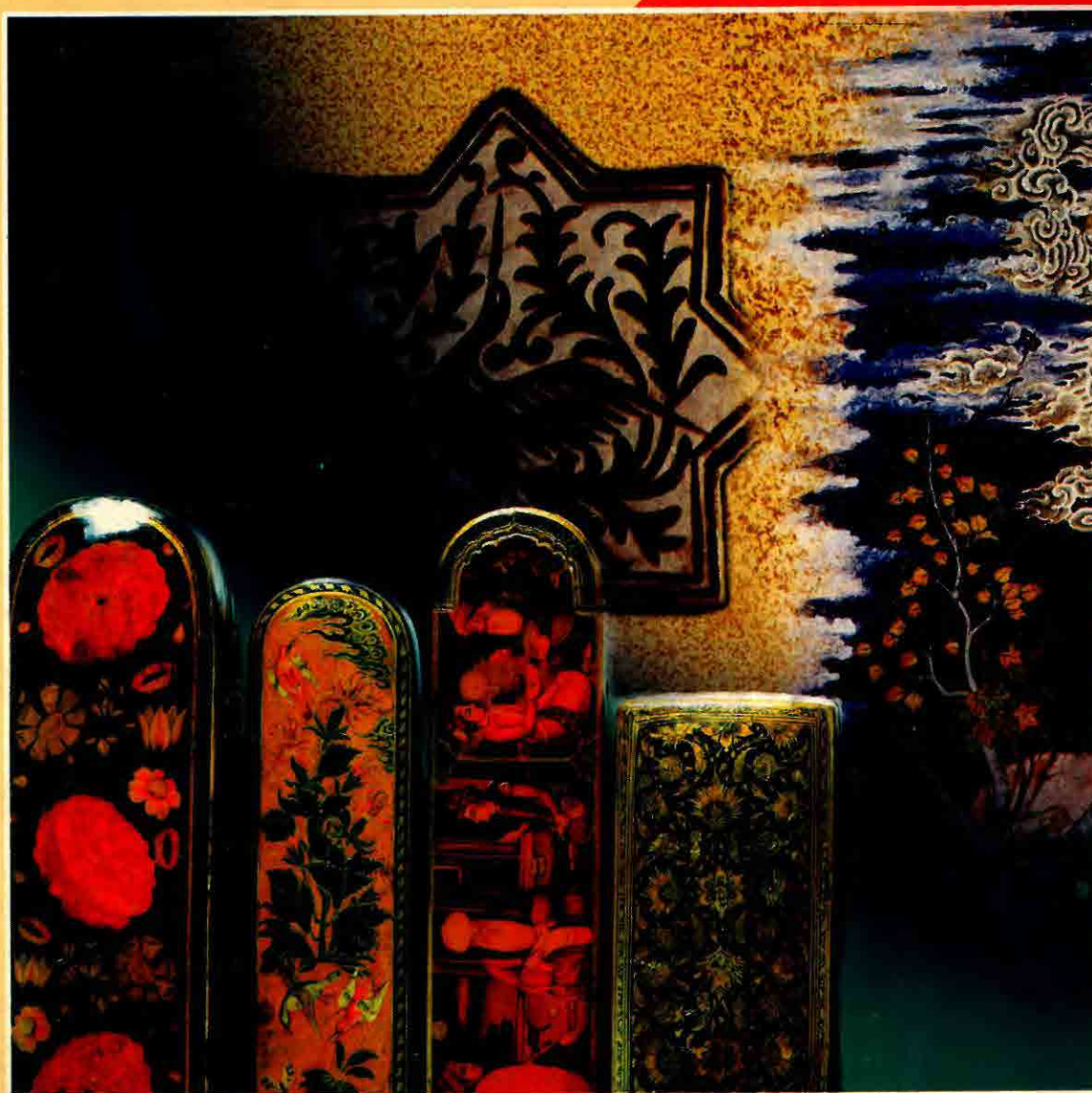
بوم سنتی در هنرهای ایرانی

دکتر محمد مهدی هراتی

مهدی عتیقی مقدم

1198240

TS

۱۰۹۵

۱۹/ف

۴/هـ

بوم سنتی در هنرهای ایرانی

دکتر محمد مهدی هراتی - مهدی عتیقی مقدم

۱۹۸۲۴۰

کتابخانه مرکزی دانشگاه تربیت مدرس

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بوم سنتی در هنرهای ایرانی

این کتاب مطابق استاندارد مهارت «بوم سنتی»
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تهیه شده است

شماره رشته: ۵-۴۰-۳۴-۲ ارشاد

شماره درس: ۱۸ - ۲

مؤلفان: دکتر محمد مهدی هراتی
مهدی عتیقی

هراتی، محمد مهدی
 بوم سنتی در هنر های ایرانی / مولفان محمد مهدی هراتی، مهدی عتیقی. - تهران: کمال هنر: خوش
 نماد پیمان، ۱۳۸۲.
 ۱۵۵ ص. : مصور (رنگی)، جدول
 ISBN 964-7254-43-1
 فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا
 این کتاب مطابق استاندارد مهارت بوم سنتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تهیه شده است.
 کتابنامه: ص. ۱۵۴-۱۵۵.
 ۱. کاغذ سازی و تجارت کاغذ-- ایران. ۲. بوم نقاشی - ایران - تاریخ. الف. عتیقی، مهدی. ب. عنوان.
 ۱۹۵۴ الف / ۱۰۹۵
 ۶۷۶-۲۸۲۵
 ۴۸۲-۲۱۹۱
 محل نگهداری:

مؤسسه فرهنگی و هنری کمال هنر
 مؤسسه فرهنگی و هنری خوش نهاد پیمان مرکز برنامه ریزی و آموزش نیروی انسانی

بوم سنتی در هنرهای ایرانی

مؤلفان: دکتر محمد مهدی هراتی - مهدی عتیقی

طراحان و برنامه ریزان آموزشی: حمید رضا بهروان - حسین شیخی - راضیه سیادت - حوریه هاشمی

ناشر: مؤسسه فرهنگی و هنری کمال هنر
 مؤسسه فرهنگی و هنری خوش نهاد پیمان

صفحه آرای: فرانک امیری

طراحی جلد: شیرین هراتی

لیتوگرافی: آبرنگ

چاپ: عترت

صحافی: کاملیا

تعداد: ۳۰۰ جلد

تاریخ انتشار: چاپ اول ۱۳۸۱-۱۳۸۲

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

قیمت: ۲۴۰۰ تومان

شابک: ۳-۴۲-۷۲۵۴-۹۶۴

این کتاب با استفاده از تسهیلات حمایتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به چاپ رسیده است.

مرکز پخش: تهران: خیابان ۱۲ فروردین - خیابان وحید نظری - پلاک ۱۴۹ -

تلفن: ۶۴۹۱۷۴۷ - ۶۳۹۰۶۱۶ - ۴۶۶۰۵۱۳ انتشارات کمال هنر

صندوق پستی: ۴۸۱-۱۳۱۴۵

یادداشت

سخن ناشر

پیش گفتار

فصل اول

- ۱۱ پیشینه بوم سازی در هنرهای سنتی ایران
۱۴ کاغذ نخستین بوم جدی ایرانیان
۱۸ کاغذ سازی ایرانیان

فصل دوم

- ۲۵ آماده سازی و آهارزنی کاغذ
۲۷ مهره زدن و مراحل آن
۲۸ مواد و انواع آهارزنی
۳۰ روش های رنگ گیری برای تهیه کاغذ الوان

فصل سوم

- ۳۷ جایگاه بوم در انواع هنرهای ایرانی
۳۸ روش تهیه سریش
۳۹ روش تهیه چسب نشاسته
۴۰ اندازه ها و کاربرد بومهای ساده کاغذی
۴۱ کاغذ ابری و انواع آن
۴۶ مرقع - قطاعی و صنعت عکس

فصل چهارم

- ۵۶ بوم آقامیرکی (روغنی)
۵۸ بوم سفید
۵۹ بوم مرغش
۶۲ بوم های مشکی - نخودی - دودی
۶۵ بوم زرین (طلایی)
۶۷ بوم ته طلایی
۶۸ بوم زرک

فصل پنجم

- ۷۳ بوم های تفننی و انواع آن
۷۶ بوم صدفی

هراتی، محمد مهدی
 بوم سنتی در هنر های ایرانی / مولفان محمد مهدی هراتی، مهدی عتیقی - تهران: کمال هنر: خوش
 نماد پیمان، ۱۳۸۲.
 ISBN 964-7254-43-1
 ۱۵۵ ص. : مصور (رنگی)، جدول
 فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا
 این کتاب مطابق استاندارد مهارت بوم سنتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تهیه شده است.
 کتابنامه: ص. ۱۰۴-۱۰۵.
 ۱. کاغذ سازی و تجارت کاغذ - ایران. ۲. بوم نقاشی - ایران - تاریخ. الف. عتیقی، مهدی. ب. عنوان.
 ۱۹۵۴ الف / ۱۰۹۵
 ۶۷۶-۲۸۲۵
 ۱۹۱-۲۸۲
 محل نگهداری:

مؤسسه فرهنگی و هنری کمال هنر
 مؤسسه فرهنگی و هنری خوش نهاد پیمان
 مرکز برنامه ریزی و آموزش نیروی انسانی

بوم سنتی در هنرهای ایرانی

مولفان: دکتر محمد مهدی هراتی - مهدی عتیقی

طراحان و برنامه ریزان آموزشی: حمید رضا بهروان - حسین شیخی - راضیه سیادت - حوریه هاشمی

ناشر: مؤسسه فرهنگی و هنری کمال هنر
 مؤسسه فرهنگی و هنری خوش نهاد پیمان

صفحه آرای: فرانک امیری

طراحی جلد: شیرین هراتی

لیتوگرافی: آبرنگ

چاپ: عترة

صحافی: کاملیا

تعداد: ۳۰۰۰ جلد

تاریخ انتشار: چاپ اول ۱۳۸۱-۱۳۸۲

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

قیمت: ۲۲۰۰ تومان

شابک: ۳-۴۲-۷۲۵۴-۹۶۴

این کتاب با استفاده از تسهیلات حمایتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به چاپ رسیده است.

مرکز پخش: تهران: خیابان ۱۲ فروردین - خیابان وحید نظری - پلاک ۱۴۹ -

تلفن: ۶۴۹۱۷۴۷ - ۶۴۹۰۶۱۶ - ۴۶۶۰۵۱۳ انتشارات کمال هنر

صندوق پستی: ۴۸۱-۱۳۱۴۵

یادداشت

سخن ناشر

پیش گفتار

فصل اول

- ۱۱ پیشینه بوم سازی در هنرهای سنتی ایران
۱۴ کاغذ، نخستین بوم جدی ایرانیان
۱۸ کاغذ سازی ایرانیان

فصل دوم

- ۲۵ آماده سازی و آهارزنی کاغذ
۲۷ مهره زدن و مراحل آن
۲۸ مواد و انواع آهارزنی
۳۰ روش های رنگ گیری برای تهیه کاغذ الوان

فصل سوم

- ۳۷ جایگاه بوم در انواع هنرهای ایرانی
۳۸ روش تهیه سریش
۳۹ روش تهیه چسب نشاسته
۴۰ اندازه ها و کاربرد بومهای ساده کاغذی
۴۱ کاغذ ابری و انواع آن
۴۶ مرقع - قطاعی و صنعت عکس

فصل چهارم

- ۵۶ بوم آقامیرکی (روغنی)
۵۸ بوم سفید
۵۹ بوم مرغش
۶۲ بوم های مشکی - نخودی - دودی
۶۵ بوم زرین (طلایی)
۶۷ بوم ته طلایی
۶۸ بوم زرک

فصل پنجم

- ۷۳ بوم های تفنی و انواع آن
۷۶ بوم صدفی

۷۶	بوم جیوه ای یا زمینه آینه - بوم زجاج
۸۰	بوم عاج
۸۰	بوم کاشی و انواع آن
۸۲	بوم کاشی زرین فام
۸۴	بوم مینایی یا ناری
۸۵	بوم های گچی و انواع آن
۸۸	بوم های چرمی
۹۸	بوم های چوبی
۱۰۲	پرده های نقاشی

بسم الله الرحمن الرحيم

یادداشت :

در کشور ما ایران از دیر باز آموزش بویژه در رشته های فرهنگی و هنری به شیوه استاد شاگردی مطرح بوده است و استاد هر آنچه را که تجربه نموده ، به شاگردان منتقل می کرد . از آنجا که حفظ و اشاعه هنر ، دانش و مهارت از نسلی به نسل دیگر از ارکان و اجزاء مهم متشکله فرهنگ می باشد ، لذا مرکز برنامه ریزی و آموزش نیروی انسانی وزرات فرهنگ و ارشاد اسلامی به عنوان متولی آموزش های بخش فرهنگ و هنر بر اساس استراتژی های تدوین شده خود مبنی بر حفظ ، صیانت و توسعه رشته های فرهنگی و هنری و نیز فراهم آوردن زمینه مناسب برای تربیت منابع انسانی این بخش ، در اولین گام اقدام به تهیه و تدوین دهها استاندارد مهارت های این حوزه در شاخه کاردانش نمود . ناگفته نماند در این رهگذر علاوه بر مکتوب نمودن مهارت های هنرهای سنتی ، دستی و کار بردی و نیز امور مرتبط با چاپ ، نشر ، مطبوعات ، سینما و غیره به عنوان یکی از اهداف اصلی ، رویکردی نیز به رشته های نوین با تکنولوژی جدید داشته است .

از سوی دیگر به دلیل عدم وجود منابع درسی این رشته ها ، گام بعدی این مرکز سفارش تهیه و تدوین کتب درسی دوره های فوق و ضمن خدمت بود که با حمایت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ، این مهم به بخش غیر دولتی و مؤلفین حاذق و متخصص واگذار گردید و مسئولیت تالیف ، چاپ ، انتشار و توزیع محصولات بعهدہ آنان سپرده شد. در خاتمه از زحمات کلیه عزیزانی که با دقت فراوان این کتب را به رشته تحریر دز آورده و خدمات شایانی به حوزه فرهنگ و هنر نموده اند کمال تشکر و قدر دانی را بعمل می آورد

حمید رضا بهروان

رئیس مرکز برنامه ریزی و آموزش نیروی انسانی

سخن ناشر

در تعلیم و تربیت امروز جهان، آموزش هنرها را "آموزش احساس و خلاقیت های والای انسانی" می نامند. توجه ملت ها به فراگیری انواع هنرها، چه برای تلطیف و اظهار احساسات و عواطف درونی و چه برای دستیابی به شغلی ظریف و مطلوب نیز مؤید این نکته است.

خوشبختانه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، با درک این مسئله مهم و با طراحی و تعیین استانداردهایی برای آموزش فنون و روشهای کاربردی و مهارتی هنرها، حرکتی مناسب و ضروری را آغاز کرده که امیدواری های بسیاری را خصوصاً برای قشر جوان فراهم کرده است.

مؤسسه فرهنگی و هنری کمال هنر و نیز مؤسسه فرهنگی و هنری خوش نهاد پیمان با استقبال از این اقدام مفید، افتخار دارند که همسو با این حرکت مهم حاصل و تجارب هنرمندان ارزنده، مؤلفان هنرمند و صاحب نظر را به علاقمندان هنر نقاشی تقدیم می نمایند.

جا دارد از مساعدتهای جناب آقای احمد مسجد جامعی وزیر محترم وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و آقای بهروان ریاست محترم مرکز برنامه ریزی نیروی انسانی آن وزارتخانه و نیز همکاران ایشان سپاسگذاری به عمل آورده و امید وار باشیم که انتشار کتابهای علمی کاربردی و مهارتی هنر، تاثیر شایسته داشته و ثمره ای نیکو در آموزش هنرهای این مرز و بوم بگذارد.

و من الله توفیق

مدیران عامل:

دکتر محمد مهدی هراتی -

مهندس بهزاد معافی

پیش گفتار

در ساخت بوم های مختلف هنرهای ایرانی، همواره توجهی کامل و زیربنایی نسبت به مبانی آغازین هر یک وجود داشته که از اهمیتی فوق العاده برخوردار بوده است.

بدون شک از منظر همین بینشهای عمیق و اساسی است که بوم سازی و ساخت آن، مستلزم آگاهی از عرصه های علمی و هنری و فنی فراوانی است که به تنوع هنرهای سنتی و ارزش های هر یک از آنها منتهی می شود.

بدیهی است جایگاه ویژه هنر و هنرمندان ایرانی در طول تاریخ ملل جهان، همواره ممتاز و بی نظیر است زیرا شناخت دقیق آنان از مواد و عناصر محیطی خویش و کاربرد مصالح خاصی که از ترکیب موارد یاد شده حاصل می گردد به همراه توان و مهارت های ویژه، موقعیتی خاص و یگانه برای این هنرمندان بوجود آورده است.

ابداع و کشف هنرها و تکنیک های منحصر بفرد و آفرینش های اعجاب انگیز در هنرهای کاربردی، همواره مورد طمع بیگانگان و خداوندان زور و زرقار داشته و موزه های مختلف جهان و مجموعه داران هنرهای نفیس را هم بر آن داشته تا همیشه در فکر تصاحب و بدست آوردن نفایسی از هنرهای ایرانی باشند و یا اشتیاق خریدار آفریده های هنرمندان ما بوده و از این رهگذر، ستایشگر لیاقتها و مهارت های نهفته در دست ساخته های ایرانی شوند. مولفان این کتاب که به لطف خداوند و به سبب تجارب موروثی و تحقیقات و پژوهش های عملی در هنرهای سنتی و ایرانی در سطح کشور و مقیاس بین المللی شناخته شده هستند و با پرهیز از هر گونه اغراق یا بلند پروازی، به یمن توجه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به بیان رموز و آموزش هنرهای ایرانی، پرداخته اند و تجارب دست اول خویش را در اختیار علاقمندان و دانش پژوهان و جوانان علاقمند قرار داده تا اقدامات اساسی را در جهت شناخت عملی و اشاعه هنرهای راستین ایرانی فراهم آورند.

«مولفان»

فصل اول

- - پیشینه بوم سازی در هنرهای سنتی ایران
- - کاغذ، نخستین بوم جدی ایرانیان
- - کاغذ سازی ایرانیان

هدف‌های رفتاری :

- در پایان این فصل، از فراگیر انتظار می‌رود بتواند:
- ۱- با سوابق بوم‌سازی در هنرهای سنتی ایران آشنا شده و آنها را یاد بگیرد.
 - ۲- سوابق کاغذسازی ایرانیان را بشناسد و آنها را یاد بگیرد.

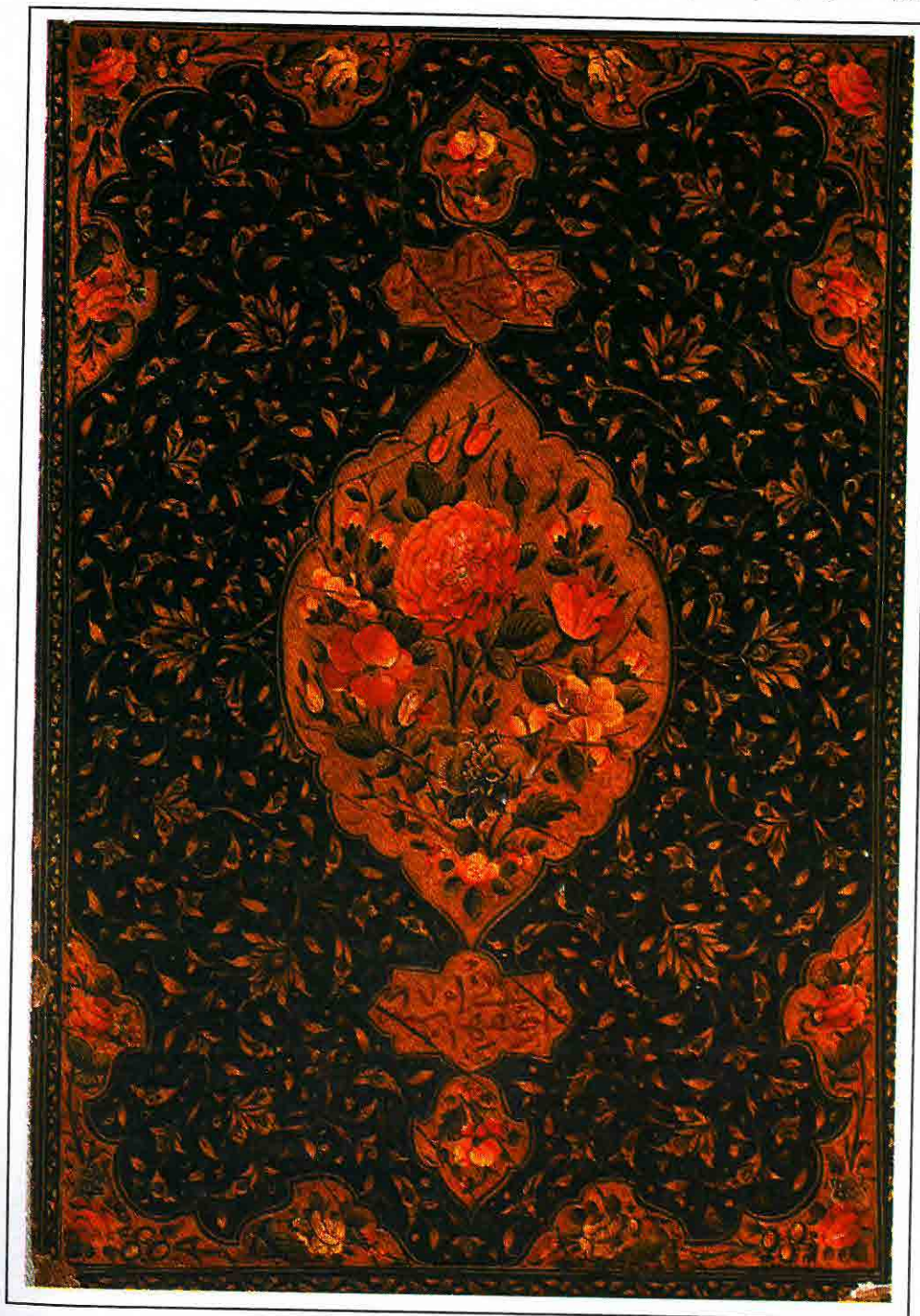
بوم سازی در نگارگری و هنرهای ایرانی:

بوم در لغت معانی مختلفی دارد:
 - بوم واژه‌ای اوستایی و به معنی سرزمین، ناحیه، سرشت و نیز «کره زمین» است چنانکه ناصر خسرو گوید:
 در این بام گردان و این بوم ساکن
 بین صنعت و حکمت غیب دان را
 - بوم نام پرنده‌ای از شکاریان شب پرواز است که او را جغد و بوف هم گفته‌اند و نیز زمین زراعتی و زمین شیار نکرده را هم خوانده‌اند، برخی دیگر آن را قلعه و حصار و مرز هم نامیده‌اند. (۱)

پیشینه بوم سازی:

پیشینه بوم سازی در هنرهای سنتی ایران: زمینه‌ای را گویند که آمادگی و انجام کارهای هنری و نقش‌پردازی بر آن میسر است نظیر زمینه‌های کتاب، جلد کتاب، پارچه، کاغذ و دیوار که بر حسب نوع و کاربرد هنرهای ذریبط نام گذاری می‌شود: بوم کاغذی، بوم پارچه‌ای، بوم چرمی، بوم کتابت، بوم زر، گچ بوم و بوم سفالین و... که از دیرباز تا امروز شاهد شکل‌گیری انواع بدایع هنری بر زمینه‌های گوناگون از مصالح مختلف در هنر ایران هستیم: شکل (۱)

۱- تلخیصی از واژه بوم به نقل از لغتنامه دهخدا با اندکی تصرف.

شکل (۱)

بوم آقا میرکی - بالچک و ترنج زرین و گل بته باز مینه مشکی مذهب ،
اثر حاجی عبد الرزاق اصفهانی سنه ۸۷۶ هجری - موزه لندن

۱۹۸۲۴۰

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

شکل (۲) گچ بوم

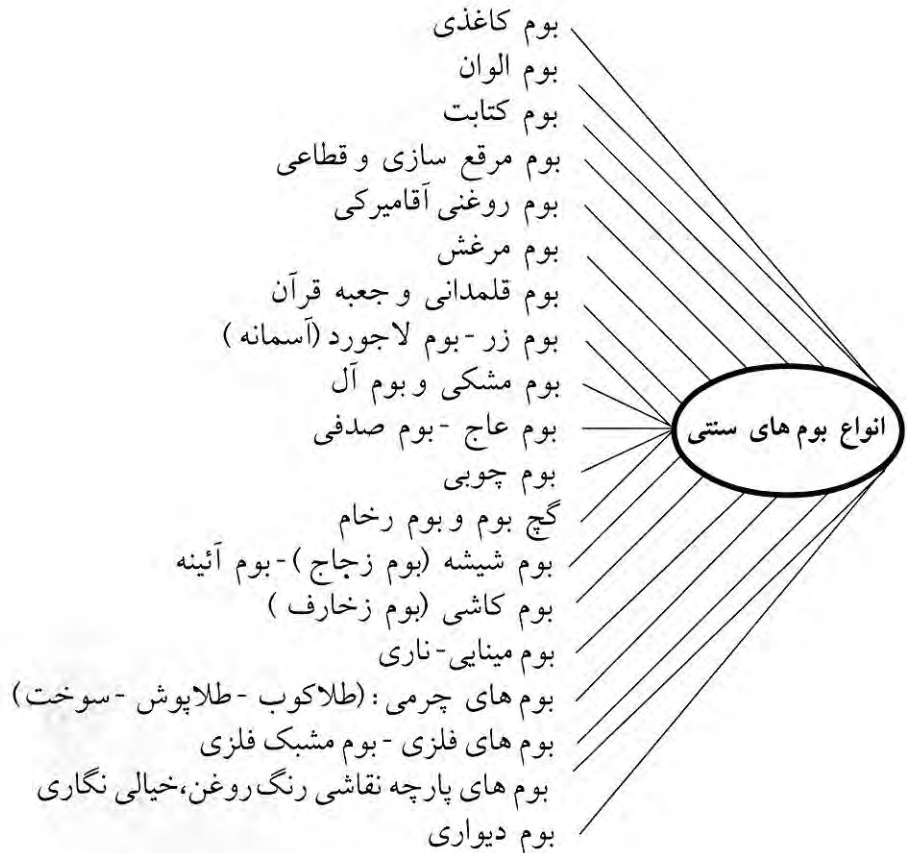

شکل (۳) بوم کاشی

انواع بومهای سنتی

فرهنگ فارسی دکتر معین، بوم را زمینه ای آماده شده برای نقاشی دانسته و از آن چنین تعریف می کند :

"زمینه آماده شده اعم از پارچه و غیره که بر روی آن نقاشی کنند." که این تعریف در حقیقت تعیین کننده جایگاه بوم در انواع هنرهای ایرانی است همانطوریکه به آن اشارت رفت. تنوع آثار هنری ایرانی، ساخت انواع بومها را برای هنرهای سنتی ما به ارمغان می آورد که در نمودار زیر نشان داده شده :

بطوریکه ملاحظه می شود گستره بوم های هنری ایرانی چنانست که در بیان رموز ساخت و دقایق عملی هر یک از این هنرها و چند و چون مواد و مصالح کاربردی هر کدام تالیفی جداگانه می باید که در این کتاب مجال پرداختن به همه آنها، وجود ندارد بلکه برحسب ضرورت به معرفی و ارائه راهکارهای عملی برخی از آنها بسنده می کنیم. در اولین قدم به سوابق تولید مواد و مصالح اولیه اشاره ای داریم :

کاغذ؛ نخستین بوم جدی ایرانیان

بدون شک کاغذ را باید نخستین بوم حقیقی برای انجام کارهای هنری در همه

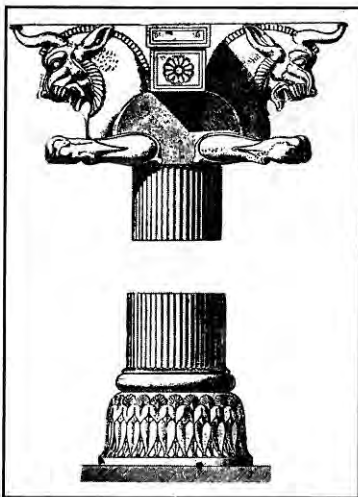
سده های تاریخی و سرزمین های مختلف دانست. بر همین اساس است که نخستین گام در جهت ساخت و آماده سازی بوم کاغذی را شناختن سوابق کاغذ و کاغذسازی می دانیم؛

۱- پاپیروس: شاید بتوان آن را قدیمی ترین کاغذ ساخته دست بشر دانست که از ساقه و الیاف گیاهانی آبی که در سواحل رود نیل می روئیدند بدست می آمد. کشف رموز پیچیده اهرام مصر و مدارک بدست آمده از آنها، سابقه کاغذسازی از پاپیروس را به ۵ هزار سال قبل از میلاد می رساند. آشوری ها و ایرانیان نیز از پاپیروس استفاده می کردند و به کشت مولد آن در سواحل باتلاقی رودخانه ها اقدام می نمودند. (۱) شواهد مختلفی وجود دارد که نشان می دهد این گیاه توسط ایرانیان شناخته شده است:

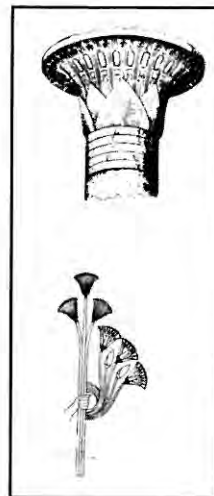
الف: ایرانیان ساخته های پاپیروس را «کاغذ حصیری» می گفتند و برای افزایش مقاومت آن را در عصاره سدر قرار می دادند (۲)

ب: یکی از قدیمی ترین نوشته های ایرانی به زبان پهلوی بر روی اوراق پاپیروس چنین نوشته شده است: «فرمان از دربار عالی به زبان پارسی باستان صدور می یافت. دبیر آن «فرمان» را به زبان «آرامی» ترجمه و آنگاه بر کاغذ حصیری (پاپیروس) می نوشت و بعد به منشی دیگری می سپرد تا آن را به زبان «عیلامی» ترجمه و بر الواح گلین نویسد. لازم به یادآوری است نمونه الواح مذکور که به منزله اسناد هزینه، صنعتگران و کارگرانی است که در ساختمان تخت جمشید کار کرده اند (۳). اخیراً به تعداد بیش از سی هزار قطعه بدست آمده است.

ج: در ساختمان تخت جمشید و ستون های عظیم آن و پایه ستون های عظیم تر آن نقوش تزئینی برگرفته از این گیاه دیده می شود که بیانگر شناخت کامل مردم زمانه از این گیاه می باشد. (شکل ۴/۱ و ۴/۲)

شکل (۴/۲) بقایای
ستونهای پاپیروسی
در تخت جمشید.
رواق شرقی کاخ
خشایار شاه.
(پایه ستون)

شکل (۴/۱) پاپیروس و
نقوش برگرفته از
گلپای پاپیروسی

۲- ر.ک: ایران از آغاز تا اسلام ص ۱۸۲ و ۱۸۳.

۳- ر.ک تاریخ کتاب از کهن ترین دوران تا عصر حاضر ص ۳۸.

۴- ر.ک: تاریخ ایران. ص ۲۶۷ و ۲۶۸.

د: مرحوم علامه دهخدا در لغتنامه درباره «نی بردی» یا پایپروس و لوخ مطالب مفیدی را ارائه می دهد:

«لوخ همان پایپروس» یا «پایپروس» است که در خراسان شمالی لوخ و در بخش جنوبی آن (گناباد) دوخ و در شوشتر آن را «رخ» می گویند. همین لغت در فرهنگ جهانگیری رخ و در عربی غریف و اسل نام گرفته است.

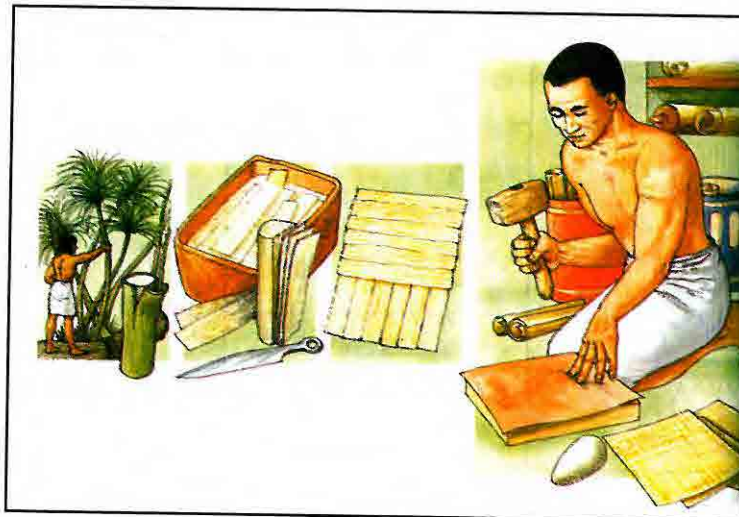
- گیاه پایپروس را کاملاً کوبیده و با آب آنرا خمیر نموده و پهن می کردند تا به صورت ورقه های نازک بزرگ درآید و بعد آنرا برش می دادند.

- نی بردی دارای ساقه ای توپیر است. مغز آن را به قطعات بسیار نازکی می بریدند و آنها را در کنار یکدیگر بصورت فشرده قرار می دادند و بعد بر آنها لایه ای دیگر را بطور عمود بر هم (بعلاوه) قرار می دادند و به آرامی با چکش یا وزنه ای بر آن می کوبیدند تا شیره چسبنده موجود در ساقه ها، آن الیاف را به یکدیگر بچسبانند. سپس آن ها را در آفتاب قرار داده و پس از خشک شدن، سطح آنها را صیقل می زدند. (۱)

(شکل ۵ و ۶)

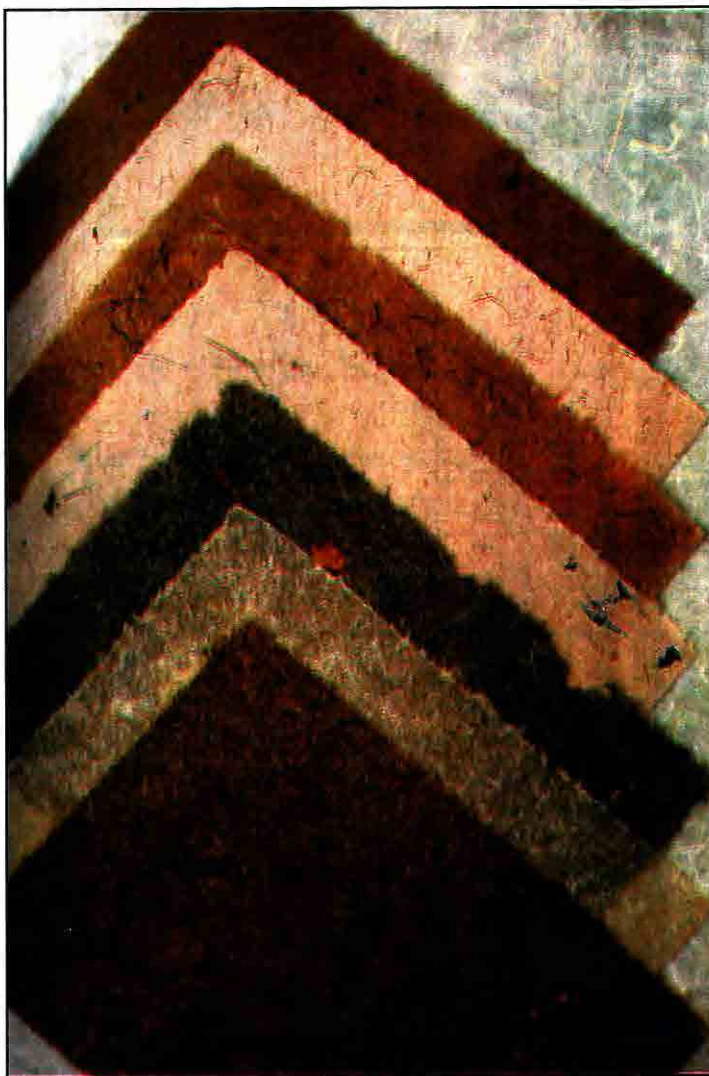
شکل (۵) کاغذ پایپروس مصری

شکل (۶) از چپ به راست طرز ساختن پایپروس توسط مصریان

۲- کاغذ: برای نخستین بار شخصی از کشور چین بنام «تسای لون» Tsai lin در سال ۱۰۵ میلادی موفق به ساخت کاغذ شد او در تولید کاغذ از خرد کردن و خیسانیدن مواد کم بها نظیر پوست گیاهان و زوائد خشک پنبه و نخ های تورماهیگیری استفاده کرد.

روش کار آنها بدینگونه بوده که قطعات کهنه و بی مصرف پارچه های پنبه و ابریشمی را در آب خیسانده و پس از ریز کردن و خرد کردن آنها را می جوشانیدند تا خمیر شود. خمیر حاصل را در ظرفی قرار می دادند و با استفاده از نوعی الک سیمی چهار گوشه و تور مانند، قسمتی از آن خمیر را به صورت یک لایه نازک در الک های مذکور خشک کرده، بعد آن را در بین طبقاتی از پارچه یا نمد پرس می کردند، سپس آهار داده مورد استفاده قرار می دادند.

شکل (۷ / ۱) انواع کاغذ
های تهیه شده از الیاف
گیاهی از بالا به پایین :
اسفناج - سر آناناس - علف
گندیده - کنف - خیزران -
گلبرگهای رنگ شده -
پاپیروس نکوبیده - نی و
برگ موز

شکل (۷ / ۲) نمونه ای از
کاغذ سازی ایرانیان
(کاغذ دست ساز)

سخنی چند درباره کاغذسازی ایرانیان

ایرانیان به فنون کاغذسازی، اصطلاحاً «کاغذگری» می گفتند و کارگاه های بزرگی در شهرهای مختلف ایران به تولید انواع کاغذ اشتغال داشتند. فنون کاغذگری توسط چند نفر از اسرای چینی در حاشیه رود طراز «تراز» در نزدیکی سمرقند به ایران راه یافت. در جنگی که بین ایرانیان مسلمان و اسرای ترک و چینی اتفاق افتاد اسیران چینی که خود از کاغذگران بودند بعد از پذیرش اسلام با مسلمانان سمرقند و بخارا، همکاری نموده کارگاه های کاغذسازی دایر کردند. ایرانیان با استفاده از مواد مرغوب تر و استفاده از گیاهانی که دارای الیاف بلندتر و محکم تر بودند توانستند تحولی در تولید و ساخت انواع کاغذ بوجود آورند که کاغذ سمرقندی، منصوری، خراسانی، بغدادی و مشقی از آن جمله است. پس از رواج کارگاه های کاغذسازی در ایران از طریق ری و آذربایجان و بغداد، ساخت کاغذ در شام و دمشق معمول گردید که پس از آغاز جنگهای صلیبی، فنون کاغذسازی از طریق اسپانیا به اروپا راه یافت.

از آنجاییکه شناخت انواع کاغذهای سنتی ایرانیان در آماده سازی بوم های مورد استفاده همواره مورد توجه بوده است اشاره مختصری به برخی از انواع کاغذهای ایرانی در این فصل ضروری است:

گفتیم که اوایل سده دوم هجری (۱۳۴ هجری) کاغذسازی ایرانیان در خراسان آغاز گشت و نخستین کاغذها را از الیاف کتان و شاهدانه در مرو و سمرقند ساختند و ایرانیان برحسب ضرورت‌های کاربردی توانستند انواع کاغذهای متفاوت را ساخته و حتی کاغذهای الوان و رنگین تولید نمایند که هر کدام دارای نام و یا صفات خاصی بوده است. معروفترین کاغذهایی که در دوره‌های مختلف ساخته شده و غالباً منشأ ایرانی دارند عبارتند از:

کاغذ ابریشمی: کاغذی مقاوم است که در خمیر آن مقداری ابریشم (پيله) و الیاف بکار می‌بردند، امروز هم به برخی از انواع آن کاغذ ترمه می‌گویند کاغذی ظریف و نازک است.

کاغذ پوستی: کاغذی نازک، شفاف و ظریف و شکننده است که جایگزین ورقه‌های نازک پوست شده و هنوز هم برای طراحی و انتقال طرح و نقشبندی کاربرد دارد. این کاغذ از دیرباز در خدمت طراحان و نقاشان و مصوران و مذهبان بوده است.

کاغذ تبنی: کاغذی نازک و ارزان است که از ساقه گندم بدست می‌آید. امروز به آن کاغذ کاهی می‌گویند.

کاغذ حریری سمرقندی: کاغذی شفاف و نازک است که در سمرقند ساخته می‌شد.

کاغذ حریری هندی: پس از کاغذ حریری سمرقندی بوسیله کاغذگران هندی ساخته شد، گفتنی است کاغذ حریری سمرقندی و هندی مورد علاقه و استفاده هنرمندان اکثر کشورهای اسلامی بوده است.

کاغذ حریری حلبی: کاغذی شفاف و محکم که بوسیله کاغذگران شهر حلب (واقع در سوریه امروز) ساخته می‌شد و «وراقه» نام داشت.

کاغذ خراسانی: کاغذی که از الیاف کتان ساخته می‌شد و ابن‌الدیم در کتاب الفهرست از آن نام برده و می‌گوید که در دوره‌های امویان و عباسیان رواج داشته است.

کاغذ ختایی: یکی از بهترین انواع کاغذ «خراسان بزرگ» بوده از حیث مرغوبیت شهرت داشته چنانچه مولانا سلطانعلی مشهدی در کتاب سراط السطور درباره آن گفته است:

کاغذی بهتر از ختایی نیست حاجت آنکه آزمایی نیست

کاغذ خونه: خونه یا خونج، یکی از مراکز بزرگ کاغذسازی ایرانیان است که بین زنجان و آذربایجان واقع شده بود. یاقوت حموی از اشتغال عمومی اکثر مردمان این شهر به صنعت کاغذسازی خبر می‌دهد، به همین جهت در سده هفتم هجری آنجا را به نام «کاغذکنان» می‌خوانده‌اند (۱)

کاغذخونه یکی از مرغوبترین و بهترین کاغذهای ایرانی بوده است.

کاغذ سمرقندی: سمرقند یکی از نخستین خاستگاه‌های کاغذسازی ایرانیان بوده است همین سابقه و تجربه‌های عملی کاغذگران سمرقندی، باعث شهرت جهانی آنها بود، بطوریکه بهترین کاغذهای دستساز را می‌ساختند که از نظر مرغوبیت و نازکی و صافی نظیر نداشته و در بازارهای تجارت جهانی آن

روزگار از اهمیت و اعتبار خاصی برخوردار بوده است. کاغذ سلطانی: نوعی کاغذ سمرقندی بسیار مرغوب با قطع بزرگ که توسط کاغذگران سمرقند ساخته می شده است.

کاغذ فرعونی: از انواع کاغذهای خراسانی که تا قرن پنجم رواج داشته است و گویند از نظر مرغوبیت با کاغذ پاپیروس مصری رقابت می کرد و ابن الندیم در الفهرست به آن اشاره نموده و در یک سند قدیمی که متعلق به یکی از شاگردان ابن سینا است چنین آمده: «شیخ الرئيس از من خواست تا برای او کاغذ سفید حاضر کنم و چون آوردم پاره هایی از آن را برید و من پنج پاره از آنها را به هم پیوستم، هر کدام از آن ها ده ورق بود بقطع یک کاغذ فرعونی»^(۱)

کاغذ طلحی: از انواع کاغذهای خراسانی و منسوب به طلحه بن طاهر، دومین امیر طاهری ۲۰۷ تا ۲۱۳ ق در خراسان است. کاغذ طلحی که از انواع کاغذ کتانی است که در ساخت آهار آن از آرد نرم خالص و کنف استفاده می کرده اند. کاغذ عادلشاهی: نمونه ای از انتشار فنون کاغذگری ایرانیان در سرزمین های مجاور هندوستان است. این کاغذ که در روزگار پادشاهی عادلشاه (۸۹۵-۹۱۶ ق) ساخته می شد در زمره کاغذهای خوب، شفاف و صیقلی است و از قیمت بالایی نیز برخوردار بوده.

حیذا کاغذ عادلشاهی که هنرور گل بی خارش خوانند
قیمت آن، قلم من داند که نثارش در شهوارش خوانند^(۲)

کاغذ کشمیری: کاغذی نسبتاً نازک از انواع کاغذهای هندی است، که در کشمیر ساخته می شد و به علت نازکی آن، بدون آهار و مهره قابل استفاده نبود. کاغذ منصوری: از انواع کاغذهای خراسانی منسوب به «منصور کاغذی»، از ساکنان سمرقند می باشد که در سال ۴۲۳ ق وفات یافته است نام وی را «ابوالفضل منصور بن نصر بن عبدالرحیم کاغذی» نوشته اند. برخی ساخت این کاغذ را به نوح بن منصور سامانی نیز نسبت داده اند.

کاغذ شاهی: نوعی کاغذ شفاف و لطیف که در طرابلس می ساختند و در میان هنرمندان جهان اسلام از اعتبار خوبی برخوردار بوده چنانچه ناصر خسرو از نظر مرغوبیت آنرا با کاغذ سمرقندی مقایسه نموده و حتی آنرا بهتر دانسته است. کاغذ دمشقی: نوعی کاغذ پنبه ای نامرغوب که در دمشق می ساخته اند، اما در جریان جنگهای صلیبی همین نوع کاغذ بوسیله سربازان به اروپا برده شد و سبب انتشار فنون کاغذسازی مسلمانان به اروپا گردید.

کاغذ خانبالغ: نوعی کاغذ از خرده های ابریشم توسط کاغذگران چینی در شهرخان بالغ ساخته می شد و در میان کاتبان خراسانی از شهرتی عام برخوردار بود. خانبالغ نام قدیمی پکن پایتخت چین است.

۱- ابن ندیم الفهرست ص ۳۶

۲- رک لغات و اصطلاحات کتابسازی مسایل هروی ص ۸.

کاغذ ماورالنهری: از "ابن حوقل" نقل شده که مردم ماوراءالنهر به ساخت انواع کاغذهای بسیار مرغوب اشتغال دارند. اصطخری نیز می گوید: در ماوراءالنهر کاغذی می سازند که در هیچ یک از شهرهای جهان اسلام دیده نمی شود.

کاغذ مغربی: نشانه نفوذ هنر کاغذگران ایرانی در شمال آفریقا، مغرب و اندلس (اسپانیا) است. «کورکیس عواد» در کتاب ساخت کاغذ^(۱) خود از شهرهای بزرگ اسپانیا که مردم آن در ساختن کاغذ به مهارت رسیده بودند یاد می کند.

کاغذ بغدادی: ظاهراً ساخت این کاغذ در عهد هارون الرشید توسط فضل بن سهل برمکی رواج یافته اما پس از استقرار مامون عباسی با اهتمام فراوان ساخت کاغذ در بغداد آغاز شد. ظاهراً مامون در ایام حکمرانی در مرو نیز به ساخت کاغذ توجه داشته و ساخت کاغذی بنام «کاغذ مامونی» را به او نسبت داده اند.

کاغذ فرنگی: با نفوذ فنون کاغذسازی به اروپا انواع کاغذهای فرنگی رواج یافت بطوریکه کتاب نویسان و نقاشان ما هم از سده های ۱۱ تا ۱۳ قمری از این کاغذ بهره گرفتند آنچنانکه آخرین کارگاه کاغذگری ایرانی را در حدود ۷۰ سال قبل در اصفهان به تعطیلی کشانید.

پرسش :

- ۱- معانی بوم در لغت و در هنرهای سنتی چیست ؟
- ۲- از پاپیروس و سوابق آن در ایران چه میدانید ؟
- ۳- ۵ نمونه از انواع کاغذ سازی ایرانیان را شرح دهید .

فصل دوم

- - آماده سازی و آهارزنی کاغذ
- - مهره زدن و مراحل آن
- - مواد و انواع آهارزنی
- - روش های رنگ گیری برای تهیه کاغذ الوان

هدف‌های رفتاری :

- در پایان این فصل از فراگیر انتظار می‌رود بتواند:
- ۱- با آماده سازی و روش‌های آهارزنی آشنا شده و آن را یاد بگیرد.
 - ۲- با روش‌های مهره زدن و مراحل آن آشنا شده و آنرا بکار بگیرد.
 - ۳- با انواع مواد آهاری آشنا شده و آن را یاد بگیرد.
 - ۴- با روش‌های رنگ‌گیری برای تهیه کاغذ الوان آشنا شده و آنرا یاد بگیرد.

آماده سازی و آهار زنی کاغذ

ضرورت آهار زنی کاغذ در بوم سازی سنتی مربوط به ساختار کاغذهای دست ساز است زیرا ناصافی و عدم انسجام الیاف کاغذی و کم دوامی آن، ایرانیان را بر آن داشت تا با استفاده از تجارب گذشته خویش و با استفاده از آهار، بر مقاومت و استحکام کاغذ افزوده و زمینه کاغذ را با آهارهای متناسب برای آفرینش های هنری خویش آماده سازند.

مواد و ابزارهای لازم:

ماده آهاری، مهره، تخته مهره زنی، کاغذ

آهار:

سابقه استفاده از آهار و مهره زدن به دوران ایران باستان می رسد. در عصر ساسانیان نیز پارچه های ابریشمی را آهار و مهره می کردند و بعد از نقش اندازی یا نوشتن بر آنها، مجدداً با مهره زدن، نقوش و خطوط را صیقلی می کردند. روش عملی آهار زدن: آهار مایعی لعاب گونه است که بیشتر منشأ گیاهی دارد غالباً از موادی نظیر نشاسته، کتیرا، صمغ عربی و صمغهای گیاهی دیگر و همچنین از شیرابه ها و آب میوه جات شیرین نظیر انگور و خربزه و گاهی هم از حل کردن سریشم ماهی (تنها لعاب آهاری رایج) استفاده می کردند. در رساله گلزار صیرفی که به سال ۹۵۰ هجری نوشته شده با بیانی شعرگونه بدین مقوله اشاره شده است^(۱)

هست شش چیز دگر ای دلدار که مقوی است بسان آهار
اولا بذر قطونا^(۲) باشد که لعابش چو مصفا^(۳) باشد

۱- اصل این رساله در کتابخانه ملی به شماره S.P.۱۶۵۶ نگهدای می شود.

۲- بذر اسفرزه را گویند.

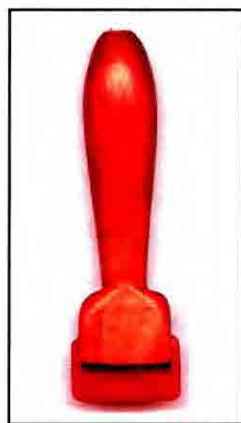
۳- منظور عسل مصفا است.

پس برون آر که یابی راحت
آبش آهار پی تزیین است
چارمین شیر صاف انگور
که بود خالی از چربی و آب
این همه است به جای آهار

کاغذانداز دراو، یک ساعت
دومین خربزه شیرین است
سومین تخم خیارست ضرور
از برنج است دگر باره لعاب
آب صمغ است دگر آخر بار

در رساله گلزار صیرفی اشاره شده که هر نوع کاغذ انتخابی را در ظرفی مملو از لعاب آهاری می خوابانند تا یک روی آن آهاراندود شود سپس آنرا در مجاورت هوا خشک می کنند و سپس روی دیگر را آهار می دهند. می توان هر دو رویه کاغذ را هم در آهار شناور کرد و بعد آنرا آویزان کرد تا خشک شود باید مراقب بود که سطح لعاب بر روی کاغذ ناهموار نبوده و ضخامت آن در همه جای کاغذ یکسان باشد. پس از آن باید کاغذ را بر تخته ای مسطح پهن کرده و بادست یا شئی مناسب تمام سطح کاغذ را از لعاب آهار پوشانند تا در اعماق کاغذ نفوذ کند. بعد از خشک شدن باید آنرا بر تخته مهره قرار دهد و به آرامی بر آن مهره بکشد.

تخته مهره و مهره: تخته ای صاف و صیقلی از چوب گلابی است که در عین حال هموار است و نباید دارای ناصافی و گره و رخ باشد. مهره نیز همانند تخته باید صاف و یکدست باشد بهترین مهره از سنگ عقیق است، همینطور سنگ عقیق، یشم، مهره جزع، زجاج و عاج و صدف دریایی نیز مفید است. (شکل ۸)

شکل (۸)

مهره و ابزارهای مهره زنی

الف ب

الف - مهره - مصقل
ب - سنگ مصقل

کیفیت آهارزنی :

در کیفیت آهار دادن کاغذها باید دقت شود تا آهار به عنوان یک لایه تقویت کننده و نگاهدارنده کاغذ عمل نماید خوب است که به این بیت کلیم توجه کنید: زو صف تیغش اگر صفحه بپذیرد جدا از یکدیگر افتند کاغذ و آهار

روش مهره زدن: مهره زدن کاغذ یکی از فنون دقیقی است که در ساخت بوم ساده کاغذی و کاغذگری، صحافی، تصویرگری و تذهیب همواره مورد نیاز است می توان با نشان دادن و ایجاد تغییرات لازم، متناسب با نیاز و انسجام کارهای هنری مورد نظر، ابزارهایی خاص بوجود آورد و از آنها برای کشیدن و صیقلی کردن استفاده نمود.

کاغذ باید کاملاً بر روی چوب قرار گیرد و با آن مانوس گردد. تخته مهره چنانچه کار نکرده باشد باید آن را با مهره کشیدن آماده کرد. به هنگام مهره زدن، کاغذ نباید حرکت کند و بهتر است که مهره زدن به تناوب در سطح کاغذ و روی دیگر آن انجام گیرد.

مراحل مهره زدن :

- ۱- کاغذ را بر تخته مهره قرار داده و بر سطح آن بخوابانید.
- ۲- مهره را در دست بگیرید و با فشاری یکسان بر کاغذ بکشید بطوریکه همه جای کاغذ را کاملاً زیر پوشش قرار دهید.
- ۳- دقت کنید همه جای کاغذ مهره خورده و ناهمواری نیز نداشته باشد.
- ۴- هرگز به هنگام مهره زدن، آن را از کاغذ جدا نکنید زیرا مهره زنی باید پیوسته باشد.
- ۵- چنانچه در اثر اصطکاک، مهره داغ شود بطوریکه احتمال سوزانیدن کاغذ را ایجاد نماید با استفاده از پارچه ای نمناک، گرمای حاصل را کاهش دهید.

مواد و انواع آهارزنی :

آهارزنی بالعبا برنج:

در بخش های پیشین با مبانی آهار و مهره زنی آشنا شدید اینک ابزار و لوازم لازم را آماده کنید و عملاً کار کردن با چند نوع «آهار» را تجربه کنید. روش تهیه آهار موسوم به «لعبا برنج» این آهار را می توانید ضمن طبخ برنج بدین ترتیب بدست آورد.

۱- برنج خیس خورده را در آب جوشان بریزید و هنگامی که آماده طبخ شد در صافی بریزید. قبل از اینکار باید ظرفی را در زیر آن قرار دهید تا لعبا در آن جمع گردد.

۲- مراقبت کنید که لعبا بدست آمده بدون چربی باشد.

۳- کاغذ را در آن شناور کنید و بوسیله گره، در سایه آویزان کنید.

۴- بعد از خشک شدن بر آن مهره بکشید.

آهارزنی باشیره گندم:

- ۱- مقداری دانه گندم را در آب بجوشانید و به هم بزنید تا کاملاً له شود.
- ۲- مخلوط را صاف کنید تا شیرۀ آن بدست آید.
- ۳- آن را در ظرفی بریزید.
- ۴- مقداری از آن را با پنبه یا پارچه تمیز و حتی بادیست به نحوی روی کاغذ بمالید تا سطح آن یکسان باشد.
- ۵- چنانچه آهار حاصل غلیظ باشد می توانید پنبه ای را در آب خیس کرده و سریعاً بر روی آهار بمالید تا متعادل گردد.
- ۶- بعد از خشک شدن بز آن مهره بکشید.

آهارزنی با گل ختمی:

- ۱- مقداری گل ختمی سفید را به مدت یک شبانه روز در آب خیس کنید تا به لعاب بیفتد.
- ۲- کاغذ را آغشته به آهار ختمی کنید و با گیره آویزان کنید.
- ۳- قبل از آنکه کاملاً خشک گردد مهره بزنید.

آهارزنی با سریشم ماهی:

- در رساله گلزار صفا در باب آه اربا سریشم ماهی آمده است:
بعضی آهار بدین سان دادند	فرقه ای رسم دگر بنهادند
ز سریشم که بود از ماهی	داده آهار به خاطر خواهی
که سریشم سه شبانه روز به آب	بنهادند که تا گشت لعاب
نرم کردند به آتش در کار	چونکه شد نرم نمودند آهار
- باید دانست که برخلاف دستور فوق، گرم کردن و حرارت دادن مستقیم سریشم مشکلات دیگری بوجود می آورد بهتر است بدین ترتیب عمل شود: نخست ظرفی را پر از آب کرد و سریشم ماهی را در ظرفی دیگر قرار داد و آن را در داخل ظرف پر از آب گذاشت و آنگاه به صورت غیر مستقیم حرارت داد و مدام آن را هم زد تا ته نگیرد.
- نکته خیلی مهم:** برای جلوگیری از هرنوع آسیب دیدگی های قارچی نظیر کپک یا خوردگی های ناشی از هجوم حشرات و آفات دیگر کلیه مواد بوم سازی را با مواد گندزدا نظیر (فرمالین)، با در نظر گرفتن مقدار دقیق محلول، ترکیب کرد.

آهارزنی با قوطن یا اسفرزه یا اسپغول^(۱):

اسفرزه از پذیرها و دانه هایی است که چنانچه در آب قرار گیرد غشاء سلولزی آن تولید لعاب می کند:

۱- مفهوم و معنای هر سه یکی است.

- ۱- مقدار اسفرزه را در آب قرار دهید، استفاده از آب ولرم در سرعت بخشیدن به تولید لعاب موثر است.
- ۲- بعد از ۲ تا سه روز لعاب که کافی حاصل می شود، آن را صاف کنید.
- ۳- کاغذ را در لعاب به مدت نیم ساعت تا یک ساعت قرار دهید سپس آن را در سایه خشک کنید.
- ۴- می توانید با اتوی نیم گرم و کاغذ، آنرا صاف کنید و مهره بزنید.

آهارزنی با کتیرا:

- ۱- کتیرا را در ظرفی شیشه ای بریزید و به آن مقداری آب اضافه کنید.
- ۲- بعد از گذشت ۲ تا ۳ روز، لعاب آهاری آنرا از صافی عبور دهید.
- ۳- روش استفاده از آهار و انتقال آن بر کاغذ، همانند تجارب قبلی است.

تمرین های عملی برای آهارزنی

- ۱- تهیه آهار لعاب برنج را عملاً تجربه کنید و حداقل ۲ نمونه متفاوت از کاغذها را با آن آهار زده و مهره بکشید.
- ۲- با استفاده از گل ختمی آهار تهیه کرده و مانند تجربه شماره یک با چند نمونه متفاوت، کاغذهای آهار و مهره تهیه کنید و آنها را با نمونه های دیگری از کاغذهای آهار و مهره مقایسه کنید.
- ۳- چنانچه فصل مناسب باشد دو نمونه از کاغذهای مختلف را با آب خربزه آهار بزنید.
- ۴- جستجو کنید و سعی کنید با استفاده از شیرهای گیاهی آهار تهیه کرده و کاغذها را با آنها آهار و مهره نموده و با نمونه های قبلی مقایسه کرده، تفاوت های آنها را یادداشت کنید.
- ۵- مقداری تخم شبلیله را به مدت دو تا سه روز در آب خیس کنید و با لعاب آن کاغذهای مختلف را آهار و مهره کنید. مراحل جدا کردن آهار و آهارزنی در این تجربه همانند مراحل آهارزنی های قبلی است.

روشهای رنگ گیری برای تهیه کاغذ الوان:

رنگ آمیزی سنتی کاغذ، برای ساخت بوم های الوان کاغذی، با چند هدف مهم همراه است.

- ۱- رعایت بهداشت چشم: هنرمندان سنتی، استفاده از کاغذ سفید را برای چشم مفید نمی دانستند چنانکه سلطانعلی مشهدی در رساله خطی صراط السطوبردان اشاره کرده است:

چشم را رنگ سرخ و زرد و سفید
بهر خط «نیم رنگ»^(۱) می باید
خیره سازد چو، دیدن خورشید
تا از او، دیده ها بیاساید

۱- منظور از «نیم رنگ» استفاده از مقدار بسیار کم و ناچیز ماده مولد رنگ برای رنگ آمیزی کاغذ است.

خوشبختانه این دیدگاه قدیمی امروز هم مورد توجه پزشکان قرار گرفته و همگان به مضار کار کردن با سطوح رنگی پی برده اند.

۲- هنرمندان سنتی، همیشه به ماندگاری آثار خویش در قرون بعدی توجه داشته اند و با استفاده از مواد رنگی و شناخت دقیقی که از گیاهان و طبیعت داشتند توانستند با استفاده از عصاره های گیاهی و مواد معدنی و ترکیب آن ها با کاغذهای آهارزده، بر مقاومت کاغذ و ماندگاری آن بیفزایند.

استفاده از حنا، زعفران، برگ کاج، گردو، بلوط و گیاهان تانن دار برای رنگ آمیزی کاغذها، انتخاب آگاهانه ای است که در سال های اخیر مورد توجه موزه داران و سازمان یونسکو قرار گرفته است.

۳- ایجاد هماهنگی های موزون و بهره گیری از شیوه رنگ آمیزی «نیم رنگ» نوعی کمال طلبی توأم با جمال شناسی را در هنرهای سنتی ایجاد می کند که همواره بعنوان یکی از «ممیزات خاص» هنرهای سنتی ایران در مقیاس جهانی مطرح بوده است.

۴- شیوه های «غوطه ور» سبب نفوذ عصاره های گیاهی در اعماق الیاف کاغذی شاه در تقویت بنیان کاغذ تأثیری فوق العاده دارد.

۵- در شیوه های غوطه ور باید بدانید که زمان شناوری و غرقاب کاغذ در «رنگابه» تأثیری شگفت در انتقال و ترکیب عناصر رنگی دارد. در روش های سنتی، نوعی واحد زمان بنام (یک آن) مطرح بوده که بر حسب تجربه شخصی آن را در جدول زیر در حد (یک ثانیه) نشان داده ایم.

۶- حداکثر زمان شناوری و غرقاب ۴۵ تا ۶۰ دقیقه است که معمولاً پس از گذشت ۴۵ دقیقه، الیاف کاغذ از رنگ اشباع می شوند. بدیهی است در برخی موارد توقف بیش از ۴۵ دقیقه منجر به کاستن شدت رنگ می گردد.

۷- در مراحل تجربه و مطالعه، استفاده از جدول و قرار دادن نمونه های رنگ شده می تواند «مستوره ای» برای فعالیت های بعدی باشد.

	۱ ثانیه
	۵ دقیقه
	۱۵ دقیقه
	۳۰ دقیقه
	۴۵ دقیقه
	۶۰ دقیقه

(شکل ۹/۱) نمونه های
کاغذ های رنگ شده یا پیاز
و زمان غرقاب

انواع روش‌های عملی رنگ‌گیری :

لازم به یادآوری است چون این شیوه‌ها سینه به سینه به صاحبان این قلم رسیده و کمتر اثری مکتوب تاکنون ارائه شده که انتشار آن برای نخستین بار، فرصتی مناسب برای اشاعه فنون از یاد رفته را بوجود آورد.

روش‌های رنگ‌گیری از گیاهان بدین ترتیب بوده است:

- ۱- دم کردن
- ۲- جوشانیدن
- ۳- مجاورتی
- ۴- خیسانیدن
- ۵- آب‌گیری

روش دم کردن :

دم کردن عبارتست از قرار دادن اجزای گیاهی خشک شده در آب جوشان که مراحل آن به ترتیب زیر است:

- ۱- قبلا گیاه یا اجزای گیاهی مورد نظر را در سایه خشک کنید.
- ۲- آب را در ظرفی جداگانه بجوشانید.
- ۳- اجزای گیاهی (برگ، ساقه، گلها، میوه‌ها و بذرها) را بر حسب نیاز بطور جداگانه از هم یا در هم در داخل قوری چینی یا لعابی بریزید و آب جوش در حال غلیان را بر آن اضافه کنید.
- ۳- قوری را به مدت ۱۰ تا ۲۰ دقیقه در حرارتی ملایم قرار دهید و مواظب باشید که نجوشد.
- ۵- پس از دم کشیدن، ماده حاصل را از صافی یا پارچه ای نازک عبور دهید.
- ۶- ماده حاصل را در ظرفی پهن بریزید و کاغذ را در آن شناور کنید سپس آنها را با گیره آویزان کنید تا خشک شوند.
- ۷- در این روش به علت تاثیر حرارت ملایم، رنگدانه‌های طبیعی به آرامی جدامی شوند. می‌توانید بر حسب نیاز، مدت دم کردن را تنظیم کنید. باقیمانده رنگ را می‌توانید در یخچال برای مدت کمی نگهداری کنید.
- ۸- پس از خشک شدن کاغذها را با اتوی نیم گرم صاف کنید.

روش جوشانیدن :

بعضی از گیاهان برای انتقال رنگدانه‌های خود نیاز به حرارت و زمان بیشتری دارند همینطور از طریق جوشانیدن می‌توان رنگ‌گیری بیشتری داشت:

- ۱- گیاهان مورد نظر را در سایه خشک کنید.
- ۲- چون خرد کردن بقایای گیاهی یا ساییدن آنها می‌تواند در رنگ‌گیری و چگونگی آن موثر باشد توصیه می‌شود که هر دو حالت را جداگانه بیازمایید تا به نتایج بهتری برسید.

- ۳- پس از آماده کردن گیاهان آن را در ظرفی بریزید و به آن آب سرد اضافه کنید.
- ۴- ظرف را حرارت دهید و گاهی مخلوط را به هم بریزید تا بجوش آید.
- ۵- متناسب با نیاز می توانید زمان حرارت دهی را افزایش داده یا بکاهید.
- ۶- بقیه موارد مانند تجربه قبلی است.
- ۷- با استفاده از روش جوشانیدن می توانید پوست انار (نارپوست)، برگ خشکیده یا پودر حنا، پوست بادمجان برگهای خشکیده زعفران و گل زعفران، پوست گردو، برگ گردو، زردچوبه یاریشه روناس ریشه چغندر (لبو)، میوه زرشک و... رنگ بدست آورید.

روش مجاورتی :

- از مجاورت برخی از فرآورده های گیاهی نظیر پیاز، توت سیاه ، لایه های چغندر معمولی ، برگها و گل های گیاهان بر روی کاغذ می توان ایجاد نوعی رنگ آمیزی خاص بوجود آورد.
- لازم به یادآوری است نفوذ رنگدانه های گیاهی در این حالت سطحی است و رنگها نمی توانند بداخل بافت کاغذ نفوذ نمایند. ضمناً با بهره گیری از روش های چیدمان گیاهان بر روی کاغذ می توان شرایط رنگ آمیزی ویژه ای فراهم آورد. برای نمونه می توانید تمرین های زیر را بدخواه خود انجام دهید.
- ۱- یک پیاز سالم یا گندیده را با چاقو به لایه های نازک تبدیل کنید.
 - ۲- آنها را به میل خود روی کاغذ مورد نظر قرار دهید.
 - ۳- حالا یک لایه دیگر را هم بطور وارونه بر روی پوسته ها و کاغذ بگذارید و یک قطعه تخته یا فیبر یا نئوپان بر آن قرار دهید.
 - ۴- جسم سنگینی را هم روی تخته یا نئوپان قرار دهید و مدت ۳۰ ساعت بهمان حالت نگه دارید.
 - ۵- پس از طی مدت یاد شده به آرامی نئوپان و وزنه سنگین را بردارید و کاغذها را از هم جدا کنید.
 - ۶- چنانچه رطوبتی باقی باشد صبر کنید تا کاملاً خشک شود.
 - ۷- بقیه مراحل مانند قبل است.

روش خیسانیدن :

- ۱- مواد گیاهی رنگ دهنده خشک شده را در کمی آب سرد به مدت یک ساعت بخیسانید.
- ۲- آنها را در صافی بریزید تا آب اضافی آن جدا شود.
- ۳- یک یا چند لایه روزنامه را در محلی مسطح قرار دهید و کاغذ را روی آن بگذارید.
- ۴- مواد گیاهی خیس خورده را روی کاغذ قرار دهید.
- ۵- بقیه مراحل مانند قبل است .

تمرین : مقداری پوست خشک شده پیاز را در آب خیس کرده و برابر دستور فوق از آن برای رنگ آمیزی استفاده کنید.

روش آب‌گیری:

آب میوه جات و آب حاصل از کوبیدن یا فشردن گیاهان و اجزای گیاهی نیز دارای رنگدانه‌هایی هستند که می‌توانند بر الیاف کاغذی نیز تاثیر کرده و آن‌ها را رنگ کنند.

۱- این تاثیرپذیری رنگی را می‌توان بطور مستقیم انجام داد گیاهانی که دارای میوه‌ها و برگ‌ها و ساقه‌های آب‌دار هستند نظیر: شاه‌توت، آلبالو، انار بطور مستقیم استفاده می‌شود آنها را باید روی کاغذ قرار داده و بعد کاغذی دیگر بر آن نهاده و جسم وزینی را همانند موارد گذشته بر آن گذاشت.

۲- اگر لازم به استفاده از آب‌گیری میوه یا گیاه باشد از ابزارهای ویژه برای آب‌گیری استفاده کنید و سپس رنگابه حاصل را در سینی پهن ریخته و کاغذها را در آن غرق کنید.

۳- بقیه موارد، مانند مراحل تجارب گذشته قبلی است.

تمرین :

- ۱- برای هر یک از روش های رنگ گیری ، حداقل دو نمونه ، کار عملی انجام دهید.
 - ۲- رنگ گیری از پوست پیاز، گل گاوزبان ، برگ شمعدانی ، پوره چایی ، پوست بادنجان ، پوست یا برگ گردو، شنبلیله و... را شخصا انجام داده و همه ضابطه های زمانی مربوط به غرقاب را برابر جدول ها رعایت کنید.
 - ۳- در زمینه آهارزنی نیز با برخی از روش های ساده ای که نام برده شد «نمونه آهاری» تهیه کنید. مطمئن باشید اجرای عملی آنها، در شما آمادگی ، کسب تجربه ، حوصله و اعتماد بنفس ایجاد خواهد کرد.
-

پرسش :

- ۱- آهار چیست ؟ واز چه چیزهایی برای تولید آن می توان استفاده کرد ؟
- ۲- مهره زدن یعنی چه ؟
- ۳- روشهای رنگ آمیزی از گیاهان را نام ببرید .

فصل سوم

- - جایگاه بوم در انواع هنرهای ایرانی
- - روش تهیه سریش
- - روش تهیه چسب نشاسته
- - اندازه ها و کاربرد بوم های ساده کاغذی
- - کاغذ ابری و انواع آن
- - مرقع - قطاعی و صنعت عکس

هدف‌های رفتاری :

- در پایان این فصل از فراگیر انتظار می‌رود بتواند:
- ۱- جایگاه و انواع هنرهای ایرانی را بشناسد و آن را یاد بگیرد.
 - ۲- روش‌های تهیه چسب سریش و نشاسته را شناخته و آن‌ها را بکار گیرد.
 - ۳- با اندازه‌ها و کاربردهای بوم‌های کاغذی آشنا شده و آن‌ها را بکار برد.
 - ۴- با انواع ابرسازیه‌ها و روشهای کاربردی آنها آشنا شود و آنها را بکار بگیرد.
 - ۵- با روش‌های مرقع‌سازی، قطاعی و صنعت عکس آشنا شده و آنها را بکار گیرد.

جایگاه بوم در انواع هنرهای ایرانی

ساخت بوم به عنوان پایه و زیربنای تمامی آثار نقاشی و نگارگری و انواع نقاشی های مختلف ایرانی از اهمیتی بسیار برخوردار است. پیشینیان بوم سازی را «زیرسازی» و برخی دیگر «آسترکاری» گفته اند که دارای

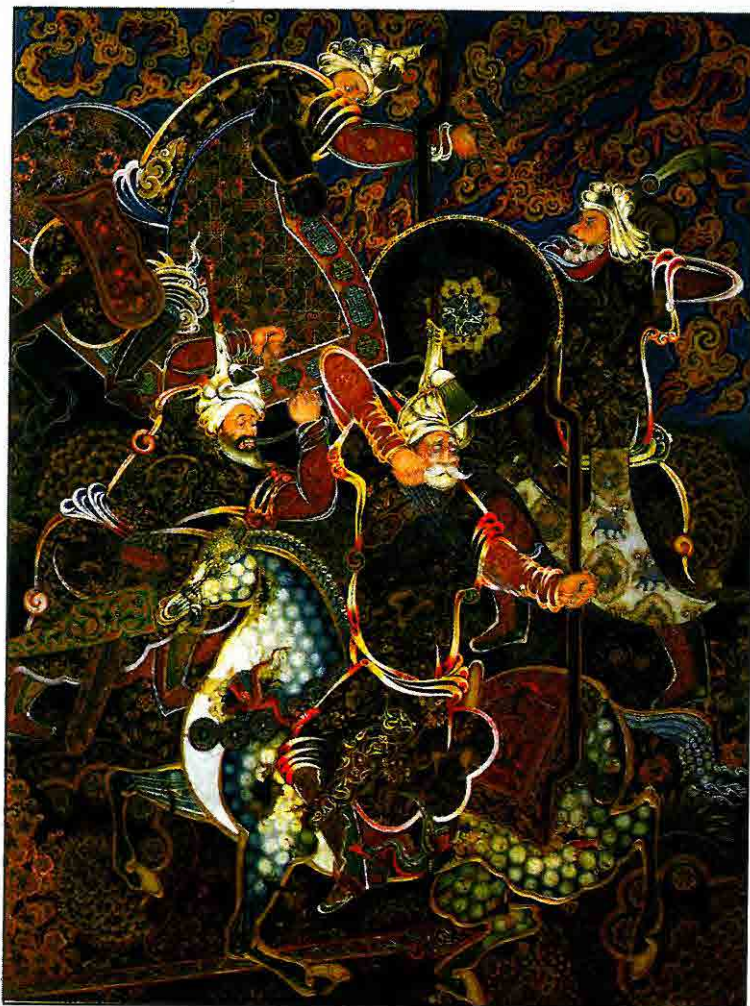
شکل (۹/۲) نگارگری از
استاد مجید مهرگان - موزه
هنرهای معاصر تهران

هدف‌های رفتاری :

- در پایان این فصل از فراگیر انتظار می‌رود بتواند:
- ۱- جایگاه و انواع هنرهای ایرانی را بشناسد و آن را یاد بگیرد.
 - ۲- روش‌های تهیه چسب سریش و نشاسته را شناخته و آن‌ها را بکار گیرد.
 - ۳- با اندازه‌ها و کاربردهای بوم‌های کاغذی آشنا شده و آن‌ها را بکار برد.
 - ۴- با انواع ابرسازیه‌ها و روشهای کاربردی آنها آشنا شود و آنها را بکار بگیرد.
 - ۵- با روش‌های مرقع‌سازی، قطاعی و صنعت عکس آشنا شده و آنها را بکار گیرد.

جایگاه بوم در انواع هنرهای ایرانی

ساخت بوم به عنوان پایه و زیربنای تمامی آثار نقاشی و نگارگری و انواع نقاشی های مختلف ایرانی از اهمیتی بسیار برخوردار است. پیشینیان بوم سازی را «زیرسازی» و برخی دیگر «آسترکاری» گفته اند که دارای

شکل (۹/۲) نگارگری از
استاد مجید مهرگان - موزه
هنرهای معاصر تهران

حساسیت بسیار بالایی است و چه بسا که بر اثر عدم توجه به زیرسازی، در اندک مدتی، زمینه کار دچار آسیب دیدگی شده و تمام زحمات هنرمند را از بین می برد. بدیهی است انتخاب مواد و مصالح مرغوب و مطمئن، حکایت از دانش و تجربه و دقت عمل هنرمند دارد زیرا ماندگاری یک اثر هنری و دوام و ارزش های دیگری که متعاقباً در یک آفرینش هنری بوجود می آید همه بستگی کاملی به انتخاب و کاربرد مواد سالم و خوب دارد.

شناخت مصالح و مواد:

از جمله موادی که در بوم سازی اهمیت دارد: سریش، سریشم، انواع بست های رنگی، مل، سفیداب، کاغذ مخصوص، پارچه و مقوا است. سریش: پودر سریش شبیه آرد است که منشا گیاهی دارد و برای چسباندن کاغذ و پارچه، چرم و مقوا بکار می رود. چسبندگی آن بسیار خوب است و بعلت داشتن مواد لعابی گیاهی با کاغذ و پارچه موافق است و به آن ضرر نزده و تجزیه نمی شود و در ترمیم آثار هنری و نسخ خطی، عمری هزار ساله دارد و هرگز چسبندگی خود را به آسانی از دست نمی دهد. رطوبت و آب از آفات بوم هایی است که با سریش شکل گرفته اند.

روش تهیه سریش برای چسباندن کاغذ و پارچه :

- ۱- در ظرفی آب سرد یا ولرم بریزید.^(۱)
- ۲- به کمک قاشق چایخوری، پودر سریش را بتدریج به آن اضافه کنید.
- ۳- مخلوط را به مدت ۵ دقیقه با حوصله و دقت کامل هم بزنید. مطمئن باشید هرچه قدر بیشتر هم بزنید خمیر سریش شفاف تر شده و قدرت چسبندگی آن نیز افزایش می یابد بهتر است از دستگاه های برقی (هم زن) استفاده نمود تا در وقت صرفه جویی شود.

روش استفاده و تهیه سریش برای چسباندن کاغذ و پارچه :

- ۱- سطح کاغذ یا پارچه را با قلم موبه چسب سریش آغشته کنید.
- ۲- پس از خیساندن قطعات به یکدیگر، آنها را بر روی سطحی مسطح و صاف قرار دهید.
- ۳- یک قطعه پارچه تمیز و نرم را بدست بگیرید و از یک جهت بر آن بکشید تا سریش های اضافی آن خارج شود و چروک و ناصافی بوجود نیآورد.
- ۴- برای جلوگیری از چروک و جمع شدن کاغذ می توانید از پرس هایی که در صحنه سنتی کاربرد دارد استفاده کنید تا نتیجه مطلوب تری بدست آید در صورت عدم دسترسی به ابزارهای پرس، با قراردادن اشیای سنگین در روی آن و دقت در توزیع میزان فشار و سنگینی آن از ناصافی های احتمالی جلوگیری کنید.
- ۵- چون سریش به تائی و مرور خشک می شود انتظار چسبیدن فوری را نباید داشت.

۱- تهیه سریش ترجیحاً با آب سرد بهتر است زیرا از ترشیدگی سریع آن جلوگیری می شود.

بوم سنتی در هنرهای ایرانی

- ۶- غلظت سریش ساخته شده برای آثار کاغذی کمتر و برای آثار پارچه بیشتر باید باشد.
- ۷- اضافی سریش را در یخچال نگهدارید تا تخمیر و ترشیده نشود و خواص خود را از دست ندهد.

روش تهیه سریش برای چسباندن چرم، مقوا و...

- ۱- چسب را مانند مرحله قبل آماده کنید و در محل مناسبی از نظر حرارت قرار دهید تا یک الی دو ساعت باقی بماند.
- ۲- پس از طی یک تا دو ساعت، آن را مجدداً بهم بزنید و کمی پودر سریش به آن اضافه کرده و آنقدر به هم بزنید تا خمیر شفاف و زرد رنگی به دست آید که شبیه «عسل» است. چنانچه کار هم زدن را جلدی بگیرید و تا حدود یک ساعت ادامه دهید چسب حاصله به آسانی قطعات چرم و مقوا و... بر یکدیگر می چسباند و سال های زیادی دوام می آورد.
- ۳- چون سریش ماده اصلی قلمدان سازی، انواع بوم سازی و جلد های روغنی و بوم های پارچه ای است و در سایر آماده سازی های دیواری و چوبی نقش اصلی و بنیانی را دارد در حفظ مازاد آن در یخچال، در وقت خود و آمادگی های ذیربط صرفه جویی کنید.

روش تهیه چسب نشاسته :

برای تهیه چسب نشاسته باید مقداری از آن را در آب بخیسانید و آنگاه که از حل شدن آن کاملاً مطمئن شدید ظرف محتوی آب و نشاسته را به ملایمت حرارت دهید و مدام هم بزنید. و مراقبت کنید تا سفت نشود هنگامیکه نشاسته کاملاً شفاف شد و قوام آمد آن را بردارید تا سرد شود، از این چسب برای ساخت بوم های ساده کاغذی و لعاب زنی آن می توانید استفاده کنید.

ساخت بوم های ساده کاغذی :

بوم های ساده کاغذی بر دو گونه کلی تقسیم می شوند: بوم نگارگری، بوم کتابت و خوشنویسی که با همه تفاوت ها در برخی از اصول ساختار مشترکی دارند. انتخاب کاغذ اعلا و استفاده از بهترین مواد برای آهار از جمله آنست.

الف: بوم ساده نگارگری :

مواد و ابزار های لازم: کاغذ، فیبر یا مقوای فشرده، چسب، نشاسته، مواد آهاری (در صورت لزوم) مهره و میز مسطح.

روش کار:

- ۱- کاغذ را در اندازه ای بزرگتر از فیبر یا مقوا فشرده ببرید تا بعد از چسباندن بعدها آن را به پشت فیبر برگردانید.
- ۲- کاغذ را روی میز مسطح و صاف قرار دهید.
- ۳- چسب نشاسته را که قبلاً آماده کرده طوری بر کاغذ بمالید که تمام سطح آن به نشاسته آغشته گردد.

۴- ممکن است لازم شود که سطح فیبر یا مقوا را هم آغشته به چسب نشاسته کنید منتها باید دقت نمود که بعد از چسباندن کاغذ بر فیبر یا مقوا، چسب اضافی باقی نماند (پیشنهاد می شود که عمل چسباندن کاغذ را با همراهی یک نفر دیگر آغاز کنید تا از بروز مشکلات بعدی جلوگیری شود).

۵- چنانچه بعد از چسباندن در سطح کاغذ چروک پدید آید بعد از خشک شدن، برطرف می شود بهتر است در هر صورت پس از چسباندن، کتابی با قطع بزرگتر یا جسم وزینی را بر آن قرار دهید تا بوم صافتر از کار درآید.

۶- می توانید بجای کاغذ از کاغذ الوان یا ابرو باد (در صورت نیاز) استفاده کنید.

ب: بوم ساده برای کتابت و خوشنویسی :

مواد و ابزارهای لازم : مقوای فشرده ، کاغذ الوان یا ابر و باد یا کاغذ مخصوص خوشنویسی . چسب نشاسته ، مهره و میز مسطح .

روش کار: مانند مراحل قبل است و پس از خشک شدن می توان با نشاسته یا مواد مشابه نظیر کتیرا یا سفیده تخم مرغ آهار داده و پس از خشک شدن آنرا با عقیق مهره و صیقل بزنید.

مراقبت ها:

- در ضمن کار همواره مراقبت نمایید تا انجام امور بنحوی دقیق و منطبق بر نظریات صحیح باشد.

- مقدار آهارها، بستگی به نوع کاغذ و مورد مصرف آن باشد که کاملاً تجربی است و میزان آن را چشم و دست و احساس هنرمند تعیین می کند.

- استفاده از آهار در ساخت بوم خوشنویسی مطلوب نظر خوشنویسان است زیرا در افزایش کشش قلم و روانی جریان مرکب در قلم موثر است اما با گذشت زمان بیشتر (در حد یک قرن) منجر به شکستگی کاغذ و خرد شدن سیاهی اقلام خوشنویسی می گردد.

- استفاده از کتیرا و سفیده تخم برای آهار کاغذ و تبدیل آن به «گلاسه» نیز ضایعاتی در ماندگاری اثر هنری بوجود می آورد که در «بلندمدت» جبران ناپذیر است.

اندازه و کاربرد بوم های ساده کاغذی

از کاغذ آهاری یا آهارزده، به عنوان ساده ترین بوم کاغذی می توان نام برد که در کتاب آرایی سنتی به آن «کاغذ آهار و مهره» می گویند این بوم یک رویه، درنگاری و کتابت و سطر نویسی مورد استفاده قرار می گیرد.

سابقه بکارگیری کاغذ آهار مهره در کتابت و نگارگری کتب و در هنرهای سنتی ایرانی به بیش از هزار سال می رسد که تا امروز بیش از سه هزار نسخه خطی در موزه ها و کتابخانه های دنیا، شناسایی شده که میانگین متوسط کاربرد کاغذ آهار مهره در آنها حدود ۲۰۰ صفحه است و همه آنها به لحاظ ارزش های خاص هنری و فنون بکاررفته در شمار نفایس هنری تمدن بشری منظور گردیده است: در حقیقت هر کتاب خطی بطور متوسط شامل یکصد ورق، بوم آهارزده

کاغذی دورویه است که بر صفحه آن، خود بومی مستقلى برای متصورسازی و نگارگری یا تذهیب یا کتابت‌های هنرمندانه است. اندازه کتابها بر حسب اندازه جلد و کاغذ تعیین می شد که دارای آداب و ترتیب خاصی بوده و با شرایط و اهداف تهیه هر کتاب تناسب داشته و در نهایت دقت انتخاب می شده است اندازه جلد و کتاب را «قطع» هم گفته اند اما باید بدانید که در هنرهای سنتی و کتاب آرایی قدیمی ایران، قطع جلد تابع قطع کتاب است و قطع کتاب هم تابع برش کاغذ در جهت جلوگیری از اصراف هدر رفتن کاغذ بوده زیرا ارزش کاغذ کمتر از طلا نبوده است.

مهمترین انواع قطع عبارتند از:

قطع سلطانی: در اندازه 40×30 سانتیمتر و گاهی بزرگتر است برخی آنرا «قطع تیموری» نامیده اند که به هر حال خاص استفاده شاهان بوده است.

قطع وزیری: در اندازه های 24×16 و 30×20 سانتیمتر

قطع بغلی: در اندازه های 7×5 و 6×4 سانتیمتر

قطع رحلی: این قطع مخصوص قرآن مجید بوده که در سه اندازه رحلی بزرگ 60×35 ، رحلی متوسط 35×25 و رحلی کوچک 24×17 سانتیمتر تهیه می شد.

قطع بیاضی: ساختار این قطع از نظر شیرازه بندی و ته بندی، تفاوت کلی دارد و مانند آلبوم های امروزی از جهت طول باز می شود و از جهت عرض صحافی می گردد قطع بیاضی می تواند انواع قطع های فوق الذکر را نیز شامل گردد مثلاً قطع بیاضی رحلی و...

قطع بازو بندی: شاید کوچکترین قطع جلد و کاغذ باشد که معمولاً شکل هشت ضلعی برش می خورد و در قابی از نقره با طلا قرار می گیرد، اندازه آن متفاوت است و بدلیل علائق دینی و مذهبی با موضوع ادعیه، شمایل و قرآن، در نمونه های گوناگون تهیه می شده است

سایر قطعهای رایج: قطع جیبی (12×18) جانمازی (10×8) کبریتی (2×4) سانتیمتر می باشد.

بوم کاغذی الوان:

بوم الوان براساس استفاده از کاغذ الوان یا ابری تهیه می شود. روش ساخت آن نظیر بوم های ساده کاغذی است با این تفاوت که بر حسب نوع کار، از کاغذهای الوان یا ابری می توان استفاده کرد. (شکل)

کاغذ ابری یا ابروباد:

این کاغذ براساس تغییر غلظت سریع رنگ و یک ماده رابط بوسیله یک

هنرمند ایرانی بنام میرمحمد طاهر از نقاشان ایرانی مقیم هند در سده نهم هجری اختراع شد و نقش رنگ در آن، کلا حرکت ابرها در اثر وزش باد تداعی می کند و از نظروش های تهیه، شیوه های مختلفی مورد استفاده قرار گرفته که ساده ترین آنها استفاده از آهار نشاسته است.

مواد لوازم مورد نیاز:

انواع رنگ های گواش. تشک پهن لبه دار یا سینی، آب، نشاسته، ظرف مخصوص تهیه لعاب.

روش کار: ۱- نشاسته را در ظرف مورد نظر بریزید و آب در حد لزوم به آن اضافه کنید و بگذارید تا یک شبانه روز بماند تا کاملاً خیس بخورد.

۲- ظرف را بر آتش بسیار ملایم قرار داده و به آهستگی هم بزنید و مراقبت کنید تا «ته نگیرد»

۳- آنگاه که با اصطلاح قوام آمد از آن با توجه به مقدار کاغذی که می خواهید تبدیل به ابرو باد کنید بردارید. باید بدانید که نشاسته در این حالت به رنگی خاص است که حالتی شفاف دارد و کمی غلیظ به نظر می رسد. آن را در سینی یا تشک مورد نظر بریزید.

۴- رنگها را که قبلاً در ظرفهای جداگانه رقیق کرده و برای هر کدام نیز یک قطره چکان اختصاص داده اید در دسترس قرار دهید و با دقت مقداری رنگ را بر روی نشاسته داخل تشک بریزید. صبر کنید تا رنگ بر روی نشاسته قرار گیرد و ثابت بماند (زیرا غلظت رنگ و غلظت نشاسته متفاوت است) به همین ترتیب می توان یک یا چند رنگ دیگر را به آن اضافه کرد.

۵- حالا بایک سنجاق یا چوب قلم و یا اجسام مشابه به آرامی در سطح نشاسته داخل تشک حرکت بوجود آورید.

۶- کاغذ را که قبلاً آماده کرده اید با دو دست از جهت عرض گرفته و دستها را کمی بیکدر نزدیک کنید تا سطح کاغذ منحنی شود. آنگاه به آرامی کاغذ را بر روی سطح رنگی قرار داده تا عمل رنگ برداری و انتقال نقوش بر سطوح کاغذ انجام شود، بعد از رنگ برداری آنرا در سطحی شیب دار قرار دهید و با کمی آب بشوید تا غلظت نشاسته و لعاب آن کمتر شود، اگر پس از خشک شدن، سطح کاغذ جمع یا چروک گردد ناشی از اثر غلظت نشاسته بر سطح کاغذ است که با کمی حوصله می توانید آن را با آب شسته و برطرف کنید. بدیهی است برای نقش آفرینی و ابری سازی ممارست و تمرین و حوصله از ضروریات کار است. (شکل ۱۰)

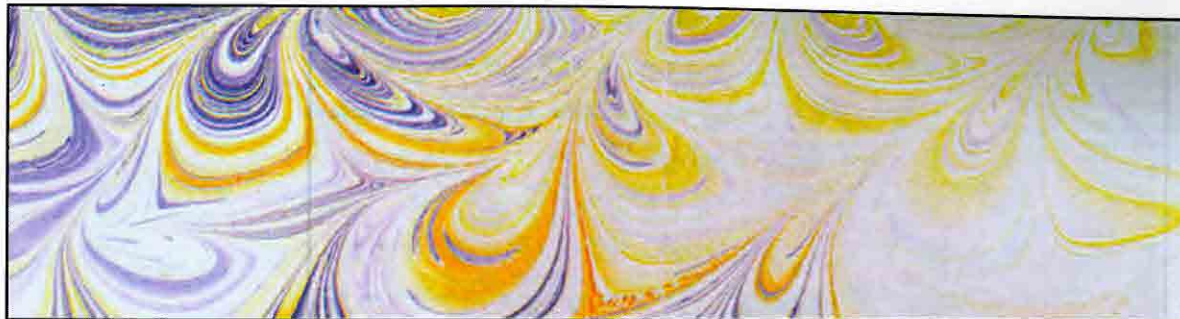
۷- بهتر است پس از خاتمه کار، کاغذ ابری را با استفاده از اتوی نیمه گرم صاف کنید همچنین اتوکشی از طرف دیگر کاغذ مفیدتر است.

(شکل ۱۰)

انواع ابری سازی :

ابری شانه ای : روش ساخت این نوع ابری نظیر مرحله قبلی است با این تفاوت که پس از رنگ ریزی بر نشاسته ، برای ایجاد حرکت در صورت رنگها، با استفاده از شانه ای که دندانه های آن را یک در میان قطع کرده اند و با هماهنگی کامل ، حرکت های موزون و مشخصی را در هر جهت که مایل باشید ایجاد کنید. حرکت باید از یک طرف در یک جهت معین باشد و همینطور هماهنگی رنگی و چگونگی تداخل آن ها، نیازمند به تجربه کافی و حوصله و دقت است.. (شکل ۱۱)

شکل (۱۱) دو نمونه
ابری سازی شانه ای

ابری افشان: در این روش می توان برای رنگ ریزی از جاروی کوچک یا قلم موی زیر یا قلم موی ساخته شده از موی دم اسب که با حالت فنری یا از مسواک کهنه استفاده نمود و رنگ را بر سطح نشاسته افشاند. نحوه عمل با تمرین و ایجاد فاصله با سطح نشاسته و شدت افشاندن و نوع آن، سبب می شود نقوش متنوع حاصل آید. بدیهی است استفاده از مواد لعاب دهنده گیاهی نظیر تخم شبلیله - حریطه و امثال آن، جلوه های تازه ای پدید می آورد. اگر از رنگ های روغنی و تیوب برای ابری سازی استفاده می کنید باید رنگ ها با رقیق کننده های دیگر نظیر بنزین یا نفت یا تربانتین نازک شود. و اگر پس از خشک شدن چنانچه سطح آب چرب بنظر رسید با قراردادن کاغذ کاهی سفید و اتوی نسبتاً گرم از آن، چربی زدایی کنید. مهره زدن بر انواع ابریه ها، آنرا برای خوشنویسی آماده می کند. (شکل ۱۲)

بوم ابری:

اگر ابر همین کاغذ را مانند بوم بر مقوا یا جسم مشابه بچسبانند بوم کتابت ابری یا بوم الوان حاصل می شود. از کاغذ های ابری علاوه بر ساخت بوم ابری و قطعه سازی و متن و حاشیه، در ساخت قلمدان های ابری و جلد ها و تاب آینه استفاده می شود. چسباندن کاغذ ابری در رویه یا کناره های قلمدان پس از خشک شدن کامل کاغذ و قلمدان با اندازه گیری دقیق و ماساژ بسیار دقیق و مداوم دست همراه است.

(شکل ۱۲/۱) ابری افشان شانه ای

(شکل ۱۲) نمونه ابری افشان سازی امروز با تخم شنبلیله

بوم ابری روغنی ابوطالبی :

آقا ابوطالب مدرس از هنرمندان فاضل و روحانیون هنرمند عصر قاجار است که توانست نوعی کاغذ ابری مذهب را اختراع کرده و از آن بوم ابری مذهب، قلمدان ابری مذهب و تذهیب شانه ای مذهب را ابداع کند و آن را باروغن کمان درآمیزد. تاکنون بجز ایشان و فرزند هنرمندش استاد محمدعلی بهار، هیچ هنرمندی

شکل (۱۱) دو نمونه
ابری سازی شانه ای

ابری افشان: در این روش می توان برای رنگ ریزی از جاروی کوچک یا قلم موی زبر یا قلم موی ساخته شده از موی دم اسب که با حالت فنری یا از مسواک کهنه استفاده نمود و رنگ را بر سطح نشاسته افشاند. نحوه عمل با تمرین و ایجاد فاصله با سطح نشاسته و شدت افشاندن و نوع آن، سبب می شود نقوش متنوع حاصل آید. بدیهی است استفاده از مواد لعاب دهنده گیاهی نظیر تخم شنبلیله - حریطه و امثال آن، جلوه های تازه ای پدید می آورد. اگر از رنگ های روغنی و تیوب برای ابری سازی استفاده می کنید باید رنگ ها با رقیق کننده های دیگر نظیر بنزین یا نفت یا تربانتین نازک شود. و اگر پس از خشک شدن چنانچه سطح آب چرب بنظر رسید با قراردادن کاغذ کاهی سفید و اتوی نسبتاً گرم از آن، چربی زدایی کنید. مهره زدن بر انواع ابریه ها، آنرا برای خوشنویسی آماده می کند. (شکل ۱۲)

بوم ابری:

اگر ابر همین کاغذ را مانند بوم بر مقوا یا جسم مشابه بچسبانند بوم کتابت ابری یا بوم الوان حاصل می شود. از کاغذ های ابری علاوه بر ساخت بوم ابری و قطعه سازی و متن و حاشیه، در ساخت قلمدان های ابری و جلد ها و تاب آینه استفاده می شود. چسباندن کاغذ ابری در رویه یا کناره های قلمدان پس از خشک شدن کامل کاغذ و قلمدان با اندازه گیری دقیق و ماساژ بسیار دقیق و مداوم دست همراه است.

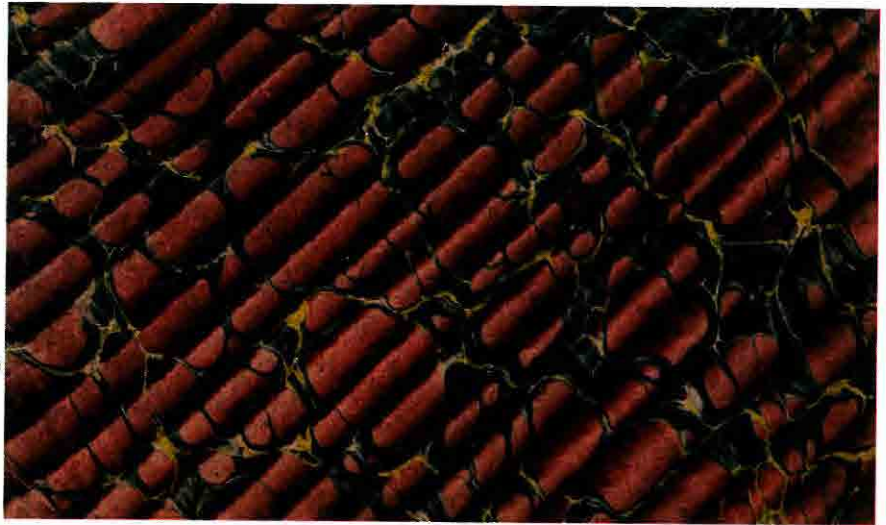

(شکل ۱۲/۱) ابری افشان شانه ای

(شکل ۱۲) نمونه ابری
افشان سازی امروز با تخم شنبلیله**بوم ابری روغنی ابوطالبی :**

آقا ابوطالب مدرس از هنرمندان فاضل و روحانیون هنرمند عصر قاجار است که توانست نوعی کاغذ ابری مذهب را اختراع کرده و از آن بوم ابری مذهب، قلمدان ابری مذهب و تذهیب شانه ای مذهب را ابداع کند و آن را باروغن کمان درآمیزد. تاکنون بجز ایشان و فرزند هنرمندش استاد محمدعلی بهار، هیچ هنرمندی

ابتکارات و ابداعات آنان را به آن درجه از نفاست انجام نداده است.
(شکل ۱۳/۱ و ۱۳/۲)

(شکل ۱۳/۱) بوم ابری
ساخت ابو طالب مدرس -
۱۲۷۷ هجری قمری

(شکل ۱۳/۲) قلمدان با
نقش ابری مذهب ابو طالبی

مرقع :

مرقع سازی جلوه گاهی از انواع هنرهای مختلف همچون خوشنویسی ، تذهیب، نگارگری ، قطعه سازی و سایر فنون کتاب آرایی است. بدین ترتیب ممکن است قطعاتی از خوشنویسی یک هنرمند در کنار یک قطعه از تذهیب یا نگارگری چند هنرمند مختلف همزمان یا غیرهمزمان قرار گیرد و مرقع آرایان با

حوصله و دقت اجزایی از آثار هنری مندرس یا بقایایی از یک کتاب خطی را در کنار هم قرار داده و با استفاده از فنون جدول و تذهیب و دندان موشی و وصالی تبدیل به اثری تازه نمایند که همه آن ها بر یک زمینه یا بوم استوار شده است. (شکل ۱۴) واضع این هنر، امیرعلیشیرنوازی وزیر دانشمند، هنرمند و ادیب سلطان حسین بایقرا و یکی از بانیان مکتب هرات است او در کتابخانه خود با استفاده از اجزاء پراکنده کتاب های مندرس و آثار هنری آسیب دیده و بریدن و نشاندن آن ها بر بوم مقوایی ، توانست آثار جدیدی را فراهم کند و با استفاده از تذهیب و دندان موشی و برش های هنرمندانه ، و تذهیب فضاهای خالی ، شکلی تازه در

ماندگاری و تبدیل آثار کهنه به نو ایجاد کند و نام آن را مرقع گذاشته که برگرفته از دلق درویشان است و کنایه از وصله های لباس آنان است .

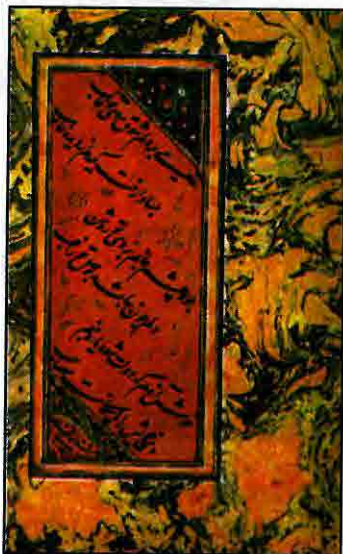

(شکل ۱/ ۱۴) قطعه سازی برای مرقع رقم
عبد الجبار قرن ۱۱ هجری موزه ملی ایران

روش کار:

۱- بوم مرقع بر اساس یک قطعه مقوای فشرده و انتخاب بخشهایی از آثار مندرس است که باید بر زمینه مقوایی الصاق گردد؛ روش کار مانند ساخت بوم ساده است فقط برای جلوگیری از پیچ و تاب و خمیدگی سطح بوم بهتر است هر دو سمت مقوارا بایک نوع کاغذ، همجنس به کمک چسب نشاسته زیرسازی کنند تا پس از خشک شدن کاملاً مسطح گردد. توصیه می شود بعد از چسباندن کاغذ به هر دو سوی مقوا، جسم سنگینی را بر آن قرار دهید تا ضمن خشک شدن، تاب بر ندارد.

۲- پس از آماده شدن بوم، مرقع سازی را با انتخاب اجزای مرقع آغاز کنید بهتر است آنها را با دقت و حوصله بیشتر بریده تا به ترکیب کلی و هماهنگی

(شکل ۲/ ۱۴) مرقع سازی خط
شاه محمود نیشابوری بر کاغذ ابری
(متوفی بعد از ۹۲۸ هجری)

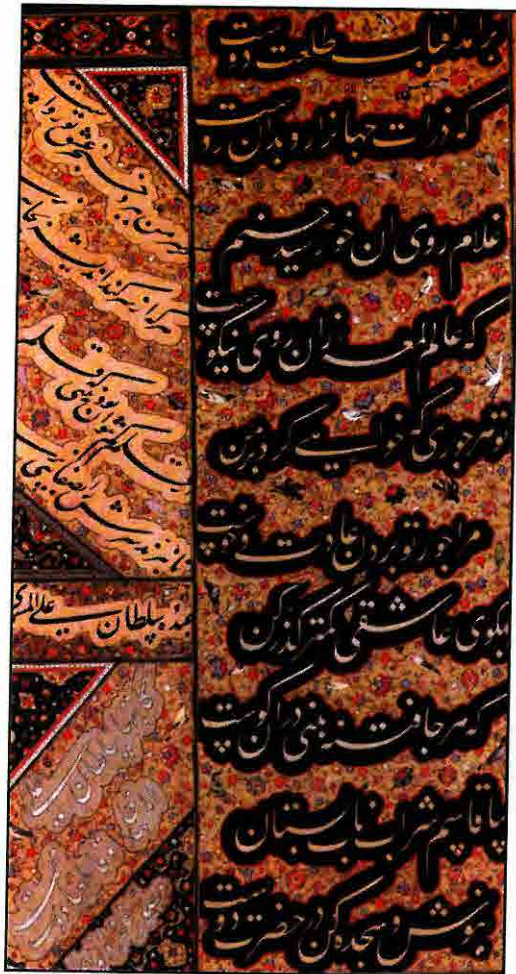
قطعات توجه بیشتری شود. فواصل خالی را با استفاده از جدول و تذهیب و همینطور برش‌هایی از انواع کاغذهای ابر و باد تکمیل کرده و بعد از خاتمه کار، بر آن مهره بکشید. شکل (۱۵)

بوم قطاعی و صنعت عکس:

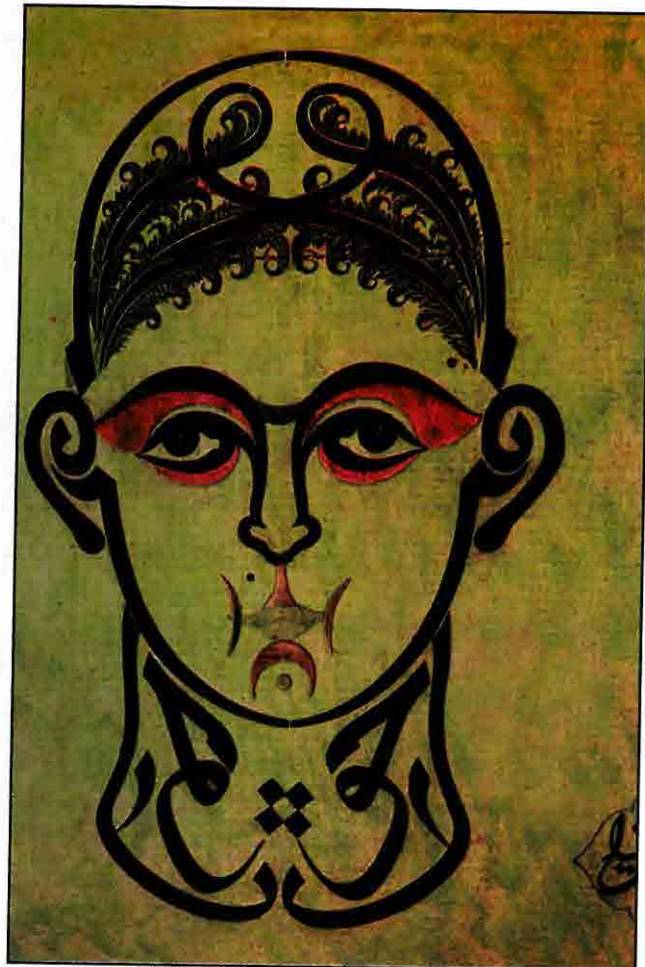
مکتب قطاعی در هنرهای کتاب آرایی براساس برش خطوط و نقوش با استفاده از انواع کاغذهایی که به شیوه سنتی رنگ‌آمیزی می‌شوند شکل گرفته است. بوم قطاعی شبیه بوم‌های معمولی کاغذی است که روش‌های آن شرح داده شد. فقط گاهی ممکن است با مرقع و مرقع سازی هم همراه باشد. شکل (۱۶)

شکل (۱۵)
مرقع خواجه عبد الله انصاری

شکل (۱۶/۲)

شکل (۱۶/۱)

شکل (۱۶/۱) قطعه سازی
توامان خط طغریایی
اثر مهدی شریف شیرازی
که از واژه های
(یا حق) و (علی الاعلی)
الهام گرفته است
شکل (۱۶/۲) بوم قطعی و
صنعت عکس توأم
(خط سلطانعلی مشهدی)

از حدود ۵۰۰ سال قبل انواع مختلفی از بوم های قطعی شده با طرح های متنوع
و کاربردهای گوناگون موجود است که چند نمونه از آن ها را در شکل می بینید:
شکل ها از ص ۱۲۲ - پیکره ۴۷ - پیکره ۸۵ و یکی از پیکره ۱۶-۱۷ از ملا محمد تقی
صحاف اصفهانی

شکل (۱۷) بوم قطاعی و شیوه
موسوم به باغچه بری

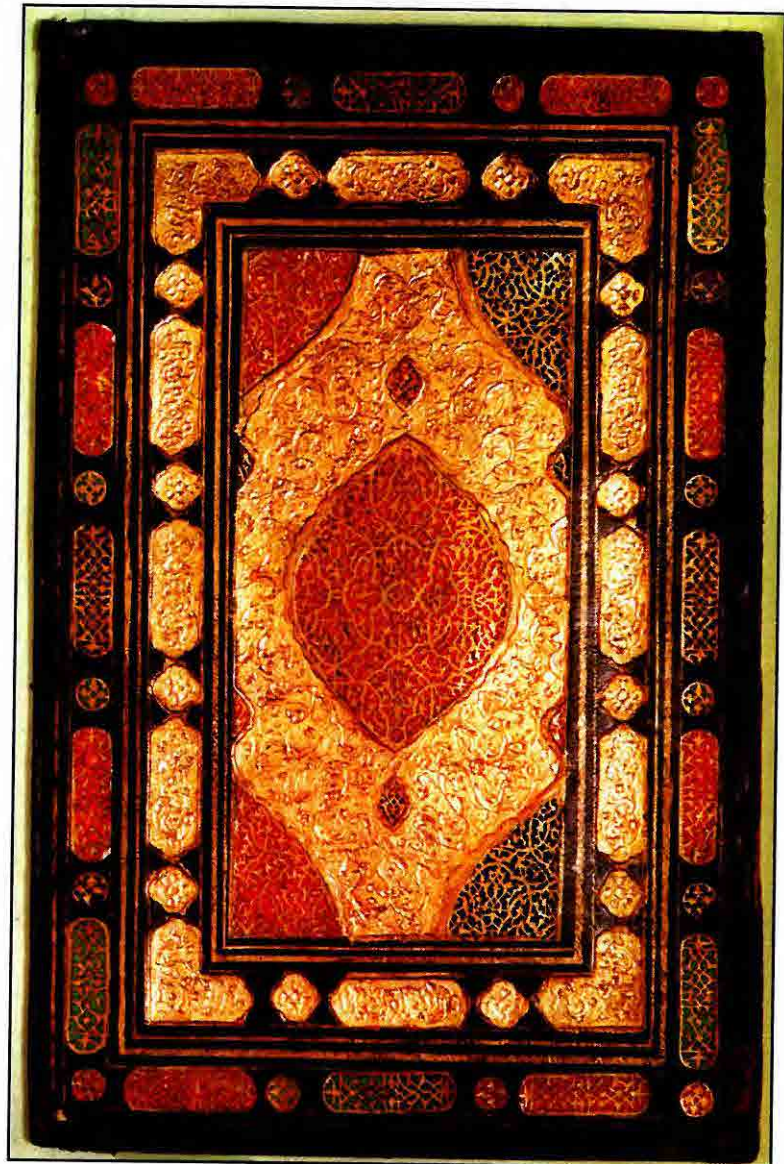
شکل (۱۸) بوم قطاعی فانوس
اثر محمد تقی صحاف اصفهانی

شکل (۱۹) قطاعی با چرم روی جلد
کتاب قرن دهم هجری ایرانی در
موزه ویکتوریا آلبرت لندن

صنعت عکس

نوعی روش قطاعی است که توسط مولانا کوچک هروی در عهد شاه طهماسب صفوی ابداع شد. بوم سازی آن مانند روش‌های پیشین است اما تصویر سازی یا طرح اندازیه‌های سنتی آن با استفاده از شیوه‌های کاغذبری در قطاعی است که نقش پرندگان و سایر حیوانات و گیاهان را بر روی کاغذ طراحی می‌کردند و آن‌ها را بر کاغذهای الوان منتقل کرده و با استفاده از ابزارهای برنده نقش بری می‌کردند و آن نقش‌ها را بر حاشیه بوم یا متن بوم قرار داده و حتی جای خالی نقش‌های بریده را هم بر روی رنگ دیگری «سوار» می‌کردند بطور کلی چنانچه مرسوم زمان بود، نقوش الوان تیره رنگ را بر سطح الوان روشن قرار داده، بریده «خالی» را هم بر سطحی از الوان تیره نشانده و پس از خشک شدن، اطراف آن‌ها را قلم‌گیری یا تحریر می‌کردند.

شکل (۲۰) جلد قطاعی با کتبه
های لچکی و ترنج منقوش بریده و
طلاپوش برجسته
(منبت جلد) از آثار شاهکار از
استادان قرن یازدهم هجری ایرانی
موزه لندن

پرسش

- ۱- روش تهیه سریش را برای چسباندن چرم و مقوا بنویسید .
- ۲- تهیه کاغذ ابر و باد چگونه است ؟
- ۳- انواع ابری سازی ها را نام ببرید .
- ۴- مرقع و علل نام گذاری آن را شرح دهید .

فصل چهارم

- - بوم آقامیرکی (روغنی)
- - بوم سفید
- - بوم مرغش
- - بوم های مشکی - نخودی - دودی
- - بوم زر - طلایی
- - بوم ته طلایی
- - بوم زرک

هدف های رفتاری :

در پایان این فصل از فراگیر انتظار می رود بتواند:

- ۱- با سوابق و چگونگی بوم های آقامیرکی - سفید و مرغش آشنا شود و آنها را یاد بگیرد.
- ۲- با چگونگی ساخت بوم های مشکی، نخودی، دودی آشنا شود و آنها را یاد بگیرد.
- ۳- با چگونگی ساخت بوم های زرین - ته طلایی و زرک آشنا شود و آنها را یاد بگیرد.

بوم روغنی

بوم های آقامیرکی - (روغنی)

مولانا آقامیرک اصفهانی از هنرمندان عهد صفوی است که با ابداع بوم روغنی از کاغذ و مقوا و رنگ مشکی، شیوه تازه ای بوجود آورد که در جلدسازی و قلمدان سازی نیز تحولات جدیدی را بدنبال داشت بدین سان که بر روی بوم ساده کاغذی، با رنگ های معدنی «جسمی» و استفاده از رنگ مشکی، گل و بوته درخت و باغ و صحرا و انواع وحوش و جانوران و پرندگان را طراحی و نقاشی می کرد. پس از خاتمه کار بر آن روغن کمان زده که بسیار مستحکم و زیبا جلوه گر شده و به شیوه آقامیرکی موسوم گردیده است.

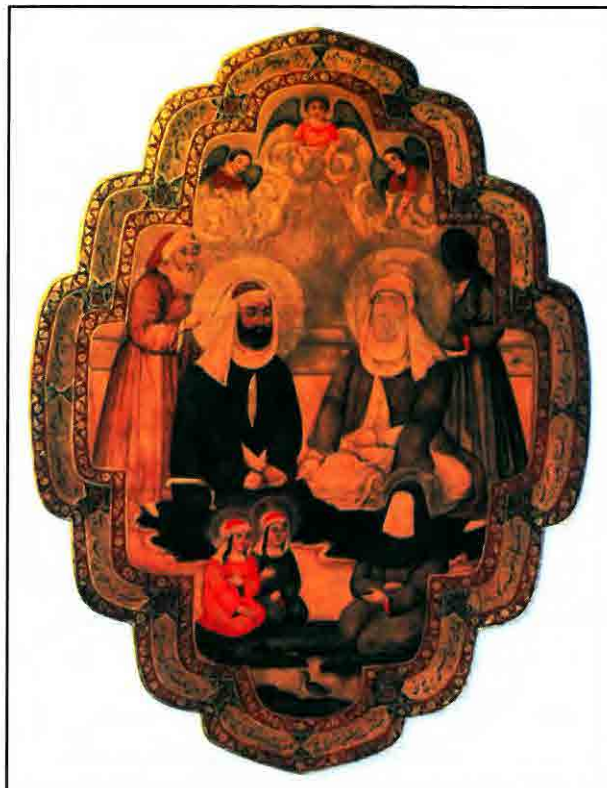
این شیوه بوم سازی و نقاشی آقامیرک را هنرشناسان بیگانه، به اشتباه لاکی، بوم لاکی و بوم قلمدانی نام گذاری کرده اند متأسفانه اینگونه نام گذاریهای نادرست، ضمن ترجمه تالیفات آنان، به زبان فارسی راه یافته و سب «غلطآموزی» و رواج آن گردیده و در منابع باقیمانده از دوره های تاریخی گذشته نظیر تذکره نامه ها و مرقات تاریخ نگاران هنرهای ایرانی، از این ابداع بنام «آئین آقامیرکی» و شیوه آقامیرکی و جلوه های روغنی یاد شده است.

قسمتی از گل بوته سازی آقامیرکی

شکل (۲۱) گل بوته سازی آقامیرکی
قلمدان -

شکل (۲۱/۱)
بوم آقا میرکی - شمایل سازی همراه
با کتیه نویسی و جدول ترنجی

شکل (۲۲/۲) گل و مرغ آقا
میرکی با حاشیه و جدول

شکل (۲۲/۳)
باد بزن تاشونده با
استفاده از شیوه آقامیرکی

بوم سفید «بوم بتانه»:

بوم سفید یکی از عمده ترین و مهمترین انواع بوم های سنتی است زیرا از آن در زیرسازی انواع بوم های دیگر نیز استفاده می شده . همچنین از این بوم برای ساخت جلد های آقامیرکی (روغنی) و قلمدان سازی نیز استفاده می شده . مواد اولیه تشکیل دهنده پوشش اصلی این بوم برابر با فرمول سنتی آن چنین است: سفیداب ۵ سهم - صمغ عربی و سریشم ۲ سهم . که گاهی به جای صمغ، مخلوطی از کتیرا و شیره انگور را جایگزین کرده اند^(۱).

با مخلوط کردن مجموعه یاد شده بتانه خمیرمانندی حاصل می شود که آن را بر سطح بوم مقوایی یا قلمدان و حتی قاب آئینه، مالیده بعد از خشک شدن کامل آنرا سنباده زده و پس از تمیز کردن، سطح آنرا با لایه نازکی از روغن کمان می پوشانیدند که پس از خشک شدن در صورت لزوم با سنباده نرم پرداخت می کردند و روی آن را با یک لایه نازک از لعاب سریشم به کمک پارچه تمیزی «واشور» کرده تا آماده طرح اندازی و نقاشی شود. پس از پایان کار نقاشی مجدداً روی آنرا به تناوب روغن می زدند تا کاملاً شفاف شود.

۱- استادان بزرگ بنابر تجارب خوش و برحسب نیاز، مقادیر فوق را تغییر می داده اند چنانکه مرحوم استاد اسلامیان و استاد ختایی از مشاهیر هنرمندان ایرانی و نامداران اصفهان، برای ساختن بوم سفید از چهل مثقال سفیدآب، ده مثقال کتیرا و سریشم و سه تا چهار مثقال صمغ عربی یا شیره انگور استفاده کرده اند. برخی دیگر هم ترکیبی از سریشم و سریش و سفیداب نرم را بجای مواد یاد شده استفاده کرده اند تا چسبندگی بیشتری را در بتانه بوجود آورند. چنانچه بتانه سفت می شد مقداری شیره انگور یا سریشم به آن اضافه می کردند.

کاربردهای بتانه: از خمیر بوم سفید برای پوشش انواع بوم سازی و بسترهای کاغذی استفاده می شد. همینطور برای پوشش های سطوح مقوایی با لایه چسبانی کاغذی یا پوشش سطوح چوبی نظیر قاب آئینه و جعبه های چوبی ظریف جواهر و قلمدان و امثال آن استفاده کرده اند.

روغن زنی:

بطوریکه اشاره شد بعد از پایان کار نقاشی، روی آنرا «روغن کمان» می کشیدند با این عمل پوشش شفاف و براقی را بر روی اثر، ایجاد می کردند. بدیهی است روغن زنی باید به تناوب و در محیطی دور از گرد و غبار انجام شود اگر فاصله هر مرحله

روغن زدن یک ماه باشد بهتر است زیرا فرصت جذب بهتر روغن و ترکیب کامل آن با سایر اجزاء فراهم می گردد. در برخی از جلوه های قرآنی تا هشت بار روغن زنی را ادامه داده اند. امروز بجای روغن کمان، می توان از روغن جلای مرغوب استفاده نمود. نام گذاری بوم های روغنی بر حسب شیوه های نقاشی آن نام گذاری می شود.

بوم مرغش (مرقش):

مراحل ساخت این بوم مانند بوم سفید است با این تفاوت که باید بتانه سفید را با سائیده سنگ مرغش آمیخته و به رنگ های درخشان و تیره ای نظیر آل یا شمی تیره ای بپوشانند بعد از پرداخت سطح آن و روغن زنی، بومی پدید می آید که در متن آن ذرات مرغش، مانند ستارگان می درخشد.

این بوم که در جلد سازی و قلمدان سازی کاربرد دارد زیباترین و استادانه ترین بوم در هنرهای ایرانی است که بعضی از سرعجاب آنرا بوم «قیامت» گفته اند زیرا جلوه ها و زیبایی خاص آن، زیباترین شاهکار بوم سازی جهان هنر را پیش روی انسان قرار می دهد و معرف شناخت دقیق طبیعت و آگاهی های علمی اساتید هنر ایرانی است. باید دانست که پس از مرحله صیقلی کردن سطح بوم مرغش آن را باید واشور کرد. واشور کردن به معنای برطرف کردن چربی سطح بوم است که با آغشتن سطح آن به یک لایه از سر رقیق شده، شرایط کار کردن با رنگ های جسمی و گواش بر سطح روغنی فراهم می گردد. می توانید با استفاده از یک سیب زمینی که از وسط نصف شده باشد به ترتیب زیر چربی زدایی کنید: سیب زمینی قاچ کرده را بر سطح بوم مالیده و بگذارید بر آن بماند تا سفیدک ایجاد کند سپس با پارچه سفید نمناک آن را پاک کنید. بوم آماده نقاشی خواهد بود.

مرغش یا مرقشیشا چیست؟

مرقشیشا یا مارقشیشا در اصل کلمه ای آرامی بوده و به مفهوم سنگ سخت است که به عربی آنرا حجرالنور گویند. از نظر شیمیایی، نوعی سولفور طبیعی آهن است که در شرایط خاص زمین شناسی بلوری شده و در منطقه انارک یزد فراوان است، آنرا سنگ انارک یا خاک انارک هم می گویند: در اصفهان آن را برنجه گویند که تغییر شکل یافته واژه پهلوی پرنگ و پرنکه است که سابقه شناخت این سنگ

را به دوره ساسانی می‌رساند و برنج^(۱) رایج است: سماور برنجی، سینی برنجی
و...

شکل (۲۳) بوم مرغش

۱- واژه برنز نیز تغییر شکل یافته برنگ و پرنگ است. مؤلفان

زبان شناسان مرقشیا را برگرفته از کلمه آرامی «مرخشی» می دانند که ناحیه ای در جبال زاگروس بوده است و اشاره به آن است که این ماده در ابتدا در آن جا استخراج می شده و همین کلمه با همین مفهوم در زبان اروپایی هم وارد شده و به «مارکاسیت» تبدیل شده است. در کتابهای خطی نظیر تنسوخ نامه ایلخانی از خواجه نصیرالدین طوسی و جواهر نامه و عرایس الجواهر و خواص الاشجار هم مطالبی گوناگون در این خصوص آمده است؛ خواجه نصیرالدین طوسی آن را «سنگ روشنایی» خوانده و دو نوع دیگر از آن را اینگونه معرفی می کند: «اول ذهبی، آن به سنگی ماند که زر بر او مالیده باشند و نوعی دیگر به نقره ماند و آن که به زر مانده بود لعل را بدان جلا دهند...» در عرایس الجواهر و جواهر نامه هم ضمن اشاره به جلا دادن لعل، آن را «برنجه» نامیده که اشاره به ذرات کوچک درخشان برنج مانند است و این همان مرقشیشای ذهبی است که در کتاب «الاسرار رازی» آن را به چهار نوع تقسیم کرده است...»

نقاشان سنتی ایرانی با شناخت دقیقی که از این ماده داشته اند این سنگ متبلور می سائیدند و با الک بیخته و در ساخت بوم مرغش استفاده می کردند. معمولاً گرده ساییده سنگ مرغش را به کمک الک های ریز پاش یا نمکدان و اشیاء مشابه بر روی بوم یا قلمدان روغن زده، به اندازه مورد نیاز می پاشیدند تا گرده های مرغش به داخل روغن فرورود و پس از خشک شدن آن را با سنباده یا خرده شیشه یا «پوست آب»^(۱) پرداخت و صاف می کردند تا دانه های مرغش درخشان تر شود سپس بعضی از رنگ های متناسب با مرغش نظیر سبزرنگاری، آبی نیلی و قرمز آل را با روغن کمان می آمیختند و نوعی «روغن کمان رنگی» بدست می آوردند که بر سطح کار می مالیدند و آن ها را در محلی دور از گرد و غبار به صورت مسطح و افقی (کاملاً تراز) قرار می دادند تا کاملاً خشک شود.

بوم مرغش اگر فاقد هر گونه نقشی باشد آنرا بوم مرغش ساده گویند که در جلد سازی و صحافی کتب خطی مورد استفاده قرار می گیرد و چنانچه بوم مرغش آراسته به تصاویر و نقوش باشد آنرا بوم مرغش مصور می گویند.

شکل (۲۳/۱) قلمدان مرغش

۱- قدمابرای ساییدن از پوست خشکیده بز استفاده می کردند بدین ترتیب که پوست خشکیده و سخت بز را به کمک آب یا رطوبت نرم کرده و از خشونتش می کاستند و از آن برای پرداخت استفاده می کردند که «لفظ پوست آب» و سنباده «پوست آب» ناشی از این سابقه است. مولفان

بوم مشکی ; بوم سیاه :

اگر به بتانه بوم سفید، مقداری دوده یا مرکب اضافه شود بوم مشکی حاصل می شود. نقاشی و شکل سازی برای گونه بوم دقت عمل بیشتری خواسته و ساخت و سازهای بیشتری را می طلبد.

شکل (۲۳/۲) بوم مشکی

بوم نخودی :

بوم های سفید، نخودی و سیاه را باید از مهمترین و پرتیرترین انواع بوم های سنتی بشار آورد زیرا این بوم یکی از رایج ترین و فراوان ترین زمینه های جلدسازی و قلمدان سازی است، برای ساخت آن با استفاده از رنگ های سنتی گل ماشی و اخراپی در حد پرمایه یا کم مایه (پررنگ و کم رنگ) انواع بوم زمینه نخودی پدید می آید که اکثر رنگها بر آن جلوه خوبی دارند.

روش ساخت این بوم بدین ترتیب است که پودر گل ماشی یا اخراپی را در ظرفی ریخته و کم کم به آن آب اضافه می کنند تا رنگ مورد نظر پدید آید. گاهی اوقات با افزودن رنگهای قهوه ای یا سفید می توان به ترتیب رنگهای نخودی تیره یا روشن را بر روی بوم ایجاد کرده بدیهی است این رنگها باید به خمیره اصلی بوم سفید اضافه شده و مانند مراحل تهیه بوم مذکور، بکار رود. در جلدسازی و قلمدان سازی استفاده از رنگ های تیره برای تهیه بوم، همیشه

طرفداران بسیاری داشته است و نقاشان هنرمند نیز با استفاده از بوم های تیره رنگ، مجال بیشتری برای هنرنمایی داشته اند. طرز تهیه اینگونه بوم ها نیز مانند مراحل دیگر بوم سفید است که باید رنگ دلخواه را در بتانه خمیره اصلی اضافه نمود پس از بوم کردن برنگ مورد نظر آن ها را نقش اندازی می کنند. نقوش تذهیبی - طلاکاری و استفاده از سپید قلم و یا مجلس سازه ها و گل بوته سازه های هنرمندانه بر روی بومهایی به رنگ قرمز لاکی - عنابی - بنفش سیر - آبی سیر - سبز سیر - قهوه ای و... بسیار افسونگر و زیباست.

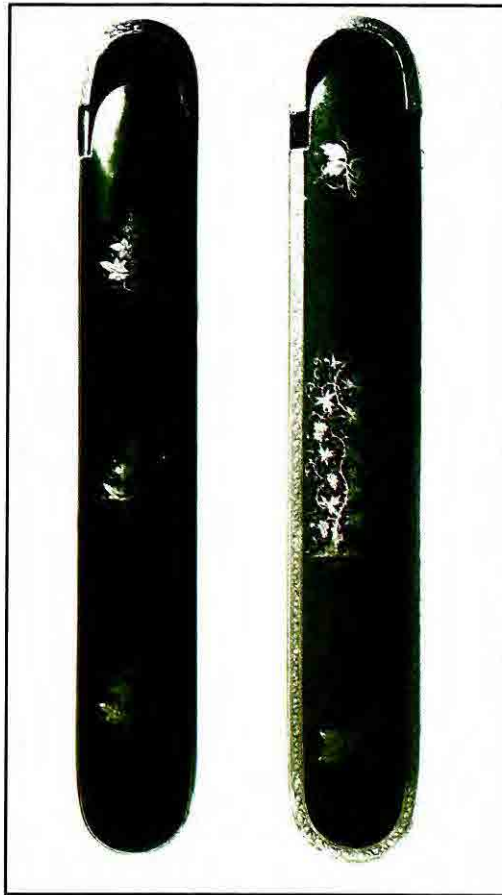

شکل (۲۳/۳) بوم مشکی نخودی

بوم ابری دودی :

مواد و ابزارهای لازم: بوم ساده، رنگ های گواش روشن، (زرد، زنگاری، آبی آسمانی و قرمز لاکی)، روغن کمان یا روغن جلا، مواد رقیق کننده، چند شمع چراغ موشی یا چراغ لامپ یا گرسوز یا انواع چراغهای دودزا. لامپ قیفی شکل یا قیفهای فلزی و ابزارهای مشابه.

بوم ابری نمونه ای از ابتکارات و خلاقیت های نگارگران ایرانی است؛ آنها با شناخت درست و دقیقی که از ابزارهای زندگی و چگونگی عمل، هر کدام دارند، توانسته اند با بکارگیری آگاهانه، شرایط متنوع و یگانه ای بر آفرینش های هنری جدید فراهم سازند بوم ابری دوده ای نمونه ای از آن است.

شکل (۲۴) قلمدان تیره

روش کار:

- ۱- سطح بوم ساده را با استفاده از رنگ های گواش رنگ بزنید (رنگ های روشن)
 - ۲- بعد از خشک شدن کامل، سطح رنگ آمیزی شده بوم را با روغن جلا یا روغن کمان بپوشانید. بهتر است با افزودن چند قطره نفت تمیز یا رقیق کننده دیگر، روغن های یاد شده را قبل از استفاده رقیق کنید تا شرایط بهم تنیدن مراحل بعدی فراهم آید.
 - ۳- در این مرحله می توان از چراغ لامپای نفتی، شمع های پارافینی دودزایا چراغ موشی که با مواد سوختنی چرب نظیر گازوئیل یا روغن منداب یا روغن کتان، دود و شعله فراوان ایجاد می کند استفاده کرد.
- بهتر است با قراردادن یک قیف حلبی یا لامپهای لوله مانند بر روی شعله چراغ

- وامثال آن، دودهای حاصل را به طرف بالا هدایت نمود.
- ۴- در این مرحله بوم مذکور را از طرف سطح روغن زده بین دو دست بگیرید، سپس فتیله را برای ایجاد شعله مورد نظر بلندتر کنید تا در نتیجه ازدیاد دود، حلقه های ابری غلطان از دوده ها بر روی زمینه آغشته به روغن بنشینند، توجه داشته باشید که هنرمند باید بوم را در فاصله ای مناسب از لامپ یا لوله قیف قرار دهد و با حرکت دستها و چرخش بوم و تغییر فاصله آن با مرکز مولد دود، در سطح بوم لکه های موزون پدید آورد.
- ۵- پس از پایان «دودآلایی» سطح بوم، آنرا در محلی دور از گرد و خاک قرار دهید تا خشک گردد.
- ۶- پس از خاتمه، سطح خشک شده بوم را، دوباره روغن بزنید و بگذارید تا مجدداً خشک شده و آماده کار هنری گردد.
- ۷- روش «چربی» زدایی این بوم نظیر بوم مرغش است.
- ۸- از این روش برای ساخت انواع بوم و بوم قلمدان استفاده می شود.

بوم زرین (طلایی):

مواد و ابزارهای لازم: بوم ساده، اوراق طلای نازک دفترچه ای، سریشم حیوانی رنگهای گواش یا جسمی تیره (مشکی، قهوه ای، سبز تیره، ...)، قلم مو، روغن جلا یا روغن کمان.

چون استفاده از طلای نازک بصورت ورقه یا دفترچه های ۹x۹ سانتیمتری مستلزم مهارت و دقت عمل بسیار است. در مراحل مقدماتی آموزش می توان از زرورقههایی که آستر کاغذی دارند استفاده کرد. لازم به یادآوری است که در قدیم هنرمندان ایرانی طلا یا سکه یا مفتول زرین را در لای پوست آهو یا چرم نهاده و آنرا در لایه ای از پوست گاو قرار می دادند و با ضربات منظم ابزارهایی شبیه پتک، پهن و نازک می کردند. در حال حاضر هنرمندان سنتی بعلت عدم دسترسی به رموز عملی ساخت «زرورقههایی از طلای ناب» از اوراق نازک دفترچه ای که از کشورهای اروپایی وارد می شود استفاده می کنند.

شکل (۲۵) بوم زرین اثر
استاد محمد هادی نقاش بزرگ
دوره زندیه و افشاریه

روش کار:

- ۱- از بوم ساده سابق الذکر در اندازه مورد نظر استفاده کنید.
- ۲- سریشم را آماده کنید و با قلم مو بر سطح مورد نظر بمالید. ممکن است به جای سریشم از روغن کمان یا روغن جلا استفاده نمود در این صورت بعد از آغشته نمودن سطح کار آنقدر صبر کنید تا قدرت چسبندگی آن زیاد شود و در حالت نزدیک به خشک شدن، ورق های نازک طلا را بر آن بچسبانید (هرگز از سریش گیاهی برای طلا چسبانی استفاده نکنید زیرا سریش به طلا نمی چسبد).
- ۳- دقت کنید از مواد چسبنده به مقدار ناچیز استفاده شود.
- ۴- برای طلا چسبانی (چه از ورقه طلا یا زرورق موصوف) سرعت عمل لازم است سعی کنید تمام رویه و کناره ها را با اوراق طلایی نازک، بپوشانید.
- ۵- پس از چسباندن به کمک انگشتان و استفاده از پارچه نازک و لطیف، سطح کار را صاف کنید.
- ۶- پس از خشک شدن کامل طرح مورد نظر را که قبلا در اندازه معین تهیه کرده اید بر آن منتقل کنید.
- ۷- بعد از انتقال طرح، تمام زمینه را با استفاده از رنگهای تیره به کمک قلم مو، طوری رنگ بزنید که نقوش و طرحها و گلها با استفاده از طلایی زمینه باقی بماند. می توانید کناره های نقوش طراحی را با استفاده از رنگ مشکی تحریر کنید.
- ۸- پس از خاتمه کار، سطح اثر را با یک لایه روغن جلا یا روغن کمان بپوشانید.
- ۹- از این روش برای جلد های زرین طلاکاری و قلمدان های زرین طلا کاری شده استفاده می شود.

شکل (۲۶/۱) جلد زرین اثر
استاد محمد هادی

شکل (۲۷) دو نوع قلمدان زرین

بوم ته طلایی:

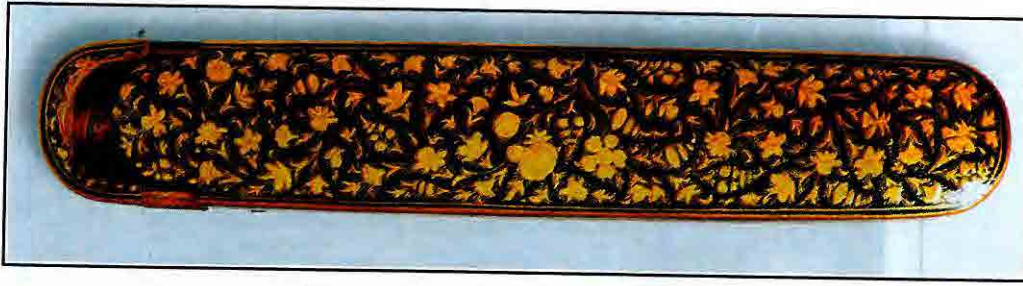
مواد و ابزارهای مورد نیاز: بوم ساده یا بوم قلمدانی ساده - ورق طلا - روغن جلا یا روغن کمان رنگهای رومی (جوهری)، زنگاری، قرمز قرمزخانه، آبی و لاجوردی. ابزارهای نقاشی و نگارگری.

بوم ته طلایی نیز یکی از زمینه‌های جذاب و بسیار زیبا است و تشعشع انوار طلایی نمایان از زیر رنگ‌های شفاف، فضا و حالی افسونگر و باشکوه بوجود آورده که سبب شیفتگی صاحبان گنجینه‌های جهان به این پدیده مهم از هنر ایرانی شده است.

روش کار: ۱- بوم سفید را آماده کنید (ممکن است بوم سفید به شکل جلد یا قلمدان تهیه شده باشد)

۲- سطح آنرا به روغن کمان یا روغن جلا آغشته کرده در محلی دور از گرد و خاک در مقابل نور خورشید قرار دهید و مراقبت کنید تا سطح آن کمی خشک شود و با اصطلاح روغن، خودش را بگیرد تا حدی خشک و چسبنده شود.

۳- اوراق طلایی را با احتیاط تمام از دفترچه جدا کنید و بر روی سطح بوم که دارای چسبندگی مختصری است طوری قرار دهید که چروکیده نشود، با توجه به اندازه اوراق طلایی، نحوه قرار گرفتن آنها باید بگونه‌ای باشد که سطح بوم رابطه کامل ببوشاند. بعد از خاتمه «طلاچسبانی» آنرا در جای گرم و مقابل آفتاب بگذارید تا خشک گردد.

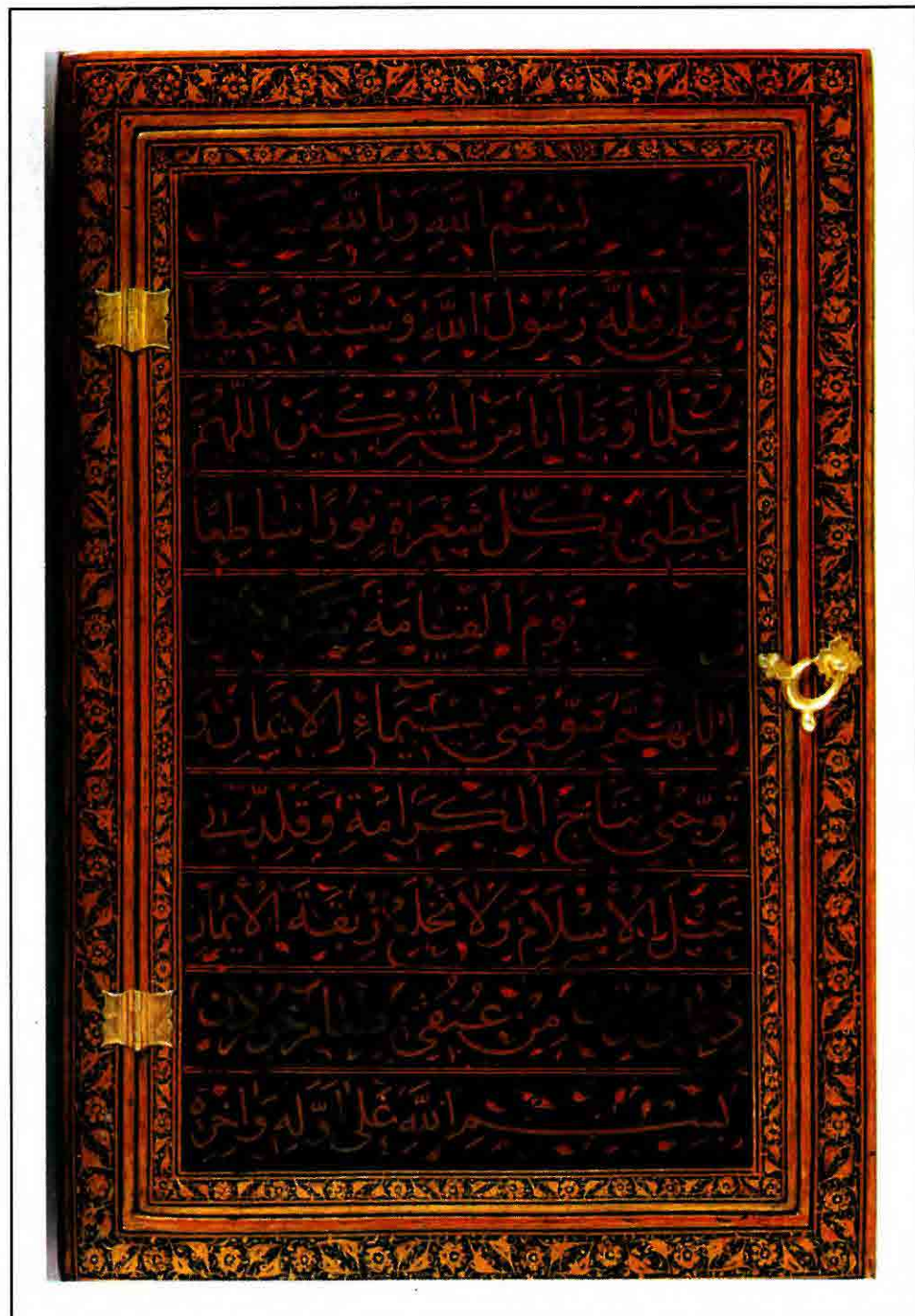
شکل (۱ / ۸) بوم ته طلایی

- ۴- بعد از خشک شدن کامل، اضافات و برآمدگیهای اوراق طلایی را پرداخت کنید تا سطح آن صاف و هموار گردد.
- ۵- نقاش در این مرحله باید مقدار کمی از انواع رنگهای قرمز جوهری (قرمز دانه زنگاری، آبی و لاجورد را در مقداری روغن کمان یا جلا حل کرده و کاملاً صلایه کند تا شفافیت لازم را پیدا نماید.
- ۶- چنانچه نقش اندازی و طراحی لازم باشد باید قبل از مرحله آماده سازی رنگ بر روی بوم منتقل گردد و بارنگ های تیره قلم گیری یا تحریر شوند و پس از خشک شدن کامل از روغن جلا یا کمان ردیف ۵ استفاده شود.
- ۶- روغن کمان یا جلای موصوف (روغن رنگین) را بر روی سطح بوم یا بدنه قلمدان که کاملاً با طلا مفروش شده مالیده و آن را در محلی دور از گرد و غبار بگذارید تا خشک گردد.
- ۷- هنرمندان قدیمی با ابتکارات خاصی که در انتخاب نقش و جدول و حواشی جلدها و قلمدان ها بکار گرفتند توانسته اند آثاری ماندنی و بی بدیل بوجود آورند که زمینه های زیر و رویه و کناره ها با یکدیگر متفاوت شده و جلوه گاهی از هنر و اندیشه ماندگار مردم سرزمین ما باشد.
- ۸- در صورت لزوم می توانید مانند برنامه های قبل چربی زدایی کنید.

بوم زرک:

زرک در لغت به معنی ریزه های ورق طلا و غبار زر و زرین است و بوم زرک یا زرک نشان بومی است که ذرات طلا بر آن ریخته باشند و چون در قدیم در ساخت این بوم از نوعی غربال حلبی استفاده می شد آن را بوم «افشان بیخته» هم می گفتند. از این روش بوم سازی علاوه بر ساخت جلدهای زیبا و باشکوه در ساخت بوم های قلمدانی، قاب آینه و امثال آن استفاده شده. اما امروز به علت عدم دسترسی به مواد اصلی آن از نوعی رشته های نازک طلایی و نقره که در دکه های علاقه بندان و منجوق فروشان عرضه می گردد استفاده می شود. (زرک بدلی)

برای حفظ روش های اصیل و فنون ناب هنرهای ایرانی، ابتدا به روش سنتی آن اشاره کرد و سپس روش فعلی را بازگو می کنیم:

شکل (۲۸/۲) بوم ته طلائی یا
حواشی زرین

الف: شیوه سنتی ساخت بوم زرک:

مواد و ابزارهای لازم: بوم سفید ساده، خرده ها و ریزه های ورق، طلا، روغن کمان یا روغن جلا رنگ جسمی یا گواش در رنگ های تیره رنگ زرد. قلم مو و ابزارهای نقاشی، سنبله نرم - غربال حلبی - ورقه طلای دفترچه ای.

روش کار:

۱- روی بوم سفید را با رنگ زرد بپوشانید و صبر کنید تا خشک شود.
 ۲- پس از خشک شدن رنگ زرد، سطح بوم را روغن بزنید.
 ۳- اوراق طلایی را به آرامی از دفترچه جدا کنید و بر روی بوم قرار دهید مراقبت نمایید تا کاملاً صاف بر سطح بوم بچسبد آنگاه با «کف دست» به آرامی آن رامالش داده تا تمام قسمت های ورقه طلا بر روی بوم بصورت صاف بچسبد.
 ۴- بعد از خشک شدن اوراق طلایی، دوباره سطح بوم را آغشته به روغن کنید.
 ۵- زرک یا همان خرده های ریز شده طلا را در غربال حلبی بریزید سپس در آن خرده های آهن و یا مقداری شن شسته شده (کاملاً خشک) بریزید تا درافشاندن و پاشیدن ذرات طلا از سوراخ های ریز غربال به شما کمک کند. بهتر است با حرکت دادن غربال در بین دسته ها، ذرات مورد نظر در سطح بوم پراکنده شود و بچسبد بعد صبر کنید تا خشک شود، بهتر است در محلی دور از گرد و غبار نگهداری شود.

۶- پس از خشک شدن به کمک سنبله نرم، به آرامی و دقت سطح بوم را صاف و هموار کنید و مجدداً آن را روغن بزنید تا بعد از خشک شدن برای نقش اندازی آماده شود.
 ۷- در این مرحله پس از خشک شدن، چنانچه سطح آنرا بخواهید تیره کنید بوم زرک زمینه تیره بدست می آورند بدیهی است پس از رنگ آمیزی با رنگ تیره مجدداً نرمه های طلای ورقی بر آن بپاشانید.

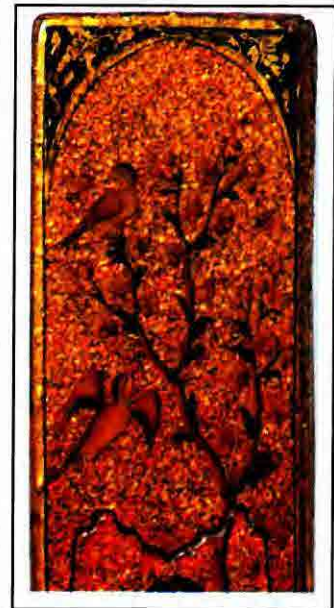
ب: روش ساخت بوم زرک بدلی:

۱- بهتر است سطح بوم را با یکی از رنگ های تیره نظیر سبز تیره و امثال آن بپوشانید. ۲- زرک رشته ای را پس از تهیه خرد کرده و در داخل نمکدان نسبتاً بزرگی بریزید.

۳- آغشتن سطح بوم با روغن جلا، مانند مراحل قبل است. پس از روغن زنی سطح بوم، صبر کنید تا روغن کمی خشک شده و با اصطلاح خودش را بگیرد.
 ۴- در این مرحله به کمک نمکدان، خرده های رشته های زرک را بر سطح روغن زده بریزید و صبر کنید تا خشک شود.

۵- بعد از خشک شدن، مجدداً سطح بوم را به روغن جلا آغشته کنید و به همان ترتیب گذاشته توسط نمکدان، خرده های زرک را بر سطح روغنی بریزید و بگذارید تا خشک شود، این کار را چند بار باید تکرار کنید تا پراکندگی ذرات زرک به حد کافی و دلخواه شما برسد.

۶- فراموش نکنید، پس از هر بار زرک ریزی، سطح بوم آغشته به روغن گردد.
 ۷- بعد از آماده شدن بوم، سایر مراحل نقش اندازی و نقاشی، مانند روش های قبلی است.

شکل (۲۸/۳) بوم زرک

پرسش

- ۱- آیین آقا میرکی چیست ؟
- ۲- مرغش در لغت به چه معنی است ؟
- ۳- طلا چسبانی چگونه است ؟
- ۴- بوم دودی یعنی چه و چگونه ساخته می شود ؟

فصل پنجم

- - بوم های تفننی و انواع آن
- - بوم صدفی
- - بوم های زجاج و زمینه آینه
- - بوم عاج
- - بوم کاشی و انواع آن
- - بوم مینایی
- - بوم های گچی و انواع آن
- - بوم های چرمی و چوبی
- - پرده های نقاشی

هدفهای رفتاری

در پایان این فصل از فراگیر انتظار می رود بتواند:

- ۱- با انواع بوم های تفننی و تفسیم بندی آنها آشنا شود و آنها را یاد بگیرد.
- ۲- با انواع بوم صدفی، زجاج و زمینه آیینی و عاج و تفاوت های آنها آشنا شود و آنها را یاد بگیرد.
- ۳- با انواع بومهای کاشی و مینایی آشنا شود و آنها را یاد بگیرد.
- ۴- با بوم های گچی و انواع آن آشنا شود و آنها را یاد بگیرد.
- ۵- با بومهای چرمی و چوبی آشنا شود و آنها را یاد بگیرد.
- ۶- با روش تهیه و ساخت بوم برای پرده های نقاشی آشنا شود و آنها را یاد بگیرد.

بوم های تفننی

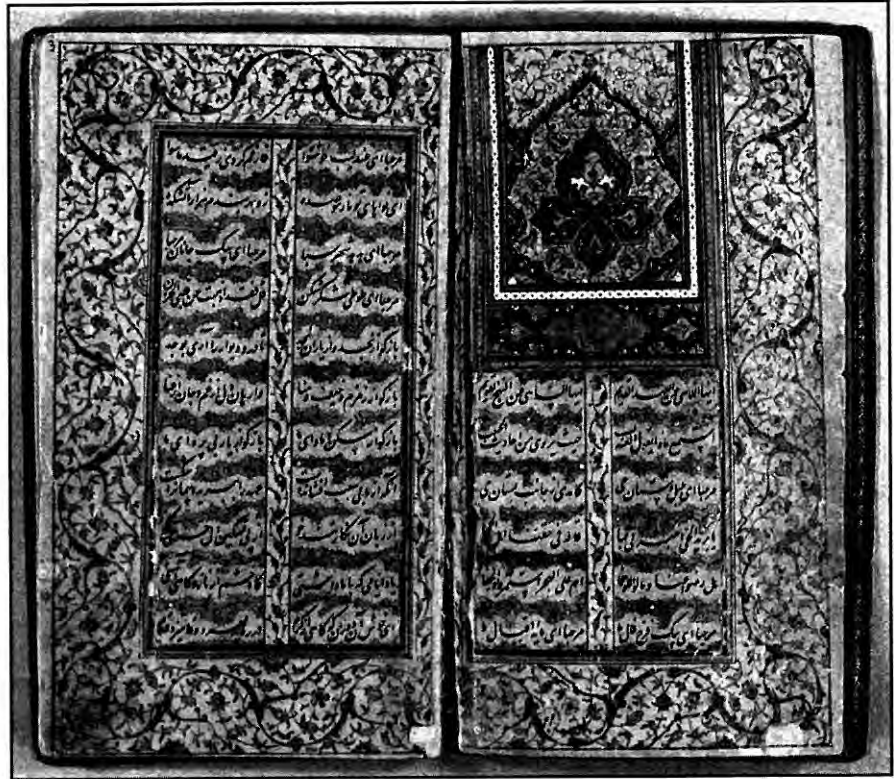
مقدمه: ذوق و هنر ایرانی با همراهی دانش و بینش علمی و کاربردی و شناخت دقیق از مواد و مصالح مختلف همیشه برای هنرمندان، میدانی گسترده از ابداع و خلاقیت را به ارمغان آورده است.

توانایی آنان در ساختن و بکارگیری و استفاده از بوم های گوناگون نشانگر تلاش های ارجمندی از هوشمندی متناسب با نیازهای مردم هر زمان است و چنانچه این بوم ها را گستره ای آماده برای هنرنمایی هنرمندان دل آگاه خودمان بدانید آنگاه از مشاهده بعضی از بوم های استثنایی دیگر از پارچه ای تا بوم های پولادین و سیمین و زرین از بوم گچین یا (گچ بوم) تا بوم سفالین و بوم چوبین و کاغذین در اشکال گوناگون هندسی و سطوح متنوع مستوی، مقعر و... متعجب نمی شوید و همین امر که اعجاب و شگفتی هنر شناسان را برانگیخته خود یکی از وجوه اختصاصی هنرهای ایران است تا آنجا که ایران شناس بزرگی همچون پروفیسور پوپ این بوم را جولانگه هنرهای بی بدیل می داند و در این خصوص می گوید: «میدان هنر ایرانی در موضوع و اسلوب متنوع و بسیار وسیع است.»^(۱) و استاد عبدالعلی برومند ادیب و شاعر صاحب نام که خود از شیفتگان هنرهای ایران است در بخشی از اشعار خود در شیوه های هنری استادان این مرز و بوم می گوید:

شیوه های ویژه در نقش صور پرداخته رخنه هایی تازه در ترکیب الوان کرده اند
آزمونها، گونه گون، در طرح اشباح و صور طرح ریزی جابجا، در نقش انسان کرده اند
طرح در طرح، از دم مشکین قلم، انگيخته نقش در نقش، از سر کلک زرافشان کرده اند^(۱)
و در خصوص بوم سازی در هنرهای والای ایران نیز اشاراتی زیبا دارد:

۱- برای اطلاع بیشتر به کتاب هنر قلمدان - پژوهش و نگارش عبدالعلی برومند، از انتشارات وحید مراجعه کنید.

بوم سازی را گهی از مرغش و گاه از زرک
دلربا چون خرده الماس رخشان کرده اند
از «گل و بوته» گرداگرد هر تصویر
رشک گلزار ارم یا باغ رضوان کرده اند

شکل ۲۹: بوم سنتی در هنرهای
ایرانی. سر لوحه یا بوم سنتی
در قفسه کتابخانه
حاجی محمد علی قزوینی
سازمان اسناد و کتابخانه ملی

نه تنها، هنرشناسان امروز بلکه تذکره نویسانی همچون خواندمیر و قاضی احمد منشی هم در چگونگی روش های اجرایی و ابداعی هنرمندان به مطالبی ارزنده اشاره نموده اند: قاضی احمد منشی در ۹۹۹ قمری در گلستان هنر از تنوع ابداعات هنرمندی بنام مولانا حاجی محمد اینگونه سخن می گوید:

«حاجی محمد ذوقنون عهد خود بود به قلم اندیشه، «امور غریبه و صور عجیبه» بر صحایف روزگار تحریر می نمود در فن تذهیب و تصویر مهارت تمام داشت و در چینی بزی فغفوری استاد بود مدتی کتابدار امیرعلیشیر (نوایی) بوده و در کتابخانه امیر، صندوق ساعتی ساخته و پیکر صورتی تعبیه کرده بود که چوبی در دست داشت و چون یکساعت از روز می گذشت آن پیکر، چوب را یکنوبت برنقاره که در پیش او بود می زد و بعد از گذشتن ساعت دوم دو نوبت و الی

آخر... وفات این هنرمند را ۹۱۳ قمری نوشته اند.^۱

در متن فرمان شاه اسماعیل صفوی برای کلانتری^(۱) کتابخانه همایونی بنام کمال الدین بهزاد در ۲۷ جمادی الاول سنه ۹۲۸ قمری تحریر شده به طبقات مختلف هنرمندان نظیر «کاتبان - نقاشان - مذهبیان - مصوران - جدول کشان - حل کاران - زرکوبان - لاجوردشویان و سایر جماعتی که به امور مذکوره منسوب باشند» اشاره می کند که تنوع زمینه های متعدد هنرهای ایرانی رایادآوری می کند... در گلستان هنر از هنرمندان گوناگونی که در زمینه های متنوعی استادانه کار کرده اند یاد می کند از جمله می نویسد:

«مولانا محمدامین، جدول کش مشهدی است در تذهیب و جدول کشیدن قرینه خود نداشت. استاد فقیر است^(۲) در وصالی و افشانگری خواه لینه و خواه میانه و خواه حل کرده،^(۳) قرینه نداشت و در کاغذ رنگ کردن و ابریهای مختلف نادر عصر بود هفتاد رنگ کاغذ رنگ می نمود...»

در همین کتاب گلستان هنر از ابوالمعصوم میرزا نامی یاد می شود که تا سال ۱۰۰۵ قمری زنده بوده و در زمینه های مختلف هنری به شرح زیر فعالیت داشته است:

«... در تصویر دست با مزه دارد و در طراحی قرینه ندارد... همیشه اوقاتش صرف هنر و کارها می شود و لحظه ای از فکر دقایق کارها و نقش بندی غافل نیست، در نقاشی و نقاری و وصالی و فصالی و افشانگری و صحافی و مقواسازی و حکاکی و خوان تراشی و قاشق تراشی و لاجوردشویی و سندروس تراشی و سایر خورده کاریها و دیگر صنایع^(۴) عدیل و نظیر ندارد.»

انواع بوم های تفننی:

باتوجه به سوابق ممتد بهره گیری از مواد و مصالح مختلف برای تهیه و ابداع بوم های جدید همراه با فن آوریهای ضروری و متناسب با نیاز، هنرمندان ما، همواره در جهت ساخت «بوم های جدید» و دقایق مربوط به آنها، تلاش داشته اند و در جهت ابداع «زمینه های تازه» هرگز «غافل» نبوده اند امروز هم موزه های جهان مملو از این تلاش و اهتمام مداوم آنهاست، در این مختصر به چند زمینه از فن آوریهای آنان اشاره می شود:

۱- کلانتر به معنی «بزرگتر» نقاشان و هنرمندان و واضع مبانی هنری مورد قبول و معادل استاد اساتید است که مسئولیت برنامه ریزی و سیاست گذاریهای هنری را برعهده داشته اند.
 ۲- منظور مولف گلستان هنر می باشد که شاگردی مولانا محمدامین نموده است.
 ۳- در این متن به سه نوع افشانگری اشاره شده که نوع سوم آن با استفاده از حل کرده طلاست.
 ۴- صنایع به معنی فنون و روشهای هنری و از اصطلاحات خاص هنرهای ایرانی و غیر از صنعت و تولید امروزی است.

بوم صدفی - صدف کار

این نوع بوم سازی، حاصل همکاری هنرمندان ایرانی و هندی است، استادان ذوفنون با استفاده از خرده ها و ساییده های صدفی، نظیر بوم مرغش و به همان شیوه عمل می کردند منتها صدف کاریها را در متن اثر یا در متن نقوش و یا هردو بکار می گرفته اند. زمینه های بوم صدفی تیره رنگ و بیشتر قهوه ای است و ذرات درخشان صدفی همراه با ذرات طلا و یا با رنگ آمیزی های همراه با روغن جلا یا کمان، بسیار چشم نوازند در بوم صدفی برای ساخت جلد های «صدف کار» استفاده می شده است. کلیم همدانی در توصیف جلدی صدف کاری شده در هندوستان چنین گفته است:

چو دست قضا نقش این جلد بست	پر و بال طاووس در هم شکست
کتابش چو گوهر بود از شرف	مناسب فتاده است جلد از صدف
کند خرده کاریش را چون نگاه	گذارد فلک، عینک از مهر و ماه
چو خود را سزاوار این جلد دید	صدف دامن از دست گوهر کشید ^(۱)

بوم زمینه آینه / بوم جیوه ای / بوم وارونه !

در فضاهای متبرکه و معماری ایرانی بهره گیری از انواع بوم های آینه ای با نقش و نگارهای درخشان، در کنار اشکال منظم هندسی کوچک و بزرگ، جلوه هایی جاویدان پدید می آید. گلها و بته های الوان با کتیبه های گوناگون آیات قرآنی و اسماء حسنی در کنار قطعات کوچک آینه هایی به شکل مثلث، لوزی، شش گوشه و امثال آن، فضاهایی درخشان و پرتالورا ایجاد می کنند که هر گوشه آن بازتابی خیره کننده از هنرهای قدسی است. در هنرهای سنتی و کاربردی هم از این شیوه ها برای تهیه برخی از لوازم زندگی و تزیینات ضروری دیگر استفاده می شود بطور کلی زمینه اصلی همه آنها متکی بر جیوه کاری است که خود صنعتی جداگانه است. شکل (۳۰)

شکل (۳۰)
بوم شیشه ای و آینه
باز سازی شده کاخ مرمر

مراحل ترتیب بوم زمینه آینه بدین شرح است:

- ۱- تهیه طراحی و تبدیل آن به طرح واژگونه
- ۲- دورگیری طرح واژگونه بوسیله رنگ مشکی روغنی انجام می شود (تمام رنگ آمیزیها با رنگ روغن است)

۱- قسمتی از اشعار کلیم همدانی رک: ص ۱۶۲ دیوان کلیم همدانی.

۳- روش رنگ آمیزی طرحها و نقشها از پررنگ به کم رنگ است و هر مرحله رنگ آمیزی بطور جداگانه انجام می گیرد مثلاً هر وقت که بخواهید با رنگهای تیره کار کنید، بعد از رنگ آمیزی باید صبر کنید تا آن کاملاً خشک شود و بعد از آن رنگ آمیزی با رنگهای روشن یا روشن تر را آغاز کنید و باز بهمان ترتیبی که اشاره شد صبر کنید تا خشک شود، بطور کلی هر مرحله رنگ آمیزی پس از خشک شدن کامل مرحله قبلی انجام می شود.

۴- رنگ آمیزیها را بوسیله قلم مو، اسفنج، پیستوله یا ابراش می توانید انجام دهید که بستگی به نوع کار و هدف شما در انتخاب روش کار دارد.

۵- نقاطی که باید جیوه کاری شود، خالی و بدون رنگ باقی نگاهدارید.

۶- جیوه کاری پس از پایان کارهای نقاشی و خشک شدن کامل بوسیله آینه سازان^(۱) انجام می گیرد.

نتیجه :

بوم زمینه آینه تنها بومی است که قبل از آماده سازی ابتدا بر آن نقاشی می شود و بعد از خشک شدن رنگهای مربوط به شکل سازیه‌ها و نقاشی‌ها، زمینه سازی آن آغاز می شود و چون روش کار و شکل گیری آن برخلاف روش‌های معمول است آنها را بوم وارونه هم گفته اند.

بوم وارونه یا وارونگی بر دو قسم است: بوم زمینه آینه و بوم شیشه ای، سایر اسامی «بوم زجاج یا بوم آبگینه». نقاشی بر بوم شیشه ای روشی است که بر سطح پشتی شیشه به عنوان یک زمینه مساعد برای آفرینش‌های هنری نقاشی نگاه می کنند تفاوت کار در استفاده از سطح آزاد یا رنگ آمیزی شده بوم شیشه ای است. این روش را «نقاشی پشت شیشه» هم گفته اند.

شکل (۳۱) نقاشی روی شیشه

۱- در بعضی نقاط آینه سازان را آینه چی می گویند.

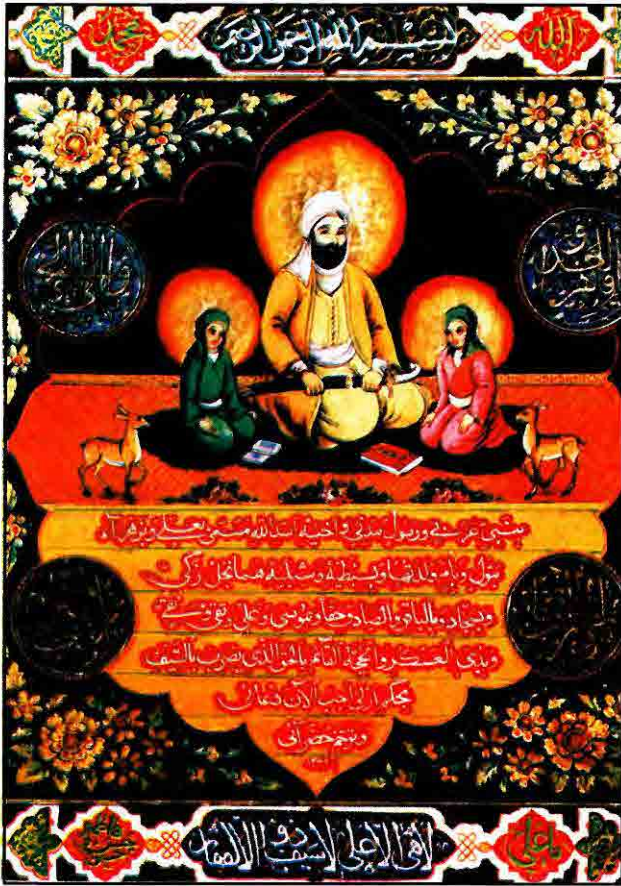

شکل (۳۲) بوم شیشه ای

شکل (۳۳/۱) بوم شیشه ای

شمایل سازیهای زیبا و بسیار باشکوهی که گویای علائق معنوی است. با این نوع نقاشی‌پشوند دارد؛ حماسه سازیهای قهرمانان شاهنامه، ادغیه و مرغان بسمله، همه موضوعهایی ارجمند هستند که تاکنون بر بوم شیشه ای، به همین روش جاودان مانده اند.

شکل (۳۳/۲) بوم شیشه ای

نوعی دیگر از این روش «نقاشی روی شیشه» است که از نظر ساختاری شبیه روش قبلی است با این تفاوت که بجای پشت شیشه، بر روی شیشه انجام می گیرد و روش ساخت و ساز در آن شبیه نقاشی بر بومهای مختلف است در دوره قاجار از تلفیق روش های مختلف بوم های شیشه ای و آئینه ای^(۱) و آینه کاری و نقاشی گل و مرغ با یکدیگر انواع قابهای آئینه ای همراه با گره چینی و نقاشیهای روغنی پدید آمد که هنوز هم «حلاوت» خویش را حفظ کرده و بسیاری از آموزه های داخلی و خارجی را مشتاق جذابیت های هنری خویش

۱- آئینه کاری بر روی شیشه های رنگی را «بوم یا قوتی می گویند در این شیوه معمولاً قطعات بریده آینه را بر زمینه ای از شیشه می چسبانند یا بر آن می نشانند.

نموده است و این موارد، خود دلیلی بر قابلیت‌ها و خلاقیت‌های نهفته در بطن هنرهای ایرانی است که در هر زمان و هر دوره به تناسب شرایط محیط و نیاز زمان از انعطاف و نوآوری سرشار است.

بوم عاج:

سابقه ساخت بوم و سینی از عاج به دوره هخامنشی و در حفاریهای تخت جمشید قطعاتی از تکه‌های چند سینی‌هایی از عاج بدست آمده که در حمله اسکندر و سپاهیان غارت‌گرش شکسته و پراکنده شده‌اند.

اما امروزه این بوم از ترکیب پودرهای استخوانی عاج و شتر به همراه مواد چسبنده حاصل می‌شود، دارای رنگی سفید و متمایل به زرد نباتی است. ضخامت آن در حد چند میلی‌متر است، آنرا در اشکال و طرح‌های مختلف می‌توان برش زد و با استفاده از رنگ‌های جسمی یا گواش بر سطح آن می‌توان نقاشی کرد.

شیوه سنتی نقاشی ایرانی بر بوم عاج علاوه بر تذهیب و تشعیر، گل و بته و مجلس‌سازی، نگارگری هم بوده است. همین‌طور بر سطح قطعات بوم‌های برش خورده از عاج، چهره‌سازی، دورنما‌سازی و منظره‌سازی دیده شده است. معمولاً بعد از خشک شدن رنگ‌آمیزی، تمامی سطح کار یا بخش‌های نقاشی شده را با روغن کمان و امروز با روغن جلا براق می‌کنند. بوم عاج را بصورت مجرد و گاهی هم بصورت ترکیب در بعضی از هنرهای ایرانی نظیر خاتم و معرق و لایه چینی بکار برده‌اند. امروزه در بازار مکاره هنر، صفحات پلاستیکی را جایگزین آن کرده که فاقد هرگونه اعتباری است.

بوم کاشی - بوم زخارف - بوم آتش

زخارف به معنی چیزهای آراسته و در کمال خوبی و زخرف، نام یکی از سوره‌های قرآنی^(۱) است که در لغت به معنی کمال آراستگی و خوبی است و همچنین طلا و گیاهان رنگارنگ و نیز زیور و پیرایش را هم گفته‌اند اعراب، «مطلق تصویر» و نیز تصاویر از «زرساخته» را می‌گفته‌اند.

زخرف و زخارف در لغت عربی است که نقوش و تصاویر منقوش در سفالها و سنگها را هم گفته‌اند^(۲) اما در اینجا منظور بوم کاشی است.

سابقه تاریخی بوم کاشی را باید در آجرهای لعابدار باقیمانده از دوره هخامنشی جستجو کرد این آجرهای لعاب دار و منقوش آن دوره‌ها را می‌توان در موزه ملی ایران، موزه شوش، موزه لوور پاریس و موزه برلین مشاهده کرد و به ابعاد چگونگی فنون و محاسبات آن پی برد. شکل (۲۹/۱)

ایرانیان از نخستین افرادی بودند که از «بوم کاشی» برای بیان مفاهیم و زیبا سازی بناهای خود بهره‌گیری کرده‌اند همان‌طور که آجرهای لعابدار دوره‌های هخامنشی و ساسانیان نمونه خوبی از این تجارب است.

۱- نام سوره چهل و سوم که در مکه نازل شده است.

۲- برای اطلاع بیشتر رک: کتاب الفنون الایرانیه - دکتر زکی محمد حسن.

در دوره های بعد از اسلام هم تجارب پیشین، «بوم کاشی» را در صفحاتی از گل پخته و لعاب داده «کاشیکاری معقلی» می توان ردیابی کرد. شکل ()

شکل (۳۴)

نقش سربازان جاویدان
دوره هخامنشی بر روی
کاشیهای یافت شده از
شوش - موزه ملی ایران

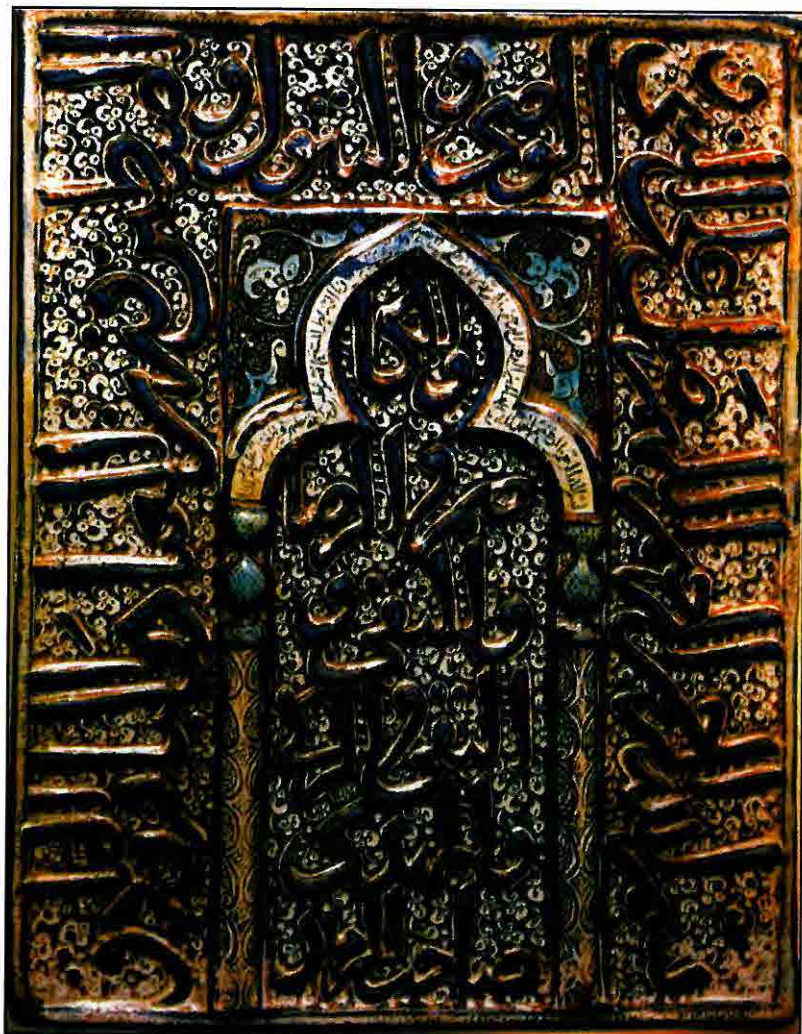

شکل (۳۵) بوم کاشی زیر
رنگی نیشابور قرن چهارم
هجری - موزه ملی ایران

تحول مهم و اساسی بوم کاشی را باید در پدید آمدن انواع بوم های رنگی ساده ای دانست که از دوره سلجوقیان در انواع کاشیکاری معقلی رایج شد که جلوه های مختلف آنها را در انواع گلچین های معقلی و خطوط معقلی در بناهای این دوره می توان مشاهده کرد.

بوم کاشی زرین فام:

قبل از پیدایش کاشی هفت رنگی با سعی و اهتمام خاندان ابی طاهر در کاشان، شیوه های دیگری از بوم کاشی، ابداع شد که (کاشی زرین فام یا کاشی مینایی) نام صحیح آن است. با ابداع بوم کاشی زرین فام ساخت انواع محرابها و کتیبه های بزرگ یک پارچه و چند قسمتی رایج شد که فصلی تازه را در این زمینه گشوده و با گذشت سالیان دراز، تا امروز فنون و رموز آن همچنان مکتوم باقی مانده است.

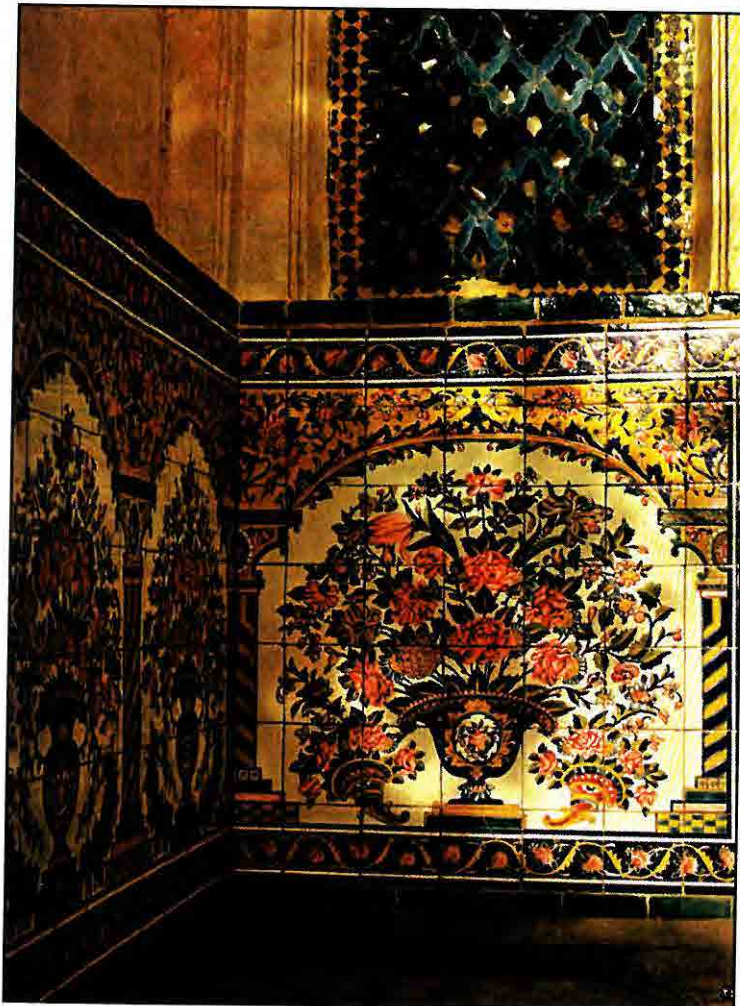

شکل (۳۶)
محراب کاشی زرین فام
قرن ۸ هجری قمری از
کاشان - موزه ملی ایران

نمونه هایی از بوم کاشی زرین فام را در داخل حرم حضرت رضا می توان مشاهده نمود همینطور از سه نمونه محراب زرین فام، یک پارچه که امضای ابوزید و تاریخ ۶۱۲ ه. ق را دارد باید نام برد. همچنین صندوق ضریح مطهر حضرت معصومه (ع) در قم به سال ۶۰۲ قمری از آن جمله است.

بوم کاشی هفت رنگ:

پیدایش این بوم کاشی در اواخر دوره تیموری است اما اوج تکامل آن را باید در دوره صفویه دانست زیرا ظاهراً به لحاظ سادگی ساخت و ارزش های اقتصادی (ارزانی و هزینه کمتر) مورد توجه بوده است اما حقیقت مسئله چیز دیگری است و آن «وسعت عمل و گستره میدان هنرنمایی استادان و نقاشان و رهایی از خطوط هندسی و برخی مرزبندی های خاص است که آنها را نباید نادیده گرفت. شکل (۳۷)

شکل (۳۷) بوم کاشی .
مدرسه ابراهیم خان. کرمان

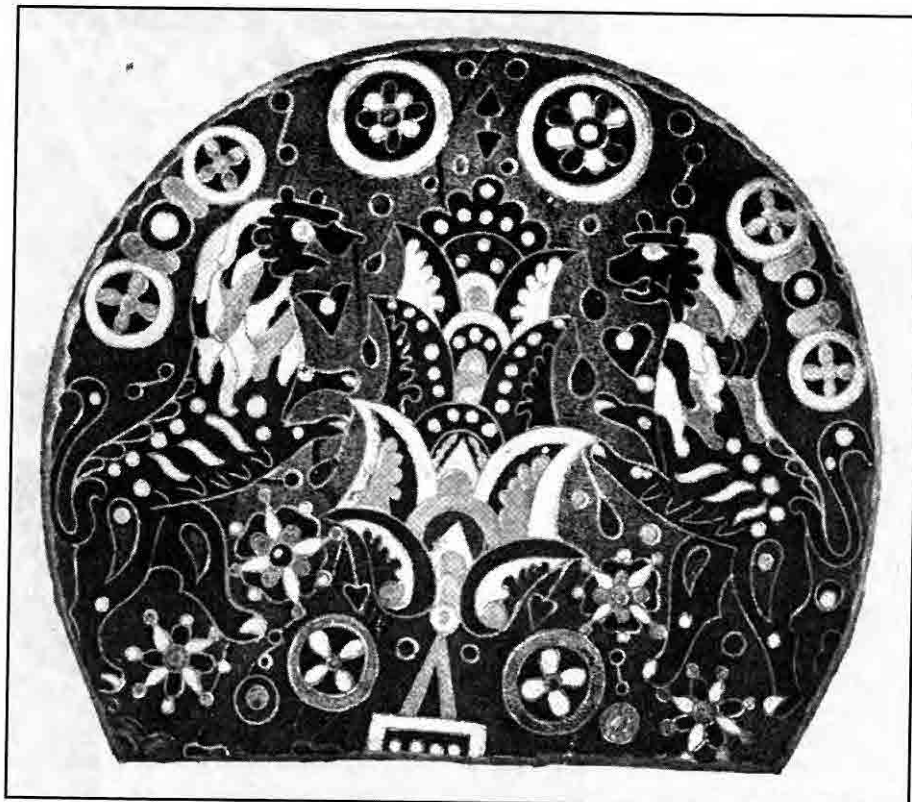
سادگی ساخت آن بصورت «کاشی خشتی» و لعاب دهی آن همراه با قرار گرفتن خشت‌های کاشی در کناره هم، عرصه‌ای جالب برای هنرنمایی هنرمندان و حضور انواع نقش و نگارها فراهم می‌آورد که کاربرد ساده انواع لعابهای الوان در قالب طرحها و نقش‌ها و فراهم شدن شرایط پخت ساده‌تر، از جمله محاسن آنست. امروزه هم با استفاده از کاشی‌های لعابی ساده، شرایط ساخت بوم‌کاشی با استفاده از رنگ‌های لعابی قابل پخت در کوره‌های متداول فراهم است که از مزایای این نوع بوم است.

بوم مینایی یا بوم ناری:

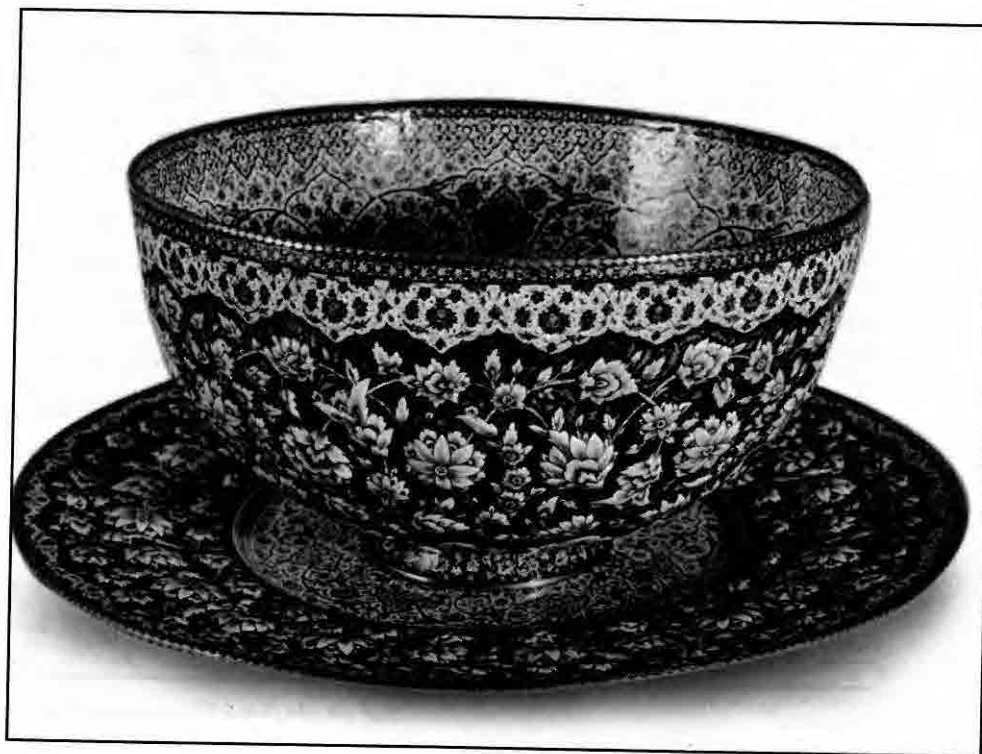
میناکاری بر بوم مینایی، هنر درخشان آتش و خاک است که سوابق آن را باید در ایران پیش از ۱۵۰۰ سال پیش از میلاد مسیح جستجو کرد. بررسی چگونگی روند تکامل و شکل‌گیری این هنر بر روی بوم فلزی آن، از زمان‌های خیلی دور برای ما خبر می‌آورد که با تکیه بر شناخت دقیق نیاکان ما از مواد معدنی موجود در خاک و بهره‌گیری از وجوه حیات بخشی آتش، بوم مینایی بر بستری فلزی و از عناصری کمیاب همچون طلا و نقره و مس شکل گرفت و رنگها و گل‌ها و نقش‌ها، عمری جاودانه یافتند و آتش‌سوزان را به حرارتی زندگی بخش برای گلهای و نقش‌ها تبدیل کردند^(۱). امروزه هم برای اسخت بوم مینایی باید فلز مورد نظر را که توان مقاومت در مقابل «آتش سوزان کوره» را داشته باشد انتخاب کرده و قبل از آنکه وارد «بوته»^(۲) شود بر حسب نیاز آن را شکل دهی می‌کنند و در «لعاب سفید» غوطه ور کرده پس از خشک شدن در کوره قرار داده تا لعاب سفید پخته شده، تبدیل به پوششی محکم و سفید و براق گردد که پس از سرد شدن کوره، آنرا خارج کرده تا بر آن طراحی و نقش‌اندازی کنند و از رنگهای مخصوصی که با لعاب بهداشتی مخلوط می‌شوند برای رنگ‌آمیزی استفاده کرده و بعد از خاتمه نقاشی، بار دیگر آنرا در کوره قرار می‌دهند تا رنگها تبدیل به لعاب شوند. باید دانست که ترکیب عناصر معدنی تشکیل دهنده رنگها، دارای پیچیدگی خاصی است که هر رنگ در حرارت معینی فعال و درخشان می‌شود بهمین جهت آنها را رنگهای «ناری» و بوم مینایی را هم «بوم ناری» می‌گویند که شکل‌گیری و حیات بخشی نقش و نگارها بستگی به میزان حرارت آتش دارد که در زبان عربی «نار» گفته می‌شود.

۱- بطور کلی رنگهای مینایی دارای ترکیبات سیلیسی است که در درجات معینی ذوب شده و پس از سرد شدن به بوم مورد نظر می‌چسبند.

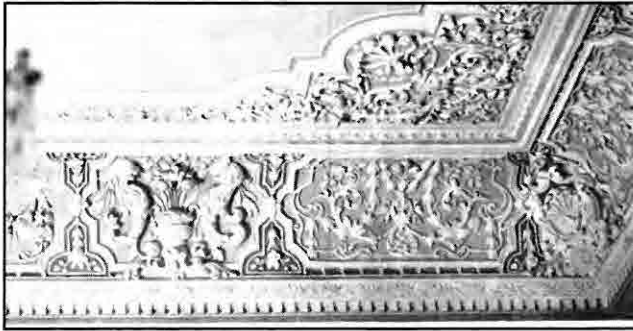
۲- کوره‌ای که از گل نسوز ساخته می‌شود.

شکل (۲۸/۱)
میناکاری روی طلا
قسمتی از تنگ ساسانی

شکل (۲۸/۲)
کاربرد بوم مینای
برجسته
در کاسه و بشقاب
زرین به قطر ۳۷
سانتیمتر برای کاسه
اصفهان اثر استاد
شکر الله صنایع زاده

شکل (۳۹) گچ بوم - نارنجستان شیراز

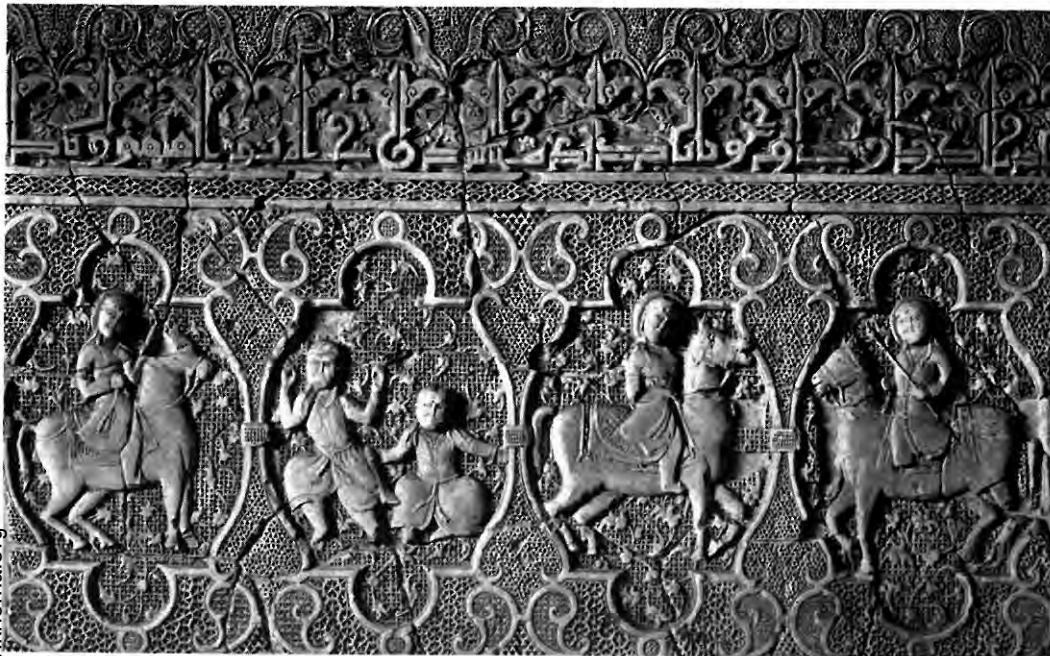
بوم گچی یا گچ بوم:

تنها ایرانیان بودند که گچ بری را به پایه یکی از هنرهای زیبا رسانیدند^(۱) آنان با استفاده از تجارب مربوط به تهیه سفال و بشقابهای سفالین و انتقال آنها به استادان گچ بری، توانستند با ساخت بوم های گچی، آراستگی های بسیاری در معماری و سطوح داخلی بناها بوجود آورند که سوابق آن به دوره اشکانیان و ساسانیان می رسد. بعد از ظهور اسلام، مخصوصاً از قرن سوم هجری، نمونه هایی درخشان از هنر گچ نگاری یا عبارت دیگر آفرینش های هنری را بر گچ بوم آغاز کردند و با استفاده از آرایه های گود و برجسته بر بوم گچین، نوعی مجلس سازی و تصویرسازی خاص بوجود آوردند که در راستای تصویرگری کتابهای ادبی بود و می توان حدس زد نفاست و زیبایی هر یک از آنها معرف استادی و مهارت در ترکیب و تلفیق در خور تحسین هنرمند است:

بطوریکه در تصویر زیر می بینید: مجلس سازی مربوط به داستان حضرت یوسف است. زیبایی دقیق این نقش دیواری همراه با شاخ و برگها و کتیبه ای بخط کوفی همراه با طرحها و مشبک سازیهای تور مانند آن به تمام نقش، جلوه

۱- پروفیسور پوپ. ص ۷۲ شاهکارهای هنر ایران.

ای دلکش داده است که از بی رنگی و خشونت مصالح آن می کاهد. در این بوم گچی ده نوع زمینه مختلف بکار رفته است. ابداع گچ نگاریهای الوان و رنگارنگ در قرون ششم و هفتم هجری با نقوش اسلیمی و مجلس سازیهای رزمی، بیانگر خلاقیتها و قابلیت های بوم

گچین در تمام ادوار تاریخی ایرانی است که اگر چه زینت بخش موزه های دنیا است اما همچنان صلاهی هنر و هنرمندیهای استادانی متواضع ایران دوست این آب و خاک است:

کشته بری:

یکی از روش های گچ نگاری بر بوم های گچی، روش کشته بری است که مراحل آن عبارت است از:

- ۱- انتقال یک لایه از ملات گچ بصورت اندود بر بوم یا دیوار یا سقف است.
- ۲- برای ساختن گچ کشته، باید پودر گچ را در آب حل کرده آنرا به هم زد تا سفت نشود در این حالت گچ کشته پدید می آید که قابلیت های سفت شدن خود را از دست می دهد از آن بصورت یک لایه پوشش و اندود بر سطح مورد نظر استفاده می کنند.
- ۳- انتقال طرح بر روی بوم به کمک گرده زنی انجام می شود که نیاز به طراحی

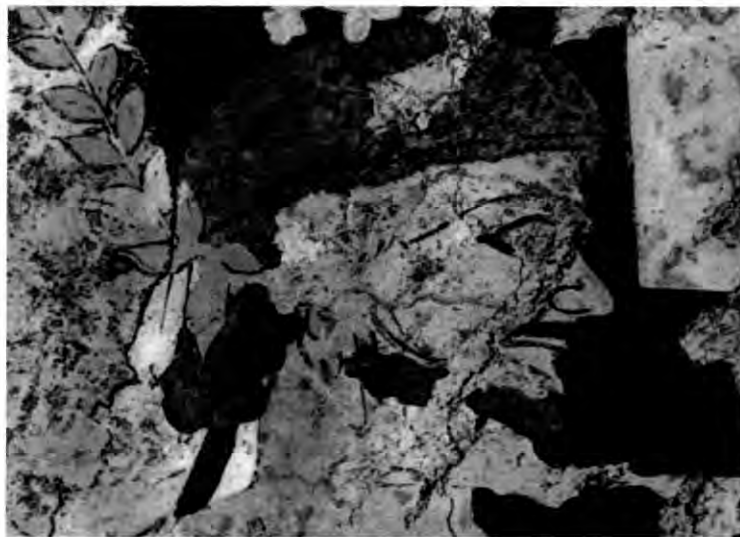
بر روی کاغذ سوزنی دارد. طرح روی کاغذ پس از سوزن زدن و استفاده از گرده زغال بر روی بوم منتقل می شود و پس از انتقال با وصل کردن نقطه های سیاه زغال که اصطلاحاً «روشن کردن طرح» نامیده می شود کار آغاز می گردد.

۴- با استفاده از ابزارهای خاص، گودبرداری و برجسته کردن اثر بسهولت انجام می شود.

شمایل نگاری و نقاشی بر بوم گچ اندود

این بوم از یک لایه پوشش گچ زنده^(۱) بر روی دیوارهای کاه گلی آغاز می شود. زبری و ناصافی کاه گل موجب اتصال بیشتر زمینه و استحکام آن است. اگر بخواهند به ماندگاری اثر هم توجه کنند باید سطح بوم را روغن زنی کرده و پس از خشک شدن با یک لایه بتانه روغنی (پودرمل + روغن نقاشی) پوشانید تا سطح بوم شما، در مقابل رطوبت و عواقب آن عایق و مقاوم گردد.

پس از آماده شدن طراحی، آنرا مانند مراحل قبل باید بر بوم منتقل کرد و سپس بارنگ و روغن آنها را نقاشی نمود. بسیاری از شمایل نگاریهای اماکن متبرکه تاریخی، کتیبه ها و مجلس نگاریهای اماکن مذهبی به همین ترتیب بوجود آمده اند. مجلس سازیهای نقاشی بر بوم گچ اندود تا امروز ادامه داشته و علیرغم بسیاری نامهربانی ها در جهت حفظ میراث های هنری و فرهنگی همچنان باقی مانده گفتنی است که از این روشها بیشتر برای آراستن بخشهای درونی ابنیه استفاده می شود تا دور از صدمات جوی باقی بماند.

۱- گچ ماده ای معدنی و به فرمول $\text{So}_4\text{Co}, 2\text{H}_2\text{O}$ بنام سولفات کلسیم است که در کوهستان و معادن و سطح زمین بصورت خام وجود دارد و پس از پختن آن در کوره تبدیل به گچ قلم می شود که اگر آن را نرم کرده و با آب ترکیب کنند ماده ای بوجود می آید که به سرعت محکم می شود از این خاصیت گچ (بنام گچ زنده) یاد می کنند که در معماری و قالب گیری و سایر پوشش های آجری و طاق بندی ها مورد استفاده قرار می گیرد.

بوم های چرمی یا چرم بوم

ماده اولیه این بومها، چرم است که در لغت به معنی پوست و پوشش تن آدمی و حیوان هم آمده است. مسلماً بکارگیری چرم به عنوان بستر و زمینه ای مناسب برای هنرهایی خاص، معرف گسترده‌ی دانش و هنرپیشینیان ما است، دباغی یا پوست پیراستن مجموعه ای از فنون و رموز کاربردی است که ایرانیان در تهیه و تبدیل آن به مواد مورد نیاز خود، مهارتی بسزا داشته‌اند و از آن برای تهیه تن پوش و کلاه و کفش و ابزارهای رزم و همینطور جلد کتاب استفاده کرده‌اند. تهیه جلد‌های بسیار هنرمندانه و متنوع همراه با نقش و نگارهای زرین و الوان، نمونه ای از کاربرد «چرم بوم» را در هنر کتاب آرایی ایرانی بیاد می‌آورد. اما سوابق استفاده از انواع چرم و پوست را در هنرهای باستانی ایران، از جمله در حفاریهای برخی آثار کشف شده از مقابر پازیریک^(۱) می‌توان مشاهده کرد. استفاده از قطعات بریده چرمی برای نقش و نگارهای زین و اسب و پیدایش ماسکهایی از چرم قالب زده و چرمهای منقوش همراه با ورقه‌های

شکل (۴۲) سوابق
استفاده از چرم و پوست
جل نمد اسب با زینت
چرمی بدست آمده از
حفاریهای پازیریک -
متعلق به پانصد قبل از
میلاد - موزه آرمیتاژ

نازکی از طلا در یافته‌های حفاریهای پازیریک، وجوه تازه ای از هنرهای ایرانی را مطرح می‌کند. همینطور کشف اجساد مومیایی خالکوبی شده را جلوه ای مهم از بوم چرمی با همان مفهوم لغوی اولیه آن باید دانست.

۱- پازیریک نام منطقه ای است در کوهستان آلتایی «سیبری» که قدیمی ترین قالی جهان در سال ۱۳۲۸ شمسی در آنجا کشف شد. پروفیسور رودنکو باستان شناس روسی توانست این قالی ایرانی را به همراه اجساد مومیایی شده یک ساتراپ هخامنشی (استاندار) و با مقداری ابزارهای زندگی و دو اسب و یک گلیم پشمی وزین و نمد معرق از بین مقابر یخ زده، سالم بیرون آورد که در موزه آرمیتاژ نگهداری می‌شود. قدمت آثار بدست آمده به بیش از پانصد سال قبل از میلاد می‌رسد.

بر روی کاغذ سوزنی دارد. طرح روی کاغذ پس از سوزن زدن و استفاده از گرده زغال بر روی بوم منتقل می شود و پس از انتقال با وصل کردن نقطه های سیاه زغال که اصطلاحاً «روشن کردن طرح» نامیده می شود کار آغاز می گردد.

۴- با استفاده از ابزارهای خاص، گودبرداری و برجسته کردن اثر بسهولت انجام می شود.

شمایل نگاری و نقاشی بر بوم گچ اندود

این بوم از یک لایه پوشش گچ زنده^(۱) بر روی دیوارهای کاه گلی آغاز می شود. زبری و ناصافی کاه گل موجب اتصال بیشتر زمینه و استحکام آن است. اگر بخواهند به ماندگاری اثر هم توجه کنند باید سطح بوم را روغن زنی کرده و پس از خشک شدن بایک لایه بتانه روغنی (پودر مل + روغن نقاشی) پوشانید تا سطح بوم شما، در مقابل رطوبت و عواقب آن عایق و مقاوم گردد.

پس از آماده شدن طراحی، آنرا مانند مراحل قبل باید بر بوم منتقل کرد و سپس بارنگ و روغن آنها را نقاشی نمود. بسیاری از شمایل نگاریهای اماکن متبرکه تاریخی، کتیبه ها و مجلس نگاریهای اماکن مذهبی به همین ترتیب بوجود آمده اند. مجلس سازیهای نقاشی بر بوم گچ اندود تا امروز ادامه داشته و علیرغم بسیاری نامهربانی ها در جهت حفظ میراث های هنری و فرهنگی همچنان باقی مانده گفتنی است که از این روشها بیشتر برای آراستن بخشهای درونی ابنیه استفاده می شود تا دور از صدمات جوی باقی بماند.

۱- گچ ماده ای معدنی و به فرمول $\text{So}_4\text{Co}, 2\text{HYO}$ بنام سولفات کلسیم است که در کوهستان و معادن و سطح زمین بصورت خام وجود دارد و پس از پختن آن در کوره تبدیل به گچ قلم می شود که اگر آن را نرم کرده و با آب ترکیب کنند ماده ای بوجود می آید که به سرعت محکم می شود از این خاصیت گچ (بنام گچ زنده) یاد می کنند که در معماری و قالب گیری و سایر پوشش های آجری و طاق بندی ها مورد استفاده قرار می گیرد.

بوم های چرمی یا چرم بوم

ماده اولیه این بومها، چرم است که در لغت به معنی پوست و پوشش تن آدمی و حیوان هم آمده است. مسلماً بکارگیری چرم به عنوان بستر و زمینه ای مناسب برای هنرهایی خاص، معرف گستردگی دانش و هنرپیشینیان ما است، دباغی یا پوست پیراستن مجموعه ای از فنون و رموز کاربردی است که ایرانیان در تهیه و تبدیل آن به مواد مورد نیاز خود، مهارتی بسزا داشته اند و از آن برای تهیه تن پوش و کلاه و کفش و ابزارهای رزم و همینطور جلد کتاب استفاده کرده اند. تهیه جلد های بسیار هنرمندانه و متنوع همراه با نقش و نگارهای زرین و الوان، نمونه ای از کاربرد «چرم بوم» را در هنر کتاب آرایی ایرانی بیاد می آورد. اما سوابق استفاده از انواع چرم و پوست را در هنرهای باستانی ایران، از جمله در حفاریهای برخی آثار کشف شده از مقابر پازیریک^(۱) می توان مشاهده کرد. استفاده از قطعات بریده چرمی برای نقش و نگارهای زین و اسب و پیدایش ماسکهایی از چرم قالب زده و چرمهای منقوش همراه با ورقه های

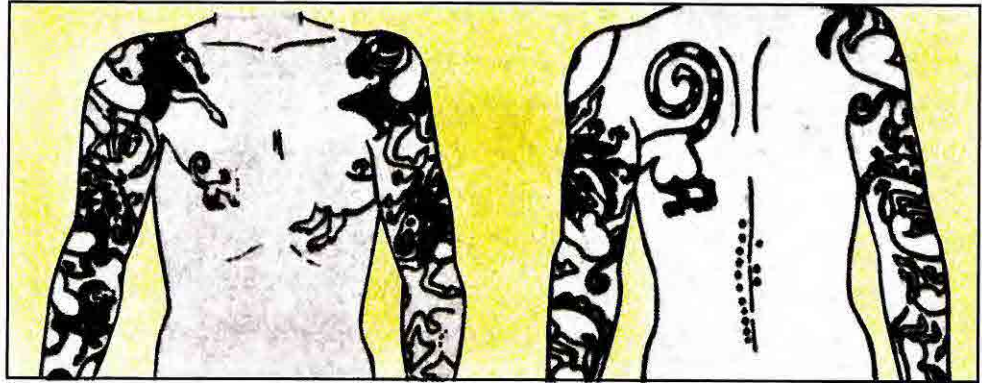

شکل (۴۲) سوابق استفاده از چرم و پوست جل نمذ اسب با زینت چرمی بدست آمده از حفاریهای پازیریک - متعلق به پانصد قبل از میلاد - موزه آرمیتاژ

نازکی از طلا دریافته های حفاریهای پازیریک، وجوه تازه ای از هنرهای ایرانی را مطرح می کند. همینطور کشف اجساد مومیایی خالکوبی شده را جلوه ای مهم از بوم چرمی با همان مفهوم لغوی اولیه آن باید دانست.

۱- پازیریک نام منطقه ای است در کوهستان آلتایی «سیبری» که قدیمی ترین قالی جهان در سال ۱۳۲۸ شمسی در آنجا کشف شد. پروفیسور رودنکو باستان شناس روسی توانست این قالی ایرانی را به همراه اجساد مومیایی شده یک ساتراپ هخامنشی (استاندار) و با مقداری ابزارهای زندگی و دو اسب و یک گلیم پشمی وزین و نمد معرق از بین مقابر یخ زده، سالم بیرون آورد که در موزه آرمیتاژ نگهداری می شود. قدمت آثار بدست آمده به بیش از پانصد سال قبل از میلاد می رسد.

دباغی چرم براساس استفاده از پوست بدون پشم حیواناتی نظیر گوسفند و بز، گاو و... انجام می گیرد و نشان دهنده نخستین کوشش انسان برای مقاوم کردن و نگهداری پوست است که سابقه ای دیرینه دارد که به آن اشاره گردید

شکل (۴۳) خالکوبی روی بدن. پانصد قبل از میلاد. بدست آمده از حفاریهای پازیریک. موزه آرمیتاژ

. برای مقاوم کردن پوست بدون پشم، آن را در حوضچه هایی از محلول زاج یا زاک می خوابانند. زاج که از سولفات مضاعف پتاسیم و آلومینیوم در گرمای ۲۰ تا ۳۰ درجه (آب گرم) محلول است. چرمی که بدین ترتیب بدست می آید نرم و سفیداست و آنرا با استفاده از مواد گیاهی آماده می کنند. تهیه چرم از پوست حیوانات مختلف و با توجه به کاربردهای آن، از دیرباز در ایران سابقه داشته است که منجر به پیدایش انواع بسیار از چرم شده که بعضی از آنها اشاره می شود:

- از چرم گوزن و گورخر برای تهیه روکش مخصوص چوب کمان برای تیراندازی استفاده می کردند و تزئینات جالبی هم بر آن ایجاد می کردند. همچنین روده این حیوان را برای ساخت کمان استفاده می کردند که فردوسی در توصیف کمان "چاچی"^(۱) از آن یاد کرده است.

بمالید چاچی کمان را بدست به چرم گوزن اندر آورد شست و نظامی در توصیف استفاده از چرم گورخر می گوید:

چو بر شاخ آهو کشد چرم گور بدوزد بسر مور بر پای مور باید دانست زهتابی روده حیوانات علف خوار نظیر گاو، گوسفند و... نوعی چرم سازی ناپیراسته بوده که صرامی^(۲) نام داشته است.

- از چرم شیر برای ساخت تازیانه و از چرم های گرگ، آهو و بز برای ساخت طبل و دهل استفاده می کردند.

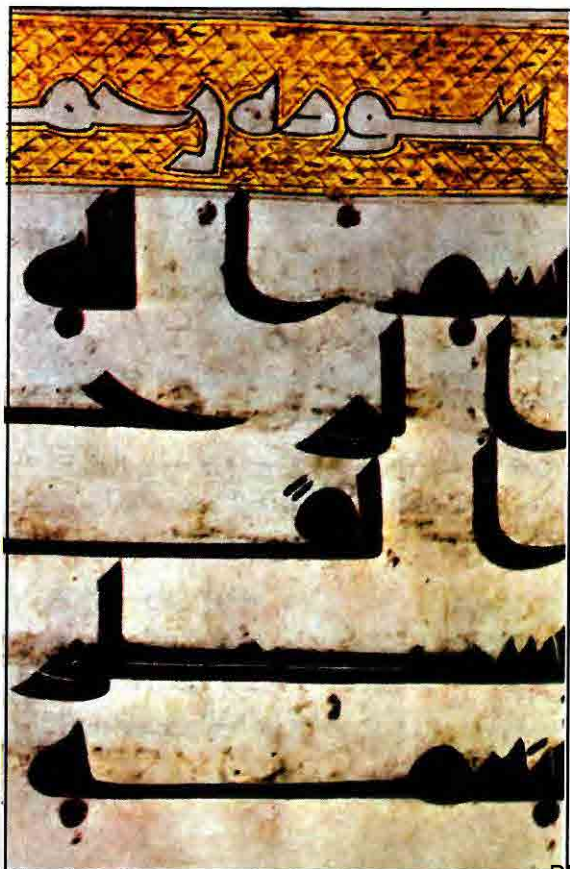
۱- چاچ نام قدیم تاشکند و از شهرهای تاریخی ایران باستان در آسیای میانه واقع است.

۲- صرامی نوعی دباغی پوست ناپیراسته است که منجر به ساخت نوعی چرم لطیف همراه با مو و پشم می شود که از این گونه چرمها برای تهیه لباسهایی پشمینه نظیر پوستین های امروزی آنها با پوست شیر، پلنگ، سمور، خرگوش و گوسفند استفاده می کردند.

بوم سنتی در هنرهای ایرانی

- از پوست آهو، غزال و مرال و گوزن و گاو، برای کتابت و نوشتن استفاده می کردند که سوابق آن به قبل از دوران اسلامی و به عهد باستان می رسد چنانکه در الفهرست آمده که ایرانیان اوستا را بر ۱۲ هزار پوست گاو، به زر نوشتند که منظور کتابت اوستا با قلم زر بر اوراق کتابی با ۱۲ هزار صفحه از پوست نازک است. از سابقه کتابت بر پوست آهو و سایر حیوانات حلال گوشت در صدر اسلام، آثار بسیار نفیسی در موزه ها باقی است که از آنجمله قرآن های نفیس بخط منسوب به ائمه است که هم اکنون در موزه های نجف اشرف، استان قدس رضوی مشهد و موزه ایران باستان نگهداری می شوند و هر یک از کاربردهای متنوع بوم چرمی در کتابت حکایت دارد. سایر چرم های تهیه شده از پوست آهو، بز، گورخر، اسب، الاغ و شتر بسترناسبی برای تهیه بوم و آثار هنرهای سنتی است زیرا چرم بواسطه نرمی و سبکی، استحکام و دوام کافی، ماده ای بسیار خوب برای ساخت و آفرینش های هنری است، تراشیدن، بریدن، رنگ پذیری و قابلیت های تاخوردگی، عمق نمایی در اثر قالب یا پرس و نیز برجسته نمودن سطح های چرمی از مزایای هنری انواع چرمها است.

چرم بدون رنگ را چرم خام و نمونه رنگ شده را پخته گویند. **میشن:** چرم نرم گوسفند (میش) را گویند که در رنگهای مختلف تهیه می شود. **شورو:** چرم گوساله و تیماج نام چرم بز است که هر دو نازک و نرم می باشند اما ساگری یا کی مخت یا ادیم چرمی ضخیم است که از گرده و نواحی پشت اسب و الاغ تهیه می کردند و سختیان هم می گویند.

شکل (۴۴) برگه از قرآن

منسوب به حضرت علی (ع)

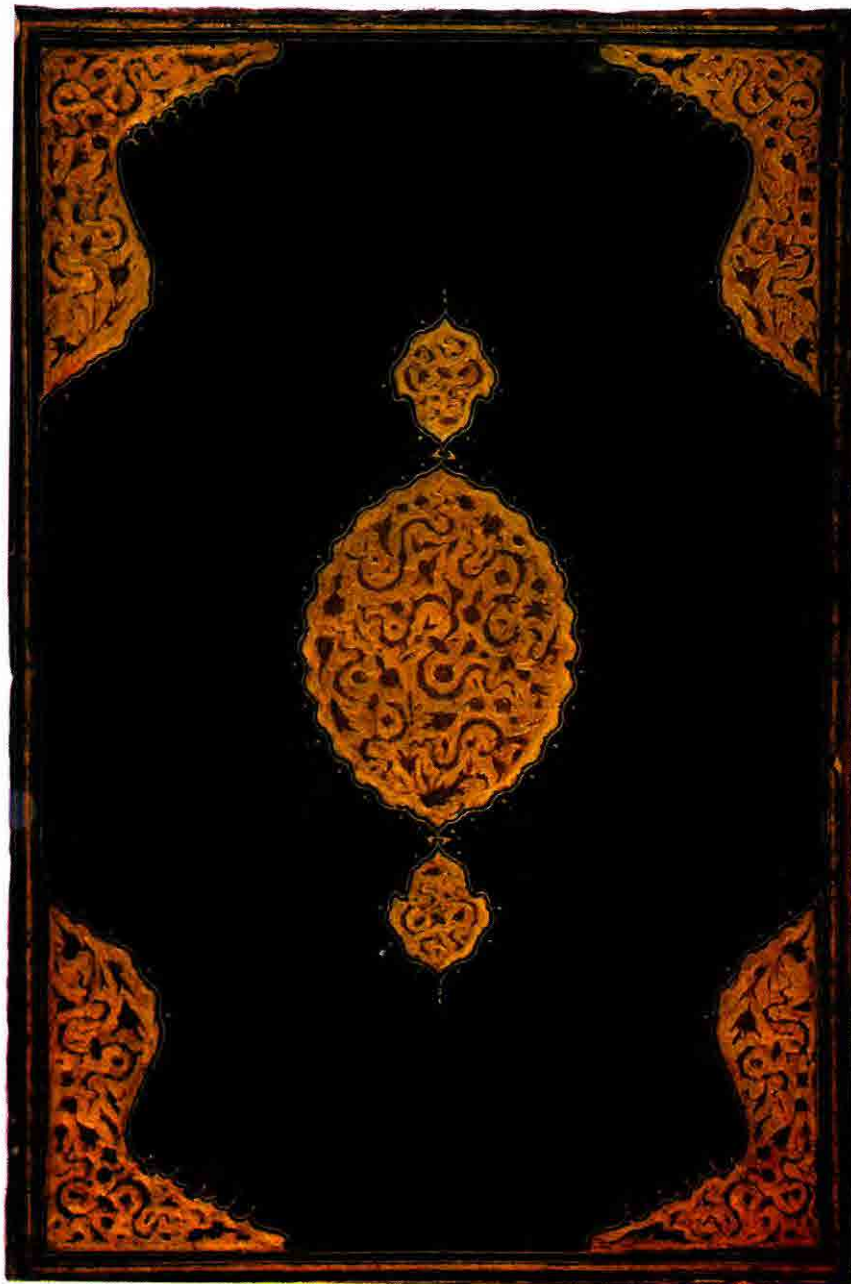
هنرمندان ایرانی با شناخت کامل انواع چرمها و کاربرد مناسب هر یک از آنها، انواع بوم های چرمی بسیار نفیسی را ساخته اند که دارای اسامی مختلفی می باشد که بستگی به روش کار آن ها دارد و در حقیقت نام گذاری آنها از شیوه کار هم متأثر شده است: مثلاً بوم چرمی ضربی - بوم چرمی زرکوب، بوم چرمی زرانودود یا زرپوش و بوم چرمی سوخت. ناگفته نماند که این شیوه های بوم سازی در تجلید کتابها و قرآنها نفیس و ساخت قلمدان و لوازم نفیس دیگر بکار می رفته است.

ساخت بوم چرمی ساده:

این روش بوم سازی به «عنوان پایه» در اکثر روشهای تجلید کاربرد دارد و افزایش صنایع و فنون بعدی، بر آن موجب پدید آمدن انواع هنرهای متنوع آن می شود.

برای ساخت بوم ساده چرمی بدین ترتیب عمل می شود:

- ۱- چرم دباغی شده بدون زدگی و سالم را انتخاب می کنند.
- ۲- برای نازک کردن لبه های پشتی چرم از نوعی کارد بنام شفره استفاده می شود و شفره کاردی تیغه بلند و نازک است که بسیار تیز است و در ضمن کار هم هنرمند با کشیدن تیغه آن بر روی سنگ از کندی آن جلوگیری می کند.
- ۳- برای نازک کردن چرم نرم را بطور وارونه روی میز کار قرار می دهند و به کمک شفره، کناره های آنرا نازک می کنند.
- ۴- بعد از نازک کاری و تراش باید آن را به کمک سریش لعابی روی مقوای چسبانند.
- ۵- سریش لعابی را بدین ترتیب بدست می آورند.
- الف - پودر سریش را به طریقی که قبلاً گفته ایم برای چرم آماده می کنند.
- ب: سپس آنرا با پارچه نازک، صاف می کنند. برای اینکار بهتر است آنرا در کیسه ای کوچک بریزند و در آن را محکم ببندند. سپس با کشیدن دست بر روی کیسه و فشردن آن، لعاب سریش را از خمیر آن جدا کنند.
- ۶- پس از چسبانندن چرم بر مقوا، لبه های نازک شده را هم به کمک سریش لعابی بر پشت مقوای می چسبانند در این حالت بر پشت مقوای یک لایه کاغذ یا چرم بز هم به همان ترتیب با سریش می چسبانند.
- ۷- اگر بوم ساده و بدون نقش مورد نظر باشد مجموعه را در زیر پرس صحافی قرار می دهند تا خوب بچسبد و خشک شود.
- ۸- اگر قرار باشد بوم ساده دارای جدول یا نقش ساده باشد می توان جدول و یا نقش را با استفاده از مفتول های ساده مسی بدین ترتیب ایجاد کرد:
- الف: سیم مفتول مسی را برابر طرح به صورت جدول یا نقش تنظیم کرد تا تبدیل به طرح مفتولی گردد.
- ب: طرح مفتولی را روی بوم بگذارید و چند جای آن را با نوار چسب محکم کنید.
- ج: بعد از محکم کردن و نشان دادن طرح مفتولی بر روی بوم، آن را در زیر پرس قرار دهید.

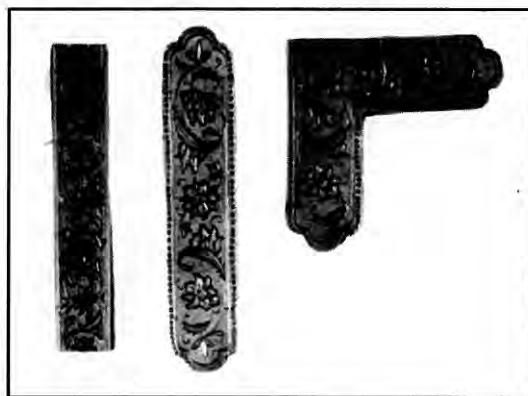
شکل (۴۵) جلد چرمی زرکوب
با نقش ترنج و سر ترنج و لچکی

د: زمان قرار گرفتن بوم در زیر پرس معمولاً ۲۴ ساعت است که در فصول مختلف کم و زیاد می شود. شکل (۴۵)

بوم چرمی ضربی:

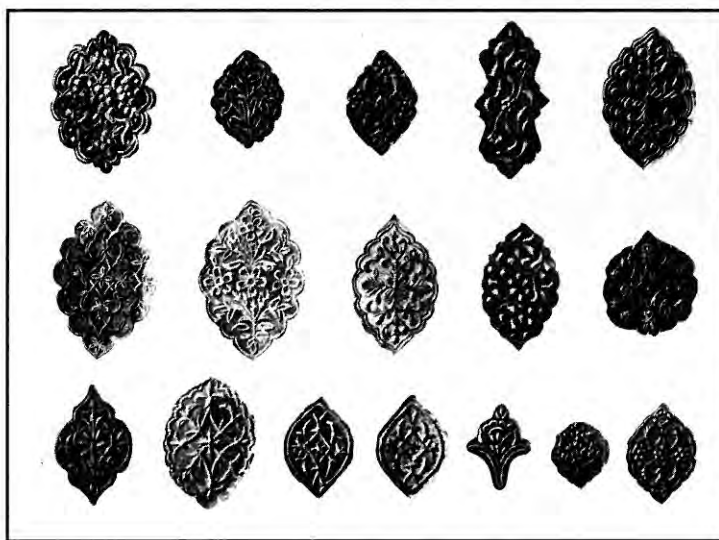
ساخت اولیه این بوم مانند نوع ساده قبلی است با این تفاوت که از مقوای ضخیم تری برای آن باید استفاده شود. لازم به یادآوری است که برای ساخت

این نوع جلدها باید قبلاً طرح های لازم را تهیه نمود و طرحها را به قالبهای چوبی یا فلزی تبدیل کرد و پس از آماده شدن قالب اقدام به مراحل بعدی نمود تهیه بوم چرمی و روش انتقال طرح مانند مرحله قبل است و پس از آماده شدن بوم و چسباندن چرم (قبل از مرحله پرس و خشک شدن) قالب های تهیه شده را در جای خود، تنظیم کرده و می نشانند سپس یک تخته چوبی صاف را بر آن نهاده و در زیر پرس قرار می دهند تا خشک شود که بعد از پایان کار نقش هابصورت برجسته و گود پدید آرمی شود. شکل (۴۶) و (۴۷)

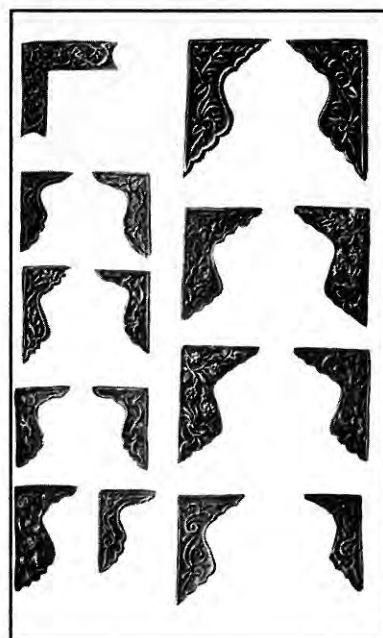

شکل (۴۶) سه نمونه از
قالب های فلزی منقوش
برای جلد های ضربی
قرن ۱۲ هجری قمری

لازم به یادآوری است که این نوع بوم سازی را هنرشناسان بیگانه به غلط «بوم و جلد حکاکی شده» نام نهاده اند که متأسفانه بوسیله مترجمان ایرانی نیز همان واژه نادرست بفارسی راه یافته است. هر چند که اگر منظور آنان اشاره به قالب های فلزی هم باشد باز هم درست نیست و حکاکی اصطلاح کننده کاری بر روی سنگ و عقیق است.

شکل (۴۷) قالب های جلد های ضربی
(شمسه ها و لچکها)

بوم چرمی ضربی زراندود :

این بوم را بیشتر از چرم سیاهرنگ میش ساخته اند. از چگونگی روش ساخت و طلااندازی و استفاده از قالب های فلزی مثبت و منفی (نر و ماده) و کاربرد ورقه های طلا در این بوم، اطلاعات دقیقی در دست نیست و آنچه تاکنون بدست آمده برای راهیابی به شیوه های تولید کافی نیست.

شکل (۴۸/۱) بوم مثبت
چرمی اثر هنرمندان تبریزی
در سده یازدهم هجری

بوم های چرمی سوخت، معرق و مثبت: در زمینه نام گذاری این بوم باید اشاره شود که چون قالب های فلزی را برای انتقال طرح داغ می کنند و سپس بر روی چرم مرطوب قرار می دهند تا اثر نقش به صورت قهوه ای رنگ بر روی چرم ظاهر گردد و به همین جهت آنرا «داغی» یا سوخت یا سوخته گفته اند.

بدیهی است پس از نقش اندازی بر روی چرم، این نقشها را با دقت بوسیله ابزاری بنام «نقش بر» بریده و جدا می کردند، بدین ترتیب هم از نقش های بریده شده و هم از جای خالی آن برای پدید آوردن اثر هنری استفاده می گردد. در این روش نقوش را بر روی پارچه های خوشرنگ اطلس و زربفت قرار می دهند و با انتخاب چرم های الوان و زمینه های زیبا، نوعی معرق چرم پدید می آورند که از نظر تنوع نقش کوبی های و نظافت، هنوز هم آیتی از ذوق، هنر و اندیشه های خلاق هنرمندان ایرانی است در جلدسازی های کتابهای خطی باقی مانده از قرون گذشته، شاهد برش های بسیار ظریف و افسون کننده چرمی و نشان دادن آنها در فضاهای موزون ترنجه ها و کتیب ها و لچکی و استفاده از رنگهای طلایی، لاجورد و شنکرف هستیم که معمولاً بیرون جلد را با نقوش ضربی می ساخته اند و برای داخل جلد که از آسیب پذیری کمتری برخوردار است از بوم چرمی سوخت و معرق استفاده می شود.

استادان هنرمند قرون گذشته با استفاده آگاهانه از نقش و رنگ و استفاده از مواد و مصالح بادوام آثاری اعجاب آور ساخته اند از جمله در یکی از جلد های چرمی که در موزه لندن (برتیش موزیوم) نگهداری می شود بیش از نیم میلیون نقش آفریده اند که معرف چندین قرن سابقه متنوع و تحسین برانگیز جلدسازی ایرانیان است. و در یک اثر دیگر که شاهکاری از تقسیم موزون صفحه بوم به فضاهای بانقوش اسلیمی و محدوده های خاص لاجوردین و زنگاری

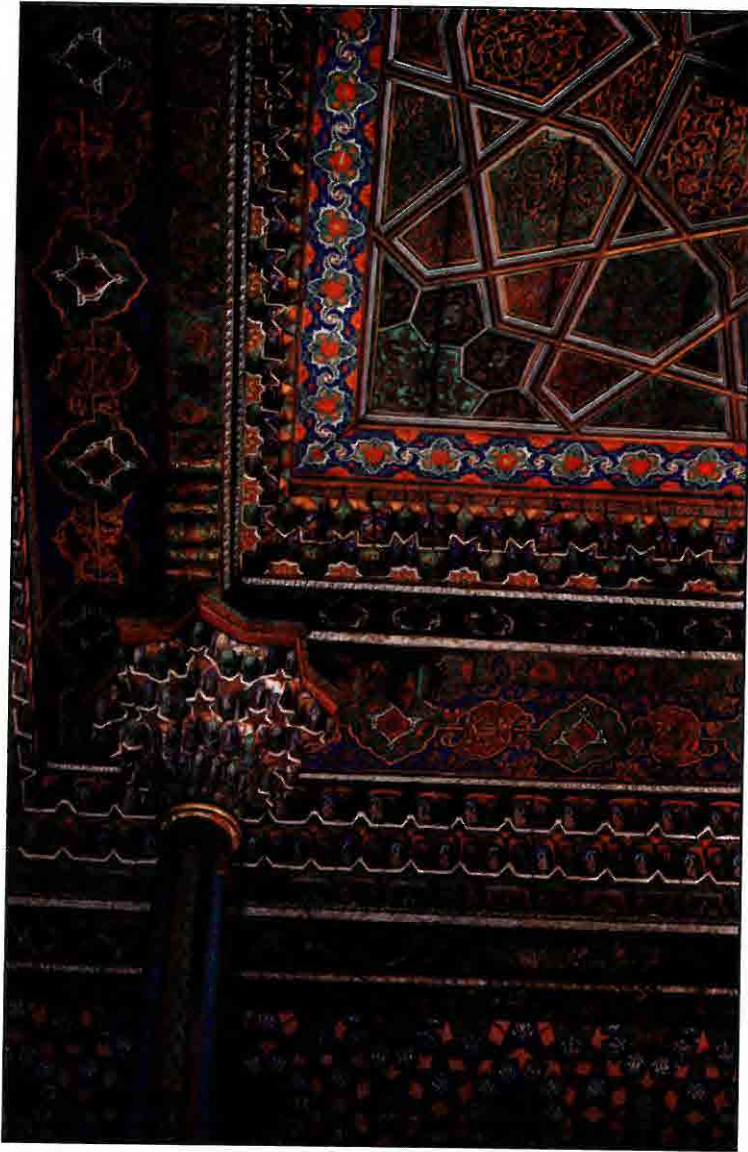

شکل (۴۸/۲) بوم جلدقناعی
لایه چینی با گل های برجسته
زرین و چرمهای رنگین -
شاهکاری از استادان ایرانی
دوره صفویه - موزه
ویکتوریا آلبرت قرن ۱۲
هجری قمری

است هماهنگی فوق العاده حواشی با چرم قرمز و نوارهای طلایی، اهمیت کار استادان گذشته را برای نسل های امروز بازگو می کند.
امروزه می توان با استفاده از انواع رنگهای الکلی و ترابانتینی (رنگهای محلول درالکل یا ترابانتین) که باسامی مختلف عرضه می شود بر روی چرم نقاشی کرد این رنگها خاصیت نفوذ در چرم را دارند و روش کار آن ها مانند نقاشی آبرنگ بر روی کاغذ است با این تفاوت که حلال اینها الکل است. برای براق کردن از نوعی واکس که به صورت افشانه (اسپری) تهیه شده می توان استفاده کرد.

شکل (۴۹) نقاشی روی
چرم با چرم های رنگین
امروز اثر : استاد حسین
ختایی

شکل (۵۰) قسمتی از
نقش‌بندی‌های آسمانه در
یکی از بناهای آسیای میانه

بوم‌های چوبی و آسمانه منقوش:

در ابنیه دوره هخامنشی از جمله ساختمان‌های عظیم هفده کاخ در تخت جمشید و (پارسه گرد)^(۱) پاسارگاد و شوش، سقف‌های چوبی منقوش بنام «آسمانه» وجود داشته که متأسفانه به وسیله اسکندر مقدونی به آتش کشیده شده^(۲) است. هر قطعه از سطوح چوبی هر یک از این آسمانه‌های منقوش به انواع طرح‌ها و رنگ‌ها از سوابق نقاشی کاربردی در هنر ایرانی حکایت دارد.

۱- پاسارگاد تغییر شکل یافته «پارسه گرد» به معنی شهر پارسایان - شهر فارسیان است.

۲- رک: معماری ایران، مصالح‌شناسی سنتی، تألیف دکتر حسین زمرشیدی.

در آثار دوره ساسانی از جمله در طاق کسری و ایوان مداین، ساختار درهای مقاوم همراه با کنده کاریهای زیبا و مزین به روکش های فلزی از مس و نقره، نشان از تداوم و تکامل هنرهای چوبی در ایران قبل از اسلام دارد. استفاده از نقوش چوبی افسونگر در آثار دوره های اسلامی نیز بیانگر آنست که استفاده از چوب و پهنه های گسترده چوبی منقوش برای عایق کاری صدا و گرما و سرما همواره مورد توجه معماران هنرمند ایرانی بوده است.

بوم چوبی :

چوب و سطوح چوبی از دیرباز مورد استفاده نقاشان و هنرمندان بوده است، ایجاد نقش برجسته و زمینه های مثبت کاری هم نوعی استفاده مشترک از طرح و نقش خالص چوبی بر سطح چوب است که خود مقوله دیگر است. و در اینجا پرداختن به آن ضرورت ندارد، اما استفاده از برخی اطلاعات مانند اشباع چوب بوسیله روغن های گیاهی نظیر استفاده روغن زیتون داغ یا جوشانیدن چوب در روغن مذکور برای جلوگیری از نفوذ رطوبت و ترک خوردن، در ساخت بوم و زیرکارهای آن لازم است. امروز هم در ساخت بومهای چوبی و نقاشی بر آنها، از اینگونه آگاهیها استفاده می شود.

شکل (۵۱) پنجره
چوبی با خط کوفی
کنده کاری ۵۲۰
هجری موزه دوران
اسلامی-تهران

بوم سنتی در هنرهای ایرانی

استفاده از بوم چوبی برای نقاشی و شکل سازی در دوره قاجاریه صورت های مختلف رواج داشت. درهای چوبی نقاشی شده، قاب های آینه، قاب عکس ها، قلمدان ها، رحل ها و جلد های صندوقچه های پوشیده از نقش و نگارهای سنتی، همه از فنون آماده سازی چوب به عنوان بوم در دو بیست سال گذشته تاریخ هنر ایران پرده برمی دارد و استقبال موزه های جهان از اینگونه ساخته ها معروف جایگاه ویژه آن است.

شکل (۵۲)

بوم چوبی نگارین به انواع صنایع هنرهای ایران (میز و کاناپه) - قرن دوازدهم هجری

بوم دیواری :

سابقه بوم های دیواری و ساخت آن به دوره های اشکانیان و ساسانیان می رسد. مانویان نخستین هنرمندانی بودند که از دیوار برای ساخت بوم استفاده کرده اند. کشف نقاشیهای دیواری در تورفان ترکستان، معرف سوابق تاریخی بوم دیواری است از کوه خواجه نیز آثاری از نقاشی اشکانیان بدست آمده است.

شکل (۵۳) نقاشی دیواری دوره
اشکانیان - در کوه خواجه -
سیستان دریاچه هامون

شکل (۵۴) نقاشی دیواری
کاخ چهل ستون اصفهان -
دوره صفوی

ساخت بوم دیواری و نقاشی بر آن رایج بوده که نمونه هایی از آنها در عالی قاپوی اصفهان در اندازه های مختلف باقی مانده است.

روش ساخت:

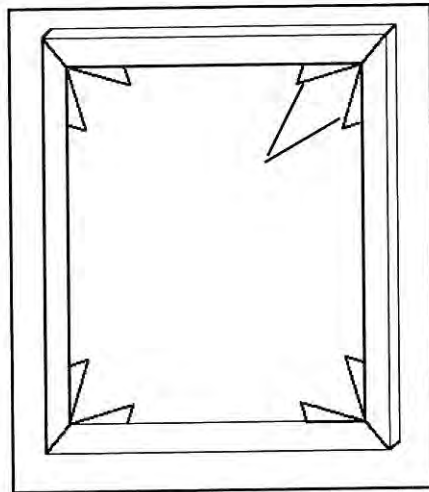
دیوار گچی؛ یکی از بهترین زمینه های ساخت بوم دیواری است به روش های ساخت آن توجه کنید:

- ۱- اندازه بوم را مشخص کرده، سطح آنرا با مایه سریشم آغشته می کردند.
 - ۲- پس از خشک شدن سریشم، سطح بوم را با روغن بذرک یا سایر روغن های نقاشی می پوشانند.
 - ۳- بعد از روغن زنی، سطح مذکور را بتانه می کنند پس از خشک شدن آن راسمباده می زنند تا صاف شود ممکن است بتانه زدن را تا یکدست شدن سطح دیوار چند بار تکرار نمود که در اینصورت بعد از هر مرحله سمباده زنی هم باید انجام گردد.^(۱)
 - ۴- پس از صاف کردن بتانه، سطح دیوار را با رنگ سفید می پوشانند برای سرعت بخشیدن به کار می توان از روغن های خشک کننده استفاده کرد.
 - ۵- بعد از خشک شدن رنگ سفید، بوم دیواری آماده کار است.
- مهمترین آفات بوم های پارچه ای و دیواری، آب و رطوبت و قارچها می باشد. جذب آب و رطوبت، سبب نابودی آثار هنری می شود، از دیگر آفات بومها قارچها هستند که سبب کنیدگی و فساد بوم و آثار هنری می شوند. نگهداری آثار هنری در شرایط مناسب و دور از نور خورشید، باعث افزایش عمر آثار هنری است.

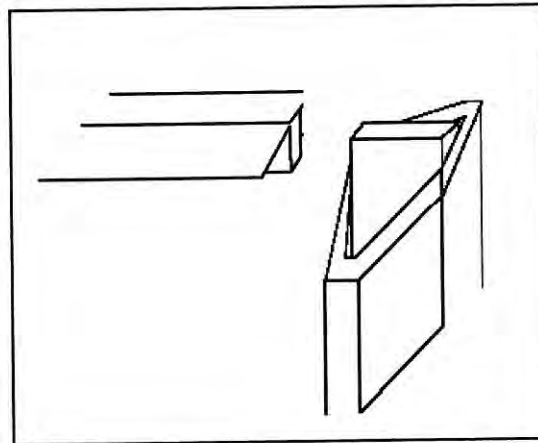
بوم یا پرده های نقاشی سنتی:

- پرده های نقاشی سنتی، در حقیقت بوم پارچه ای در ابعاد بیشتر از $3 \times 2/5$ یا کوچکتر است که در مجلس سازی نقاشی خیالی نگاری (موسوم به قهوه خانه) به کار می رود. روش ساخت این بوم مانند بوم سازی در نقاشی رنگ و روغن است که ریشه غربی دارد و سابقه بکارگیری این گونه پرده ها به دوره صفویه و زندیه می رسد. برای ساخت اینگونه بوم ها باید به طریق زیر عمل کرد:
- ۱- یکی از انواع پارچه های الیاف طبیعی متقال، کتان و... را انتخاب کنید.
 - ۲- چکش، بوم کش، کاردک و قلم موی پهن، میخ پایه کوتاه یا مانگنه دوخت برای نصب پارچه بر روی کلاف.
 - ۳- کلاف چوبی را با روشی که در تصویر می بینید باید تهیه کرد که شامل تهیه قاب چوبی با رعایت فاق و زبانه فارسی و کاربرد گیره های کلیدی چوبی بنام «گاز» است.

۱- سمباده زنی مرحله نهایی با استفاده از نوع خاصی از آن بنام پوست آب انجام می گیرد که سطح کار را کاملاً صاف و صیقلی می نماید. در قدیم بجای آن از نوعی پوست دباغی خشک شده استفاده می کردند و آنرا «پوست ساب» می گفتند که به مرور تبدیل به اصطلاح مذکور شده است.

شکل (۵۶/۱) کلاف چوبی و
گیره های کلیدی موسوم به گاز

شکل (۵۶/۲) گوشه هایی
از قاب چوبی به منظور درک
بهتر فاق و زبانه فارسی

شایسته است بدانید که این کلاف چوبی با این نوع فاق زبانه بدون چسب و میخ محکم می شود و لبه پارچه ها به بخش پشتی آن (A) نصب می گردد و پس از آماده شدن مراحل بعدی بوسیله گازهای چوبی کشیده می شود «تا» نمی خورد و کشیدگی خود را حفظ می کند و در صورت شل شدن و افتادگی سطح پرده می توان با کوبیدن گازها، آن را تنظیم نمود.

۳- برای زیر کار پودر سریش را با کمی مواد گندزدا و ضد قارچ مخلوط کنید (زاج سبز یا کات کبود بسیار مناسب است) و با آب به ترتیبی که قبلاً گفته شده آماده کنید.

۴- پودر سفیدآب و روغن نقاشی همراه با روغن خشخاش یا روغن های نرم کننده طبیعی.

روش ساخت:

۱- برای نصب پارچه بر روی کلاف بروی قسمت پشت قاب (A) و استفاده از روش میخکوبی ماریچی، بهتر بر روی چوب کلاف در مسیر میخکوبی، کمی از چسب سریش بمالید تا به استواری پارچه در سطح بوم کمک کند.

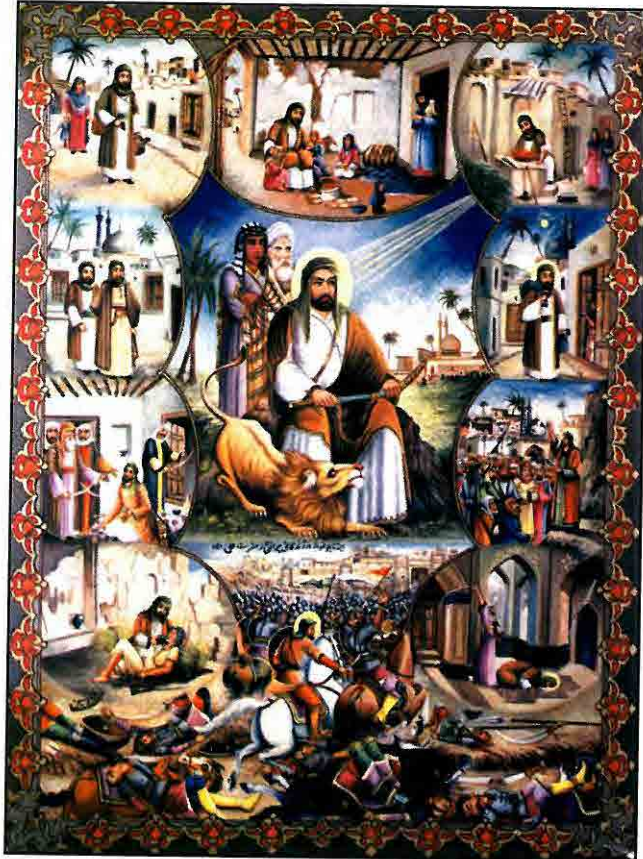
۲- از بوم کش، در ادامه کار استفاده کنید تا پارچه با دقت بهتری بر کلاف کشیده

شود.

۳- با استفاده از کاردک، مخلوط سریش را بر روی پارچه منتقل کنید و اضافات آنرا با کاردک جمع کنید تا سوراخ های سطح پارچه گرفته شود. انجام این مرحله را به کمک گرما در فصل تابستان و استفاده از سشوار در فصل سرما کوتاه کنید. پس از خشک شدن چنانچه در سطح کار چروک پیدا شود مجدداً به همان طریق یک لایه دیگر اما نازکتر با سریش پوشش دهید و بهمان ترتیب خشک کنید. در صورت ناصاف شدن یا زبری سطح بوم از سنباده نرم استفاده کنید.

۴- پودر مولد رنگ سفید را با روغن نقاشی در روی شیشه ای مسطح بریزید و با کاردک خوب هم بزنید تا کاملاً حل و مخلوط شوند، در صورت غلظت کمی روغن به آن اضافه کنید بعد با قلم موی پهن سطح آن را رنگ کنید و صبر کنید تا خشک شود.

نقاشان سنتی پس از این مرحله شروع به طراحی و نقاشی بر آن می کردند و پس از اتمام اثر، آن را از کلاف جدا کرده و به صورت طوماری، قسمت های بالا و پایین پرده نقاشی را لای چوب قرار می دادند تا قابل حمل از محلی به محل دیگر باشد. گاهی برای جلوگیری از استهلاک با یک لایه پارچه سفید آنرا لفاف می کردند.

شکل (۵۳)

رنگ و روغن روی بوم سنتی
زندگی پیر افتخار حضرت علی (ع) -
اثر مرحوم حسین همدانی -
مجموعه موزه رضا عباسی

منابع :

- ۱- دهخدا، علی اکبر - لغتنامه - تهران ۱۳۳۷
- ۲- پیرنیا، حسن. اقبال آشتیانی، عباس - تاریخ ایران - ناشر: انتشارات خیام ۱۳۷۰. تهران
- ۳- گیرشمس، رومن - ایران از آغاز تا اسلام. ترجمه محمد معینی - ناشر: علمی و فرهنگی - چاپ اول ۱۳۳۶ تهران
- ۴- دال - سوند - تاریخ کتاب از کهن ترین دوران تا عصر حاضر - ترجمه محمدعلی خاکساری - ناشر آستان قدس رضوی چاپ اول ۱۳۷۲ - مشهد.
- ۵- سرینگتن - مرین. هنر کاغذسازی دستی - ترجمه دکتر مهران روحانی - ناشر شرکت انتشارات فنی ایران - چاپ اول ۱۳۷۸ تهران
- ۶- مایل هروی. نجیب. کتاب آرایه در تهران اسلامی. ناشر بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی - چاپ اول ۱۳۷۲ مشهد.
- ۷- احسانی. محمدتقی - جلدها و قلمدان های ایرانی - ناشر امیرکبیر ۱۳۶۸ - تهران
- ۸- ابن الندیم - محمدبن اسحاق - الفهرست - ترجمه محمدرضا تجرد - ناشر امیرکبیر - ۱۳۶۶ - تهران
- ۹- پوپ. آرشر آپهام. شاهکارهای هنر ایران - ترجمه دکتر پرویز ناتل خانلری - بنگاه مطبوعاتی صفی علیشاه با همکاری انتشارات فرانکلین ۱۳۳۸ تهران.
- ۱۰- افشار. ایرج - صحافی سنتی - انتشارات کتابخانه مکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران - ۱۳۵۷ - تهران
- ۱۱- هالدین. دانکن. صحافی و جلدهای اسلامی. ترجمه هوش آذر آذرنوش - انتشارات سروش. تهران.
- ۱۲- منشی قمی. قاضی احمد - گلستان هنر - به تصحیح: احمد سهیلی خوانساری - ناشر کتابخانه منوچهری - چاپ دوم ۱۳۵۹ - تهران

- ۱۳- ادیب برومند - هنر قلمدان - انتشارات وحید - ۱۳۶۶ - تهران
- ۱۴- هراتی - محمد مهدی - کشاورز - محمد علی - آموزش هنر (راهنمای تدریس برای معلمان راهنمایی) - ناشر وزارت آموزش و پرورش - چاپ اول - ۱۳۶۵.
- ۱۵- هراتی محمد مهدی - از ساختن تا پرداختن. انتشارات مدرسه. چاپ اول ۱۳۷۰.
- ۱۶- گلاک، جی - سیری در صنایع دستی ایران - ناشر بانک ملی ایران. چاپ اول ۱۳۵۵.
- ۱۷- مجرد تاکستانی، اردشیر - راهنمای کتاب آرای و نقاشی در ایران - ناشر آستانه مقدسه حضرت معصومه (ع) - ۱۳۷۲ - قم.
- ۱۸- مایل هروی - غلامرضا - لغات و اصطلاحات فن کتابسازی - تهران - ۱۳۵۳
- ۱۹- آتابای، بدری - فهرست مرقعات کتابخانه سلطنتی (سابق) - تهران - ۱۳۵۳.
- ۲۰- بلاذری، احمد بن یحیی - فتوح البلدان - ترجمه محمد توکل - تهران ۱۳۶۷.
- ۲۱- عالی افندی - مصطفی - مناقب هزوران - ترجمه توفیق سبحانی - تهران ۱۳۶۳.
- ۲۲- حکیم مومن، محمد - تحفه حکیم (تحفه المومنین) با مقدمه دکتر محمود نجم آبادی - تهران - ۱۳۴۵.
- ۲۳- هراتی - محمد مهدی - تهیه مواد و کار افزارهای آموزشی - انتشارات مدرسه - ۱۳۶۹ - تهران
- ۲۴- هراتی - محمد مهدی - تجلی هنر در کتابت بسمله - انتشارات آستان قدس رضوی - ۱۳۶۷ - مشهد
- ۲۵- عطار هروی - محمد علی - هراتی، محمد مهدی - هنر آیه نگاری قرآن کریم - ناشر پیام آزادی - ۱۳۷۵ - تهران.
- ۲۶- مرزبان، پرویز - حبیب معروف - فرهنگ مصور هنرهای تجسمی - ناشر سروش - ۱۳۶۵ - تهران
- ۲۷- عواد، کورگیس - شناخت کاغذ در دوران تمدن اسلامی - مجله یادگار، ش ۹ - ۱۰ - ص ۹۵ و ۱۲۸
- ۲۸- هراتی - محمد مهدی - آل عمران، رؤیا - رنگ آمیزی های سنتی کاغذ در کتاب آرای - رساله پایان نامه تحصیلی. دوره کارشناسی صنایع دستی - دانشگاه سوره - ۱۳۷۶.
- ۲۹- کریم زاده تبریزی، محمد علی - احوال و آثار نقاشان قدیم ایران.
- ۳۰- زمرشیدی - حسین - معماری ایران - مصالح شناسی سنتی - انتشارات زمرد - چاپ اول ۱۳۷۷.
- منابع آرشیو و خطی:
- ۳۱- عتیقی - محمد حسین - آرشیو و یادداشت های شخصی مرحوم استاد
- ۳۲- هراتی - محمد مهدی - آرشیو و یادداشت های شخصی پژوهشگر.

از مجموعه کتاب های آموزشی مهارت های فرهنگی و هنری:

- ۱- صفحه آرای کتاب (صفحه آرای ۳)
- ۲- صفحه آرای روزنامه (صفحه آرای ۲)
- ۳- کارگاه نقاشی رنگ و روغن (۲)
- ۴- کارگاه نقاشی آبرنگ
- ۵- کارگاه نقاشی مداد رنگی و پاستل
- ۶- مواد و ابزار شناسی (۱)- (حجم سازی)
- ۷- مواد و ابزار شناسی (۲)- (حجم سازی)
- ۸- کارگاه نقاشی رنگ و روغن (۲)
- ۹- قالب گیری در حجم سازی
- ۱۰- آشنایی با تاریخ موسیقی اروپا
- ۱۱- کارگاه صفحه آرای (۴)
- ۱۲- کارگاه صفحه آرای (۱)
- ۱۳- بوم سازی سنتی نگارگری
- ۱۴- تکنولوژی نقاشی
- ۱۵- حجم سازی (۳)
- ۱۶- حجم سازی (۴)
- ۱۷- ساز شناسی
- ۱۸- ساخت سنتور (۱) و (۲)
- ۱۹- ساخت تار (۱) و (۲)
- ۲۰- ساخت سه تار (۱) و (۲)

قیمت: ۳۰۰۰ تومان

هنرهای ایرانی، سرشار از زندگی، ذوق و خلاقیت است و
تنوع شیوه های بوم سازی در آن، پس از قرنهای هنوز هم،
اعجاب جهانیان را برمی انگیزد.
کتاب حاضر که متکی بر دانش و تجارب مؤلفانی شناخته
شده است را باید نخستین مکتوب تخصصی این فنون دانست.

مرکز برنامه ریزی و آموزش نیروی انسانی

مؤسسه فرهنگی هنری کمال هنر

مؤسسه فرهنگی هنری خوش نهاد پیمان

مرکز پخش: تهران - خیابان ۱۲ فروردین - خیابان شهید وحید نظری - بن بست فرزانه

تلفن: ۴۶۶۰۵۱۳